

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Mgr. Robin Pánek

Špitální péče rytířských řádů

Hospitaller Care of Chivalric Orders

Vedoucí práce

Praha 2018

PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Th.D., Ph.D.

Poděkování

Chtěl bych tímto poděkovat především svému vedoucímu práce, PhDr. ThLic. Drahomíru Suchánkovi, Th.D., Ph.D. za cenné rady, připomínky a pomoc, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout. Mé díky patří rovněž Helen J. Nicholson, Ph.D. z Cardiff University a Charlesi Savona-Venturovi M.D., DScMed., AccrCOG, FRCPI, FRCP Edin z University of Malta, za odborné rady, konzultaci a pomoc při výběru vhodných pramenů.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. května 2018

Robin Pánek

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá špitální péčí tří vybraných rytířských řádů – Řádu sv. Jana (Řád maltézských rytířů), Řádu německých rytířů (Německý řád) a Řádu sv. Lazara, a klade si za úkol tuto péči sledovat od založení řečených řádů po současnost, analyzovat její rozsah a kvalitu a především vysvětlit, proč právě Řád sv. Jana má v oblasti špitální péče v současné době největší mezinárodní prestiž a uznání. Práce sleduje vývoj špitální péče rytířských řádů v jednotlivých obdobích a lokalitách jejich působení, jmenovitě od vzniku řádů ve Svaté zemi, přes jejich péči v řádových ústředích a evropských komendách po pádu Akkonu roku 1291 až po současnou situaci a aktuální podobu řádové špitální a lékařské péče. Práce je rozdělena do několika kapitol právě podle těchto rozdělených období řádového působení, spolu s úvodem, stručnou historií sledovaných řádů a závěrem. Konečná analýza řádové špitální péče vychází především z oficiálních dochovaných řádových pramenů (především řehole, statuta a špitální postupy jednotlivých řádů), zpráv očitých svědků této řádové péče a odborné literatury uznávaných autorů zabývajících se rytířskými řády. Výsledkem práce je kromě sledování vývoje řádové špitální péče také analýza její kvality a rozsahu u jednotlivých řádů a vysvětlení faktu, proč Řád sv. Jana má v této oblasti historicky největší mezinárodní prestiž a uznání.

Klíčová slova

špitální péče; rytířské řády; Řád maltézských rytířů; Německý řád; Řád sv. Lazara

Abstract

This diploma thesis deals with the hospitaller care of three selected chivalric orders – Order of St. John (Knights Hospitaller or Maltese knights), Teutonic Order and the Order of St. Lazarus, and aims to observe its hospitaller care from the foundation of the said orders until the present time, analyse its scope and quality and above all explain, why Order of St. John has in the area of hospitaller care at present the greatest international prestige and recognition. The thesis observes the development of hospitaller care of the chivalric orders in different time periods and locations of their operation, from the foundation of the orders in the Holy land, through their care in the headquarters of the orders and their European commanderies after the fall of Acre in 1291 until the current situation and form of the orders hospitaller and medical care. The thesis is divided in several chapters according to these periods of orders operation, together with the introduction, brief history of the observed orders and conclusion. Final analysis of the orders hospitaller care emanates from the official preserved order sources (rules, statutes and hospitaller procedures of the individual orders), reports of eye-witnesses of the orders care and professional literature of recognized authors dealing with chivalric orders. The results of the thesis cover not only the observation of the orders hospitaller care, but also the analysis of its quality and scope for individual orders and explanation of the fact, why Order of St. John has in this area historically greatest international prestige and recognition.

Keywords

hospitaller care; chivalric orders; Order of Malta; Teutonic Order; Order of St. Lazarus

Rozsah práce: 175 620 znaků

Úvod	7
1. Historie špitálních rytířských řádů.....	10
1.1 Řád sv. Jana.....	10
1.2 Řád německých rytířů.....	16
1.3 Řád sv. Lazara	20
2. Špitální péče ve Svaté zemi	23
2.1 Řád sv. Jana.....	24
2.2 Řád německých rytířů.....	32
2.3 Řád sv. Lazara	35
2.4 Špitální péče rytířských řádů ve Svaté zemi.....	37
3. Špitální péče v řádových sídlech a komendách na evropské půdě	39
3.1 Řád sv. Jana.....	40
3.1.1 Špitální péče na Rhodu	40
3.1.2 Špitální péče na Maltě	42
3.1.3 Špitální péče v komendách	48
3.2 Řád německých rytířů.....	50
3.3 Řád sv. Lazara	53
3.4 Špitální péče mimo Svatou zemi.....	56
4. Moderní špitální péče	58
4.1 Řád sv. Jana.....	59
4.2 Řád německých rytířů.....	62
4.3 Řád sv. Lazara	63
4.4 Moderní lékařská a špitální péče rytířských řádů	65
Závěr.....	69
Prameny a literatura	77

Úvod

Hlavním úkolem této práce je sledovat, analyzovat a zhodnotit vývoj špitální a lékařské péče tří rytířských špitálních řádů – Řádu sv. Jana (Suverénní vojenský špitální řád sv. Jana Jeruzalémského z Rhodu a Malty), Řádu německých rytířů (Řád bratří a sester německého Domu panny Marie v Jeruzalémě) a Řádu sv. Lazara (Vojenský a špitální řád sv. Lazara Jeruzalémského). Vývoj ve špitální oblasti bude sledován od vzniku jednotlivých řádů a jejich působení ve Svaté zemi, přes aktivitu na evropském kontinentě do počátku 19. st., kdy byla většina jejich zařízení zrušena a jejich majetek zabrán, až do současnosti, kdy opět působí v oblasti špitální a lékařské péče a v mnoha případech ve zvýšené míře a s větším dosahem, než tomu bylo v minulosti. Pro účely efektivní analýzy bude řádová špitální péče rozdělena na tři samostatné části – působení ve Svaté zemi, působení na samostatných územích a komendách na evropské půdě a konečně současná podoba řádové špitální a lékařské péče.

První kapitola se zabývá především předestřením stručné historie všech tří řádů od jejich vzniku až po současný stav, důraz je přitom kladen na špitální hledisko jejich péče a také důvody, proč od ní opouštěly a věnovaly se ve větší míře svému vojenskému poslání. Kapitola je rozdělena na tři části, které se postupně věnují každému ze tří sledovaných řádů. Druhá kapitola je již zaměřena na samotnou špitální a lékařskou péči v prvotním období řádového působení od jejich vzniku až pád Akkonu roku 1291 a opuštění Svaté země. Kapitola je členěna stejně jako kapitoly následující na čtyři části, sestávající z podoby špitální a lékařské péče tří sledovaných řádů a dílčí analýzy pro období vymezené v dané kapitole. V analýze je vycházeno ze zmapování podoby této řádové péče a vyhodnocení, která řádová péče měla největší kvalitativní rozměr i rozsah na daném území ve sledovaném období. Třetí kapitola se zaměřuje na období po opuštění Svaté země, především tedy na špitální a lékařskou péči v řádových ústředích – Rhodu a Maltě v případě johanitů, Prusku u Řádu německých rytířů a na francouzské půdě v okolí Boigny patřícího lazaretům. Kapitola rovněž sleduje špitální péči v řádových komendách na evropské půdě, a to po celou dobu jejich působení až do ztráty jednotlivých řádových majetků. Čtvrtá kapitola ukazuje činnost sledovaných řádů od 20. století a jejich reformace do současnosti a analyzuje jejich stávající dlouhodobé cíle a proklamovaná poslání. Závěrem práce je konečná analýza vycházející z výsledků

dílčích analýz jednotlivých kapitol. V závěru je rovněž formulována hypotéza důvodů a faktorů vedoucích ke zkoumanému výsledku dlouhodobé řádové špitální a lékařské péče napříč jejich historií až do současné podoby.

Práce je z velké části postavená na primárních pramenech dvojí podoby. Jednak to jsou prameny samotných sledovaných rytířských špitálních řádů o podobě jejich špitální péče, ale také očitě zprávy o této péči, zaznamenané většinou poutníky do Svaté země, kteří navštívili řádové špitály a další zařízení, především uvnitř a v okolí Jeruzaléma.

Mezi hlavní řádové prameny týkající se Řádu sv. Jana patří především řádová řehole (*Regula Hospitalis Hierosolimitani*) velmistra Raymunda de Puy, statuta řádového špitálu na Maltě (*Notizia della Sacra Infermeria, e della Carica delli Commissari*), souhrnná statuta řádu (*Statuta Hospitalis Hierusalem*) pro jeho středověké a novověké období a konečně současná řádová ústava (*Constitutional Charter and Code of the Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta*) z roku 1998, řádová publikace *Membership in the Order of Malta: Regulations and Commentary* z roku 2011 od velmistra Matthew Festinga a řádový špitální report (*Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta, Activity Report*) z roku 2016 pro současnou podobu řádové péče. Hlavní použité prameny Řádu německých rytířů čítají řádovou řeholi (*Prima Regula des Deutschen Ordens*) a řádová statuta sestavená Maxem Perlbachem roku 1890 (*Die Statuten des Deutschen Ordens nach den Ältesten Handschriften*) a veškerou listinou dokumentaci řádu sestavenou Ernestem Strehlkem v roce 1869 (*Tabulae Ordinis Theutonici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*) pro jeho středověké období a řádové internetové stránky pro jeho současnou špitální a lékařskou péči. V případě Řádu sv. Lazara byla využita především jeho dochovaná statuta ze středověkého i novověkého období (*Die ältesten Statuten für die Lazaritenklöster Seedorf, im Gfenn, und in Slatte, Memoires, Regles et Statuts, Ceremonies et Privileges des Ordres Militaires de Nostre Dame du Mont Carmel et de S. Lazare de Jerusalem, Code des loix, statuts et règlements des Ordres royaux, militaires et hospitaliers de S. Lazare de Jerusalem et de Notre-Dame du Mont-Carmel*), soubor řádových oficiálních listin a dokumentů zkompileovaný Charlesem Savona-Venturou roku 2014 (*The Order of Saint Lazarus Cartulary Volume I: 12th – 14th centuries*) a řádový špitální report z roku 2017 (*The Military and*

Hospitaller Order of Saint Lazarus of Jerusalem, International Hospitaller Report 2017).

Jako hlavní prameny pro nezávislé zprávy očitých svědků o řádové špitální péči, určené především ke komparaci s oficiálními řádovými zdroji, patří zprávy Jana z Würzburgu (*Description of the Holy Land*), německého mnicha Theodericha (*Incipit libellus de locis sanctis a Theoderico editus*), zápisky šlechtice d'Anglure (*Le saint voyage de Jherusalem du Seigneur d'Anglure*) a cestovatele Pero Tafura (*Travels and Adventures, 1435-1439*).

Mezi hlavní použitou literaturu, sloužící především pro doplnění oficiálních řádových pramenů a zpráv očitých svědků, byly využity především tituly *Mending bodies, saving souls: A history of hospitals* od Guentera B. Risseho, *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity* autora Roye Portera, *The Knights of Malta* od H. J. A. Sireho, *Der Deutschen Orden* napsaná Jürgenem Sarnowskym, *Leper Knights: The Order of St. Lazarus of Jerusalem in England, C.1150-1544* od Davida Marcomba a konečně důležitý sborník prací zabývajících se tématem rytířských řádů a jejich úkolů *The Military Orders, Volume 2 – Welfare and Warfare* editovaný Helen J. Nicholsonovou.

1. Historie špitálních rytířských řádů

Spojení rytířského řádu a špitálního poslání, resp. péče o chudé pocestné, se primárně formovala v období křížových výprav. I když obě ideje, jak rytířských organizací, tak zařízení poskytující péči pocestným nebo nemocným, existovaly již v době před křížovými výpravami, s touto kapitolou historie Blízkého východu je spojeno jejich spojení a prolnutí ve formě špitálních rytířských řádů.

1.1 Řád sv. Jana

Řád sv. Jana, oficiálním názvem Suverénní vojenský špitální řád sv. Jana Jeruzalémského z Rhodu a Malty,¹ je oficiálně nejstarším rytířským špitálním řádem na světě a současně jediným, jehož historická kontinuita nebyla za celou dobu jeho existence přerušena. V současnosti je řádové území také považováno za nejmenší nezávislý stát na světě, s centrem v Magistrálním paláci na Via Condotti 68 v Římě. Řád je stále činný ve špitální činnosti se zastoupením v mnoha zemích světa. V souvislosti se symbolikou ozbrojeného boje za křesťanskou víru přijal řád svůj stálý znak – bílý osmihrotý kříž (značící mír nebo péči) na černém poli. V bitvě pak používal tento kříž na poli rudém, naznačujícím tak válku nebo boj.² Nyní je hlavním řádovým znakem „stříbrný heraldický kříž v červeném štítě, který je podložen bílým osmihrotým (maltézským) křížem.“³

Oficiálním zakládajícím dokumentem řádu je bula papeže Paschala II. z 15. února 1113. Tímto papežským dokumentem bylo prvnímu představenému řádu, blahoslavenému Frá Gerardovi, povoleno založení a přestavění špitálu či špitálů v Jeruzalémě. Řád sv. Jana byl bulou přijat pod ochranu římské církve a papež jakožto její

¹ Osobně se přikláním k tomuto názvu v souvislosti s jeho překlady z italštiny a ostatních jazyků. Naproti tomu, oficiální překlad českého velkopřevorství zní Suverénní vojenský hospitální řád sv. Jana v Jeruzalémě, na Rhodu a na Maltě. Podobného mínění je i PhDr. Milan Buben, Ph.D., viz BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 21 a BUBEN, Milan. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*. Praha 2013, s. 38.

² „...ut omnes fratres Hospitalis clamidem siue mantellum nigri coloris cum cruce alba gestare teneantur...in armorum autem exercitiostatuum, quod sagula siue suprauestes rubeas cum Cruce alba recta deferant. *Statuta Hospitalis Hierusalem*, s. 7 (latinský originál řádové publikace z roku 1588, vydané za velmistra Frá Huguese Loubenx de Verdala).

³ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 23.

představitel měl řádu zajišťovat podporu a ochranu.⁴ Řečená ochrana znamenala mimo jiné možnost řádových členů volit si své vlastní představitele bez vnějšího vlivu světských či církevních autorit. V důsledku byly se řád stal řeholním řádem s povinnostmi z toho pramenícími pro všechny členy řády – mimo jiné statutem řeholníků se třemi mnišskými sliby – čistoty, poslušnosti a chudoby.⁵

Počátky řádu však sahají dále do minulosti a jsou spjaty se špitálem pro poutníky ležícím v Jeruzalémě. Přibližně kolem roku 1048 byl tento špitál předán do správy obchodníků z italského města Amalfi, spolu s blízkým kostelem a tammím konventem.⁶ Tato skupina institucí poté zajišťovala křesťanským poutníkům veškerou fyzickou i duševní podporu a pomoc, jakou mohli při pouti do Svaté země potřebovat. Mnišský konvent následující nejdříve benediktinskou řeholí se spolu se sdružením kolem špitálu stále více osamostatňoval a v době obléhání Jeruzaléma křižáky byl pod vedením Gerarda již samostatnou entitou. Po dobytí města křižáky v roce 1099 začalo zřejmě služby špitálu využívat větší množství poutníků než doposud. Mezi nimi byli nově příchozí rytíři ze Západu, z nichž se někteří téměř jistě zajímali i o vstup do nového špitálního bratrstva.⁷

Nově vybudovaný kostel byl zasvěcen sv. Janu Křtiteli namísto sv. Jana Almužníka⁸ či Slitovníka,⁹ celé bratrstvo bylo reorganizováno podle řehole sv. Augustina.¹⁰ Nově se stalo bratrstvo známým pod jménem Špitální bratři sv. Jana Křtitele Jeruzalémského (*Fratres hospitalarii S. Joannis B. Hierosolymitani*) podle stále se rozšiřujícího špitálu, jenž po založení Jeruzalémského království obdržel a postupně získával stále více darů a pozemků jak od různých účastníků první křížové výpravy, tak od jeruzalémských králů, šlechty a církevních představitelů.¹¹ Spolu s dary ve Svaté

⁴ „...aspostolice sedis autoritate muniri, et beati Petri apostoli patrocinio confoveri...et sub apostolice sedis tutela, et beati Petri protectione persistere decreti presentis auctoritate sancimus.” *Pie postulatio voluntatis* (latinský přepis z DELAVILLE LE ROULX, Joseph M. A. *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jerusalem, vol 1*. Paris 1894, anglický překlad z *Order of Malta, Text of the Bull Pie Postulatio Voluntatis* [online]. [cit. 2014-12-20]. Dostupné z:

<<https://web.archive.org/web/20150910180520/http://www.orderofmalta.int/pie-postulatio-voluntatis/65473/pope-paschal-ii-to-his-venerable-son-gerard/?lang=en> >).

⁵ „...scilicet castitatem, et obedientiam..et sine proprio vivere.” *Regula Hospitalis Hierosolimitani, Frater Raymondus de Podio Magister I*. (latinský přepis a anglický překlad z monografie velmistra řádu FESTING, Matthew. *Membership in the Order of Malta: Regulations and commentary*. Rome 2011).

⁶ BUBEN, M. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského, s. 2*.

⁷ SUTHERLAND, Alexander. *The Achievements of the Knights of Malta, vol. I*. Edinburgh 1830, s. 43.

⁸ PORTER, Whitworth. *A history of the Knights of Malta, or The Order of the Hospital of St. John of Jerusalem, vol. I*. London 1858, s. 12.

⁹ HROCHOVÁ, Věra; HROCH, Miroslav. *Křižáci ve Svaté zemi*. Praha 1996, s. 96.

¹⁰ SIRE, H. J. A. *The Knights of Malta*. New Haven 1996, s. 3.

¹¹ BRADFORD, Ernle. *Řádoví rytíři*, Praha 1996, s. 24.

zemi získal řád brzy po svém ustanovení také pozemky v evropských zemích, díky čemuž mohla být vytvořena síť komend a stanic na evropské půdě. Ještě za vedení Gerarda byl řád potvrzen výše zmíněnou bulou papeže Paschala II. Gerard zemřel 3. září 1120 a druhým představeným řádu se stal Frá Raymond de Puy.¹²

Raymond provedl nové změny v organizaci řádu a k povinnosti péče o nemocné a chudé připojil ochranu poutníků, později pozměněnou na ochranu křesťanské víry. V prostředí Svaté země a širšího Blízkého východu tato ochrana víry znamenala především ochranu Božího hrobu a jeho blízkého okolí, tedy v širším měřítku Jeruzalémského království a dalších křížáckých států. Tento úkol byl později po pádu křížáckých států interpretován jako ochrana západních křesťanských zemí před expanzí Osmanů, zatímco v dnešní době je ochrana víry chápána jako úsilí prohloubení a další šíření katolické víry.¹³

Řád byl ve Svaté zemi aktivní až do pádu Akkonu v roce 1291. V celé této době tvořil spolu s řádem templářů důležitou část vojenských jednotek Jeruzalémského království jak pro zabezpečení území království, tak k ofenzivě vůči okolním muslimským vládcům.¹⁴ Pádem Akkonu bylo ztraceno i poslední sídlo řádu sv. Jana ve Svaté zemi. Špitál v Jeruzalémě i Akkonu zůstal ještě nějakou dobu v činnosti i pod muslimskou vládou, ale později byly tyto instituce řádem opuštěny. Sídlo řádu bylo poté přesunuto do nejbližšího řádového špitálu v kyperském městě Limasollu. Oproti řádu templářů neztratil řád sv. Jana po pádu Akkonu jediný ze svých hlavních cílů obrany Svaté země, dalším totiž zůstávala právě špitální péče. Právě díky špitální péči a její kontinuitě od založení řádu až do roku 1291 mohli johanité dále pokračovat ve svém poslání. Obrana církve a Svaté země, byly totiž pro řád alespoň v teorii pouze druhotnými úkoly, i když v praktickém důsledku byly mnohem prestižnějšími, viditelnějšími a více odměňovanými než jeho špitální péče.

Kypr dal řádu nový pohled na ochranu poutníků, kteří do Jeruzaléma nyní cestovali především po moři z italských a francouzských měst. Právě na území ostrovního království se zrodila myšlenka samostatného řádového loďstva a poprvé byla v řádu používána hodnost admirála.¹⁵ Kvůli sporům s kyperským králem museli

¹² *Order of Malta, The Grand Masters*. [online]. [cit. 2017-11-15]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/history/the-grand-masters/>>.

¹³ FESTING, M. *Membership in the Order of Malta*, s. 26.

¹⁴ BRADFORD, E. *Řádoví rytíři*, s. 56.

¹⁵ NOONAN JR, James-Charles. *The Church Visible: The Ceremonial Life and Protocol of the Roman Catholic Church*. London 2012, s. 133.

johanité hledat novou lokalitu pro své hlavní sídlo. Z důvodů rostoucí důležitosti námořnictva pro řádové úkoly a touhy po samostatném území padla volba na ostrov Rhodos.¹⁶ Řádový útok na ostrov byl zahájen v roce 1307 pod vedením velmistra Frá Foulquese de Villaret a Rhodos byl konečně dobyt roku 1310. Řád byl nadále znám jako řád Rhodských rytířů sv. Jana.

Řád musel za svého pobytu na Rhodu čelit dvěma velkými útokům osmanských sultánů, známé v historii řádu jako tzv. Velká obležení. Mehmed II. Dobyvatel obrátil po dobytí Konstantinopole roku 1453 svou pozornost na Středozevní moře a na nebezpečí ze strany řádového loďstva Rhodských rytířů. Právě kvůli jejich častým nájezdům se sultán pokusil roku 1480 dobyt jejich sídlo.¹⁷ Několikanásobná osmanská přesila byla po dlouhém obléhání odražena řádovými rytíři pod velením velmistra Frá Pierra d'Aubusson a řád si tímto vítězstvím vysloužil velkou prestiž v křesťanském světě. Druhý velký osmanský útok byl proti ostrovnímu sídlu řádu podniknut roku 1522 za vlády velmistra Frá Philippa Villiers de l'Isle-Adam. Protivníkem řádu byl nyní Süleyman I. Zákonodárce,¹⁸ který obrátil svou pozornost z expanze do Evropy směrem na poslední katolickou državu na východě – ostrov Rhodos. Počátek druhého Velkého obležení se obvykle datuje na 26. června,¹⁹ již předtím ale na moři a okolních ostrovech probíhaly drobné střety mezi osmanskými útočníky a řádovými silami. Po šestiměsíčním obléhání podlehl obránci mnohonásobné osmanské přesile a na počátku roku 1523 se vzdali. Sultán nechal rytíře odejít z ostrova se všemi počtami, řádovým archivem a jejich pokladem především kvůli jejich prokázané odvaze a jeho osobním sympatiím k osobě velmistra l'Isle-Adama.

Bez vlastního nezávislého území byl řád do 22. března 1530,²⁰ kdy mu císař Karel V. daroval ostrovy Malta, Gozo a Comino a blízkou severoafrickou pevnost Tripolis za symbolickou cenu jednoho maltského sokola ročně. Na Rhodos se řád již nevrátil, čímž skončila éra rytířů rhodských a řád se začal nazývat řádem Maltézských rytířů. Řád znovu vybudoval své malé profesionální loďstvo a opět začal napadat muslimské karavany a svádět námořní souboje s berberskými piráty ze severoafrického pobřeží. Roku 1565 vyvolaly tyto dlouhodobé akce odezvu ve formě nového osmanského útoku proti řádu. Obrana Malty byla vedena velmistrem Frá Jeanem de la

¹⁶ PORTER, W. *A history of the Knights of Malta, vol. I.*, s. 178.

¹⁷ SIRE, H. *The Knights of Malta*, s. 51.

¹⁸ Dále označován v souladu s českou historiografií jako Sulejman.

¹⁹ PORTER, W. *A history of the Knights of Malta, vol. I.*, s. 439.

²⁰ BUBEN, M. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*, s. 10.

Vallette-Parisot, jehož jméno dodnes nese hlavní město Malty, Valletta. Třetí Velké obležení začalo 19. května a trvalo do 8. září 1565.²¹ Řádové jednotky opět čelily mnohonásobné přesile, ale stále si udržovaly naději na pomoc z Evropy. Ta na sebe vzala formu symbolických posil z blízké Sicílie, avšak i tato pomoc stačila k tomu, aby se zcela demoralizovaná osmanská armáda stáhla zpět. Na počest vítězství velmistra řádu a úspěšné obrany Malty bylo založeno budoucí hlavní město, La Valletta.

Město bylo již přímo budováno jako pevnost proti dalšímu očekávanému osmanskému útoku, který však nikdy nenastal. Řádového sídla se zmocnil Napoleon Bonaparte při své výpravě do Egypta a to 12. června 1798. Napoleon očekával dlouhé obléhání ostrovní pevnosti, proslulé svou nedobytností a dokonalou obranou, skutečnost byla však jiná. Podle nynější oficiální interpretace řádu na pád Malty „*byli rytíři nuceni opustit ostrov kvůli řádovým zásadám, zabraňujícím jim v pozvednutí zbraní proti jiným křesťanům.*“²² Toto stanovisko je v zásadě pravdivé podle řádových stanov, které zakazovaly zasahování rytířů do válek mezi křesťanskými vládci i ozbrojený útok na křesťanské souvrerce, řád ale měl možnost se bránit, a dokonce se to od něj očekávalo. V řádu samotném však byla malá vůle k boji za křesťanské a rytířské ideály, od posledního osmanského útoku již uplynulo více než 200 let a řady rytířů nyní ze značné části tvořili mladší synové bohatých šlechtických rodin, beroucí členství v řádu pouze jako prestižní a ozdobný titul. Mezi další důvody pro snadné Napoleonovo vítězství jsou uváděny neshody řádu s domorodým obyvatelstvem, stejně jako neaktivita prvního německého velmistra řádu, Frá Ferdinanda von Hompesch zu Bolheim a nepřítomnost jiné vůdčí postavy v nejužším vedení řádu.

Velmistr von Hompesch nebyl po obsazení ostrova rytíři jinde v Evropě i na samotné Maltě příliš uznáván a byl de facto sesazen. V následujícím období řádové historie se různé jeho celky vzájemně oddělovaly a soupeřily o postavení i samotný odkaz řádu sv. Jana. Ruský car Pavel I., který byl velkým obdivovatelem rytířství i samotného řádu sv. Jana, pozval velkou část řádových rytířů do Petrohradu, kde ho tito rytíři zvolili za nového velmistra. Tato skutečnost nebyla nikdy ratifikována ani samotným řádem, ani katolickou církví. Car Pavel založil nové ruské řádové velkopřevorství, které se načas stalo novým sídlem celého řádu. Car také zůstává uveden jako velmistr řádu i na oficiálním seznamu velmistrů řádu (i když pouze jako

²¹ SIRE, H. *The Knights of Malta*, s. 71.

²² *Order of Malta, 1048 to the present day*. [online]. [cit. 2017-11-16]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/history/1048-to-the-present/>>.

velmistr de facto).²³ Od roku 1805 přestal titul velmistra oficiálně existovat a řádu od této doby vládli místodržitelé. Sídlo řádu přesídlilo roku 1826 do Ferrary a roku 1834 do Říma, kde již zůstalo.²⁴ Dne 28. března 1879 papež Lev XIII. obnovil titul velmistra a jmenoval místodržitele Frá Giovanniho Battista Ceschi a Santa Croce velmistrem řádu.²⁵ Sídlem řádu se nově stal Magistrální palác na Via Condotti v Římě.²⁶ Právě na konci 19. století se plně obnovilo i hlavní pohostinské, humanitární a špitální poslání řádu sv. Jana. Povinnost ochrany víry byla posunuta od ozbrojeného boje směrem k misijní a učitelské činnosti. Návrat k hlavní špitální činnosti nabyl velkého rozsahu především díky spolupráci dříve odtržených částí řádu v mnoha zemích po celém světě, stejně jako spolupráci mnoha národních asociací podílejících se na odkazu a dalším rozvoji řádu sv. Jana.

Řád se po svém úplném obnovení silně angažoval za první světové války, a to především provozováním sanitních vlaků a polních nemocnic.²⁷ I druhá světová válka znamenal pro řád další nasazení na poli špitální a nemocniční služby, která neskončila ani po obou konfliktech. Nyní se řád zaměřuje především na organizaci a provoz různých zdravotnických a sociálních zařízení po celém světě.²⁸ Kromě kontinuálního oficiálního řádu sv. Jana se sídlem v Římě existují čtyři oficiální řády sv. Jana, které jsou uznávány jako následnické johanitské řády a spolupracují s katolickým řádem sv. Jana v tzv. Alianci řádů sv. Jana. Všechny řády sdružené v tomto uskupení se vzájemně uznávají s tou výjimkou, že považují řád v Římě za původní a kontinuální řád sv. Jana. Alianci tvoří celkem 9 členů, řád sv. Jana v Římě, čtyři nekatolické řády v evropských zemích a čtyři komendy přidružené k baillivě Brandenburg. Nekatolickými řády sv. Jana jsou *Der Johanniterorden, Balley Brandenburg des Ritterlichen Ordens Sankt Johannis vom Spital zu Jerusalem* – Bailliva Brandenburská sv. Jana Jeruzalémského v Německu, *De Johanniter Orde in Nederland* – Řád sv. Jana v Nizozemsku, *Johanniterorden i Sverige* – Řád sv. Jana ve Švédsku a *The Most Venerable Order of the Hospital of St. John of Jerusalem* - Nejctihodnější řád sv. Jana Jeruzalémského ve Velké Británii. Mezi čtyři neněmecké komendy Brandenburské baillivy patří komendy

²³ *Order of Malta, The Grand Masters*. [online]. [cit. 2017-11-15].

²⁴ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 38.

²⁵ BUBEN, M. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*, s. 16.

²⁶ *Order of Malta, Magistral Palace*. [online]. [cit. 2017-11-16]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/government/magistral-palace/>>.

²⁷ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 38-39.

²⁸ Tamtéž, s. 39.

ve Švýcarsku (*Kommende der Johanniterritter in der Schweiz*), Francii (*Association des Chevaliers de St. Jean*), Maďarsku (*Johannita Rend Magyar Tagozata*) a Finsku (*Johanniter Ridderskapet i Finland*).²⁹

1.2 Řád německých rytířů

Řád německých rytířů, oficiálním názvem Řád bratří a sester německého Domu Panny Marie v Jeruzalémě, je dalším známým středověkým rytířským a současně špitálním řádem původem ze Svaté země. Řád je v jisté míře aktivní dodnes a věnuje se špitální činnosti. Jeho znakem je černý heroldský kříž ve stříbrném štítě.³⁰

Řád samotný vznikl v období třetí křížové výpravy roku 1190, kdy byl v Akkonu německými kupci z Brém a Lübecku založen špitál pro německé poutníky ve Svaté zemi, nesoucí název Špitál Panny Marie Němců v Jeruzalémě (*Hospitale sancte Marie Theutonicorum Ierosolomitani*).³¹ Tento špitál se brzy stal centrem nového bratrstva. Již roku 1143 však papež Celestýn II. pověřil řád sv. Jana správou německého špitálu v Jeruzalémě.³² V něm byli ošetřováni především poutníci, kteří nemluvili ani místním jazykem, ani všeobecně užívanou latinou. Špitál v Akkonu a bratrstvo kolem něj bylo tak zřejmě pokračováním této tradice.³³ Roku 1191 vzal bratrstvo oficiálně pod ochranu papežského stolce papež Klement III.,³⁴ čímž byla naznačena možnost určité míry samostatnosti uvnitř řádu johanitů.

Dne 5. března 1198 bylo v akkonském sídle nového bratrstva stanoveno, že ve službě nemocným se bude bratrstvo řídit řeholí sv. Augustina podle špitálu johanitů, zatímco ve věcech týkajících se vojenské organizace a posláni řeholí templářů.³⁵ Roku

²⁹ *The Alliance of the Orders St. John of Jerusalem*. [online]. [cit. 2017-11-19]. Dostupné z: <<http://www.allianceofstjohn.org/>>.

³⁰ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 75.

³¹ SARNOWSKY, Jürgen. *Der Deutschen Orden*. München 2007, s. 79.

³² Tamtéž, s. 12.

³³ BOOCKMANN, Hartmut. *Der Deutsche Orden: Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München 2012, s. 26.

³⁴ „...fratribus Theotonicis ecclesie sancte Marie Ierosolimitane... sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti patronicio comunimus, statuentes, ut nulli omnino hominum fas sit personas vestras vel bona temere perturbare seu hanc paginam nostre protectionis infringere vel ei ausu temerario contraire.“ 295. 1191 febr. 6 Laterani. *Clemens III fratrum Theutonicorum ecclesie s. Mariae Hierosolymitanae protectionem suscipit*. In: STREHLKE, Ernestus (ed.) *Tabulae Ordinis Theutonicici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*. Berolini 1869, s. 263.

³⁵ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 80.

1199 bylo nově organizované bratrstvo pověřeno bojem proti pohanům papežem Inocencem IV.,³⁶ konkrétně bulou *Sacrosancta Romana ecclesia*. Začalo se tak postupně přeměňovat na samostatný řád, sdružující německé rytíře ve Svaté zemi, mimo jiné i z řad johanitů. Řád brzy začal získávat majetky v evropských zemích a začal se více soustředit na zdejší působení oproti Svaté zemi, kde již existovala velká konkurence johanitů i templářů. Římský císař Fridrich II. byl velkým spojencem řádu, a především jeho velmistra, Hermanna von Salza.³⁷ Tomu byl přirčen titul říšského knížete (*Reichsfürst*) a v době Fridrichovi korunovace jeruzalémským králem sloužili rytíři řádu jako jeho eskorta a velmistr von Salza měl při korunovaci důležitou ceremoniální úlohu.

Roku 1211 pozval uherský král Ondřej II. řád do Sedmihradska, kde bylo jeho úkolem bránit východní hranici země před vpády Kumánů a šířit ve vzdálených oblastech království katolickou víru.³⁸ Řád si však v Uhrách počínal příliš nezávisle, a dokonce usiloval o udělení Sedmihradska do své vlastní správy, proto byl již roku 1226 vypovězen králem Ondřejem ze země.³⁹ Po opuštění Uher byl řád pozván knížetem Konrádem Mazovským do Pobaltí, kde mu bylo nabídnuto držení pohraničního Chelmska výměnou za obranu proti pohanským Prusům.⁴⁰ Řádu bylo rovněž přislíbeno držení veškerých území, která na Prusích získají, což bylo potvrzeno roku 1226 bulou císaře Fridricha II. S řádem Německých rytířů byl v souvislosti s bojem proti baltským pohanům sloučen roku 1237 Řád mečových rytířů z východního Pobaltí, což řád dále posílilo a do konce 13. století byla všechna pruská území dobyta a pokatolštěna. Roku 1283 tak řád získal velké nezávislé území,⁴¹ podobný pozdějšímu území řádu sv. Jana na Rhodu. Na území Lotyšska a Estonska působila livonská odnož řádu, která zde rovněž spravovala samostatné území. Na území řádu bylo zváno velké množství německých kolonistů a oblast Pobaltí tak byla silně germanizována.

Dokončením pobaltské katolizace se expanze řádu Německých rytířů obrátila proti dvěma sousedním nekatolickým územním celkům – pohanské Litvě a

³⁶ MILITZER, Klaus. *Die Rolle der Spitäler bei den Ritterorden*. In: MATHEUS, Michael. *Funktions- und Strukturwandel spätmittelalterlicher Hospitäler im europäischen Vergleich*. Stuttgart 2005, s. 225.

³⁷ BOOCKMANN, H. *Der Deutsche Orden*, s. 66-67.

³⁸ WERNHER, Adolf. *Die Armen- und Krankenpflege der geistlichen Ritterorden in früherer Zeit*. Berlin 1874, s. 27-28.

³⁹ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 80.

⁴⁰ SARNOWSKY, J. *Der Deutschen Orden*, s. 17.

⁴¹ DEMEL, Bernhard. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order: a Survey*. In: NICHOLSON, Helen J. (ed.) *The Military Orders, Volume 2 – Welfare and Warfare*. Ashgate 2016, s. 68.

pravoslavným ruským knížectvím. Na ruském území se angažovala především livonská větev řádu, které se podařilo roku 1241 obsadit důležité ruské obchodní centrum Pskov. Z tohoto města podnikal řád další nájezdy a výpravy na ruská knížectví, což vyvolalo ruskou odvetu vedenou knížetem Alexandrem Něvským, který dobyl zpět Pskov a porazil řádové vojsko roku 1242 u Čudského jezera.⁴² Roku 1309 se sídlem řádu stal nově zbudovaný hrad Marienburg poté, co padl roku 1291 Akkon ve Svaté zemi a řád tak ztratil své hlavní sídlo, ač v této době již spíše titulární.⁴³ Řád se tak začal soustředit na expanzi západním a jižním směrem z Pobaltí, kde se jeho oponentem stalo katolické Polsko.

Dalšímu rozmachu řádu zabránila personální unie Polska a Litvy a christianizace Litevců roku 1386,⁴⁴ čímž řád teoreticky pozbyl své hlavní poslání christianizace pobaltských kmenů. Osudnou se pro řád stala expanze do litevské Žmudi, na jejímž území několikrát vypukla mohutná protirádová povstání, která vedla k vleklým válkám s Litvou a Polskem. Roku 1404 byla Žmud' papežským mírem přičtena řádu, avšak již roku 1409 na jejím území vypuklo další povstání proti řádové vládě. Následovala nová válka mezi řádem na jedné a Litvou s Polskem na druhé straně, která vyvrcholila slavnou a pro řád katastrofickou bitvou u Grunwaldu (Tannenbergu) 15. července 1410.⁴⁵ V této bitvě padlo mnoho řádových rytířů, včetně velmistra Ulricha von Jungingen. Toruňským mírem z roku 1411 přišel řád o Žmud' ve prospěch Litvy a Dobrzyńska ve prospěch Polska. Druhý toruňský mír následoval po válce s Polskem a pruskými městy v letech 1454–1466 a Polsko po něm získalo Východní Pomoří spolu s Marienburgem a Gdaňskem.⁴⁶ Sídlem řádu se nově stal Königsberg, založený českým králem Přemyslem Otakarem II. po úspěšné výpravě do Litvy. Řád se tak stal zcela závislým na sílícím Polsku a jeho velmistr se stal vazalem polského krále. Tento stav panoval až do počátku 16. století, kdy velmistr Albrecht Braniborský roku 1525 konvertoval k luteránství a prohlásil řádové území za světskou državu. Stal se tak prvním pruským knížetem pod lenní svrchovaností polského krále.⁴⁷

⁴² BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 80.

⁴³ *Deutscher Orden. Die Geschichte des Deutschen Ordens*. [online]. [cit. 2017-11-22]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.de/geschichte/>>.

⁴⁴ *Deutscher Orden, Ein kurzer Blick in die Geschichte*. [online]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.at/site/geschichte/ueberblick/>>.

⁴⁵ DEMEL, B. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order*, s. 69.

⁴⁶ Tamtéž, s. 69.

⁴⁷ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 82.

Po této sekularizaci svého území ztratil řád mnoho ze své prestiže a jeho sídlo bylo přesunuto do města Mergentheim.⁴⁸ Roku 1809 přikázal Napoleon Bonaparte Řád německých rytířů zrušit na území Svaté říše římské národa německého a jeho sídlo tak bylo přesunuto do Vídně. Řád se navrátil ke svým špitálnímu začátkům a od tohoto úkolu se již neodchýlil. V průběhu nacistické vlády a druhé světové války řád ztratil mnoho ze svých pozemků a roku 1938 byl Adolfem Hitlerem postaven mimo zákon a jeho majetek zabaven.⁴⁹ Obnoven byl teprve po druhé světové válce s působností především ve Střední Evropě. Nyní má řád stále své sídlo ve Vídni a věnuje se špitálnímu poslání, stejně jako v době svého vzniku.

⁴⁸ *Deutscher Orden. Die Geschichte des Deutschen Ordens.* [online]. [cit. 2017-11-22].

⁴⁹ *Deutscher Orden, Ein kurzer Blick in die Geschichte.* [online]. [cit. 2018-04-04].

1.3 Řád sv. Lazara

Řád svatého Lazara, nynějším oficiálním názvem Vojenský a špitální řád sv. Lazara Jeruzalémského, je třetí ze středověkých špitálních rytířských řádů, které vznikly ve Svaté zemi na principu špitální péče. Řád lazaritů vznikl na území Svaté země především v souvislosti s rozšířením malomocenství neboli nemoci sv. Lazara. Nyní je ekumenickým špitálním řádem, sdružujícím i členy nekatolického vyznání. Znakem řádu je zelený heraldický kříž ve stříbrném štítě podložený zeleným osmihrotým křížem.⁵⁰

Počátky řádu se pojí s křížovými výpravami a blízko východními špitály pro malomocné. Řád sv. Lazara se snažil svou ideou navázat na dřívější špitály nesoucí jméno sv. Lazara, avšak s největší pravděpodobností tak byly označovány všechny špitály a podobná zařízení specializující se na péči o malomocné. Nelze tudíž předpokládat, že počátky samotného řádu sahají do antických dob. Odvolání ke špitálu pro malomocné pod vedením blahoslaveného Gerarda, prvního představeného johanitů, je rovněž sporné. Je pravděpodobné, že Gerardovi či špitálnímu bratrstvu sjednocenému kolem jeho osoby byl svěřen dohled nad všemi jeruzalémskými špitály (tedy i tím pro malomocné za hradbami města), nelze však jednoznačně prokázat, že lze tento špitál a jeho spojení s osobou Gerarda spojovat s oficiálními počátky lazaritů. Lze tedy předpokládat, že počáteční lazarité fungovali v rámci řádu sv. Jana a jeruzalémského špitálu pro malomocné, ležícího za hradbami města.⁵¹ K prvnímu zjevnému oddělení došlo roku 1120, kdy se Roger Boyant, do té doby rektor špitálu sv. Jana, stal mistrem špitálu sv. Lazara.⁵²

K dalšímu osamostatňování nového řádu velice přispívala skutečnost, že do něho vstupovali rytíři z ostatních řádů nakažení malomocenstvím. V řádu sv. Lazara mohli až do své smrti pokračovat ve svém poslání bez obav z toho, že by chorobu dále šířili. Důkazem tohoto zvyku jsou i pravidla templářů, která takto nemocným rytířům ukládají

⁵⁰ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 156.

⁵¹ SAVONA-VENTURA, Charles. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*. [online]. Grand Priory of the Maltese Islands Military & Hospitaller Order of St. Lazarus of Jerusalem. Dostupné z: http://www.stlazarusmalta.org/pdf_files/The%20Order%20of%20Saint%20Lazarus%20in%20the%20Holy%20Land.pdf/, s. 2-3.

⁵² BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 159.

za povinnost přestup právě do řádu lazaretů.⁵³ Oficiální počátky řádu se pojí s Jeruzalémským královstvím a především rokem 1255, kdy řád oficiálně uznal jakožto špitální a rytířský papež Alexandr IV. a bylo potvrzeno užívání řehole sv. Augustina.⁵⁴ Titulárním sídlem řádu byl Jeruzalém a následně Akkon po dobytí Jeruzaléma muslimskými vojsky. Kromě svého sídla ve Svaté zemi získal řád donacemi i množství pozemků na evropském kontinentu a mohl tak založit více regionálních komend – ve Francii (Boigny), Španělsku (Barcelona), Itálii (Capua), Janově (Marassi), Anglii (Burton), Skotsko (Linthgow), Maďarsku (Strigonie), Německu (Gotha) a Švýcarsku (Seedorf).⁵⁵

Po pádu Akkonu roku 1291 bylo přesunuto hlavní řádové sídlo do Francie, a to na hrad Boigny blízko Orléansu, který řádu daroval král Ludvík VII. již roku 1154.⁵⁶ Po přesunu do Evropy opustil řád svou vojenskou úlohu a začal se více věnovat svému špitálnímu poslání, spočívajícímu především v péči o malomocné. Roku 1308 rozhodl francouzský král Filip IV. Sličný o patronátu francouzského království nad řádem sv. Lazara,⁵⁷ který trval až do roku 1830.⁵⁸

Roku 1489 byl papežem Innocencem VIII. uskutečněn pokus o sjednocení řádu s řádem sv. Jana, který byl však z velké míry neúspěšný kvůli opozici lazaretů a některých evropských panovníků (především francouzského krále Karla VIII.).⁵⁹ Roku 1517 se od řádu sídlícího ve Francii odtrhlo italské převorství, které se přeměnilo

⁵³ SAVONA-VENTURA, Ch. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*, s. 5-6.

⁵⁴ „...Regulam B, Augustini quam vos asseritis esse professos, sicut eam hactenus servastis, vobis auctoritate Apostolica confirmamus atque communimus...” *Cum á nobis petitur (latinský přepis z CHERUBINI, Laerzio. Magnum bullarium romanum, a beato Leone Magno usque ad S. D. N. Benedictum XIII, V. I. Luxemburgi 1727)*.

⁵⁵ SAVONA-VENTURA, Charles a ROSS, Michael W. *The Heraldry and Development of the Order of Saint Lazarus of Jerusalem*. In: *The Double Tressure: Journal of the Heraldry Society of Scotland*, No. 36. Edinburgh 2013, s. 3.

⁵⁶ SAVONA-VENTURA, Charles. *The Order of Saint Lazarus Cartulary Volume I: 12th – 14th centuries*. Malta 2014, s. 20.

⁵⁷ „Notum facimus universis tam presentibus quam futuris, ..Militie Sancti Lazari in Jerusalem, & alii fratres Ordinis supradicti majori pacis tranquillitate gaudebunt, liberius poterunt omnipotenti Deo debitum reddere samulatura, ipsos cum omnibus domibus, locis & aliis bonis suis in regno nostro existentibus in nostra garda speciali & protectione tenore presentium recipimus, mandantes omnibus Justiciariis regni nostri, ut ipsos ab injuriis, violentiis & opressionibus injustis, quatenus ad quemlibet pertinebit, deffendant.” SAVONA-VENTURA, C. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*, s. 97.

⁵⁸ *Saint Lazarus, History of The Order*. [online]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <<http://www.st-lazarus.net/en/the-order/history/>>.

⁵⁹ MARCOMBE, David. *Leper Knights: The Order of St. Lazarus of Jerusalem in England, C.1150-1544*, Woodbridge 2003, s. 23.

v samostatnou řádovou větev.⁶⁰ Právě ta byla roku 1572 sloučena s řádem sv. Mauricia pod vedení savojského královského rodu, čímž vznikl řád sv. Mauricia a sv. Lazara.⁶¹

Francouzská větev řádu byla počátkem 17. století sloučena s řádem Panny Marie Karmelské – především rozhodnutími králů Jindřicha IV. Francouzského a Ludvíka XIV.⁶² Oba řády měly společného velmistra, ale oddělené přijímání členů. Postupně rostl vojenský význam řádu a v průběhu 17. století byl schopen postavit vlastní malou námořní flotilu.⁶³ Roku 1772 byl řád bulou *Militarium ordinum institutio* papeže Klimenta XIV. téměř úplně sekularizován, avšak stále byla zachována papežská ochrana nad řádem a tedy vliv na jeho působení i vedení.⁶⁴

Roku 1791 byl řád zrušen a jeho majetky na francouzském území později zkonfiskovány.⁶⁵ Řád byl krátce obnoven po napoleonských válkách, ale po abdikaci krále Karla X. ztratili lazarité své postavení královského rytířského řádu a po Karlově smrti roku 1836 se řád ocitl bez oficiálního ochránce.⁶⁶ V tu dobu se rytíři obrátili na východní řeckokatolického patriarchu Maxima III., který sám vzal řád pod svou duchovní ochranu.⁶⁷ Řád byl aktivní i během období obou světových válek, ale byl stíhán rozpory uvnitř řádu i mezi jednotlivými jeho větvemi, které se hlásily k jeho odkazu a volily si vlastní velmistry. Současná podoba řádu sv. Lazara je tak značně chaotická a není zcela jistá, která z jeho větví má největší právo na jeho odkaz a titulaturu.

⁶⁰ *Saint Lazarus, History of The Order*. [online]. [cit. 2018-04-04].

⁶¹ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 23.

⁶² „Elle autorise et confirme les exemptions, immunités et privilèges contenus en ces trois Bulles en faveur des Ordres de saint Lazare de Jerusalem et de Notre—Dame du Mont-Carmel; elle confirme en outre l’union qui avoit été faite de l’un et de l’autre Ordre, tant par le Brevet du Roi Henri IV, du dernier octobre 1608, que par une Déclaration de Louis XIV, du mois d’avril 1664.“ *Code des loix, statuts et réglemens des Ordres royaux, militaires et hospitaliers de S. Lazare de Jerusalem et de Notre-Dame du Mont-Carmel*. Paris 1783, s. V.

⁶³ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 23.

⁶⁴ SAVONA-VENTURA, Ch. *The Heraldry and Development of the Order of Saint Lazarus of Jerusalem*, s. 13.

⁶⁵ BUBEN, M. *Encyklopedie řádů, I. díl*, s. 163.

⁶⁶ Tamtéž, s. 164.

⁶⁷ *Saint Lazarus, History of The Order*. [online]. [cit. 2018-04-04].

2. Špitální péče ve Svaté zemi

Špitální péče rytířských řádů je především spojena se Svatou zemí, kde všechny tři sledované rytířské řády mají své počátky. Právě ve Svaté zemi tak špitální péče všech tří řádů začala a současně měla na dlouhou dobu největší dopad na jejich celkové úsilí, pro některé byla dokonce po celý pobyt ve Svaté zemi hlavním posláním. Všechny tři řády byly původně sdružené kolem špitálů, hospiců či nemocnic a až později začaly do své správy získávat další komendy a hrady.

Počátky špitální péče jsou obecně hledány v okolí východního pobřeží Středoziemního moře, tedy především v prostorách silného řeckého (později byzantského) a arabského vlivu. Tomu napovídá i obecný řecký termín *xenodochium* pro označení institucí zabývajících se obecnou špitální péčí či všeobecnou péčí o poutníky.⁶⁸ Teprve později se ustálilo používání latinského termínu *hospital*, užívaného taktéž jak pro opravdový špitál, tak pro skromnější hospici poskytující pouze pohostinnost a drobnou péči. Ačkoli řecké prostředí v pozdějších časech začalo užívat termínu *nosokomeion* pro rozlišení institucí poskytujících specializovanou lékařskou a špitální péči,⁶⁹ latinské západní země stále užívaly stejných termínů pro oba typy institucí.

Lze tak usuzovat, že rozsáhlejší špitální péče ve Svaté zemi vycházela z východních kořenů, avšak byla rytířskými řády transformována a upravena do charakteru nutného pro potřeby latinských poutníků i špitálních společenství. Arabská medicína byla v době vzniku křížáckých států pokračovatelem starověké římské a řecké medicíny, která zde byla uchována následkem absorbování byzantských poznatků, na nichž pak muslimové dále stavěli. Je tedy velice pravděpodobné, že následné křesťanské latinské špitály vycházely z východních vzorů, se kterými se křížáci ve Svaté zemi setkali.⁷⁰

⁶⁸ MILLER, Timothy S. *The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West*. *Speculum*. 1978, vol. 53, no. 4, s. 710.

⁶⁹ Tamtéž, s. 710.

⁷⁰ SHANKS, Nigel J. a AL-KALAI, Dawshe. *Arabian medicine in the Middle Ages*. *Journal of the Royal Society of Medicine*, V. 77, leden 1984, s. 64

2.1 Řád sv. Jana

Pro Řád sv. Jana byla na počátku jeho existence špitální péče natolik významným úkolem, že jeho členům zajistila jedno z nejznámějších označení – špitálníci. Ve většině johanitských komend a domů, které byly všeobecně nazývány špitály či hospici, byla uskutečňována alespoň elementární péče o nemocné, nejprve spočívající především v ubytování a nakrmení poutníků ve Svaté zemi. Většina z johanitských domů tak zřejmě měla prostředky k základní péči o raněné a nemocné a pojem špitál se posléze ustálil v používání pro všechny jejich komendy. Je však stále otázkou, do jaké míry byla špitální péče vykonávána a zda se v rámci řádu jednalo o více než již zmíněné drobné ošetření a odpočinek poskytnutý poutníkům. Jeruzalémský špitál spravovaný bratrstvem z Amalfi zřejmě poskytoval veškerou péči vyčerpaným a mnohdy nemocným poutníkům k Božím hrobům. Dle Benjamina Kedara byl zřejmě amalfský špitál postaven po vzoru dřívějších muslimských špitálů, poskytujících specializovanější lékařskou a špitální péči.⁷¹ Špitál mohl být také zbudován v návaznosti na již zavedené špitály východních pravoslavných křesťanů, zvláště na území Byzantské říše.⁷²

Řádový katolický špitál tak byl zřejmě již od svého založení zaměřen ne pouze na drobné úkony spojené s prvotní katolickou špitální činností, ale i na ostatní zdravotní potřeby poutníků ve Svaté zemi. Jonathan Riley-Smith je toho mínění, že v období 11. století byla souvislost mezi špitální péčí a pohostinností v katolickém světě tak velká, že se mezi nimi příliš nerozlišovalo a ani řádový špitál tak nebyl úzce specializovaný již od svého počátku.⁷³ Špitální péče však zřetelně byla jedním z prvních úkolů řádu, ať už v jakékoli podobě. Tuto péči a úkol řádu spočívající v péči o poutníky potvrzuje i zakládající dokument řádu, bula *Piae postulatio voluntatis*.⁷⁴ Současně byl bulou potvrzen majetek související s provozem řádového špitálu a řád byl společně se svým majetkem vzat pod papežovu ochranu.⁷⁵

⁷¹ KEDAR, Benjamin Z. *A Note on Jerusalem's Bimaristan and Jerusalem's Hospital*. In: BORCHARDT, Karl; JASPERT, Nikolas; NICHOLSON, Helen J. *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe*. Aldershot 2007, s. 9.

⁷² MILLER, T. *The Knights of Saint John*, s. 723.

⁷³ RILEY-SMITH, Jonathan. *The Knights Hospitaller in the Levant, C.1070-1309*. Hampshire 2012, s. 17.

⁷⁴ „...ad sustentandas peregrinorum et pauperum necessitates, ...“ *Piae Postulatio Voluntatis*.

⁷⁵ „...per tue sollicitudinis instantiam, eidem Xenodochio acquisita, vel a quibuslibet fidelibus viris oblata sunt, aut in futurum largiente Deo offerri, vel aliis justis modis acquiri contigerit, ...tam tibi quam

Velmistr Raymond de Puy se zasadil o formalizaci řádové špitální činnosti ve Svaté zemi a jeho řádová řehole obsahuje mnoho odkazů k tomuto poslání. Ve zmíněné řeholi byla špitální péče označena za jeden z prvotních a vůbec nejdůležitějších řádových úkolů, za rytířskou službu chudým a nemocným a jejich prostřednictvím službu Ježíši Kristu. Poprvé se objevuje označení nemocných jako *Domini nostri pauperes*, které bylo řádem vnímáno jako *Naši páni chudí* (nejen materiálně, ale i zdravím).⁷⁶ Toto označení je poprvé použito v kapitole ohledně předepsaného řádového oděvu, který je koncipován skromně především proto, aby se rytíř jakožto služebník chudého neoblékal lépe než on.⁷⁷ Služba nemocným jakožto pánům se stala na dlouhou dobu jedním z hlavních hesel špitálního řádu, což se odráží i v tom, že po každém přesunu řádového sídla bylo na prvním místě budování nového hlavního řádového špitálu.⁷⁸ Nemocní jako teoretičtí lenní páni rytířů byli považováni za součást řádu a jejich ubytování proto leželo v blízkosti řádového kostela a jeho konventu, aby také mohli být součástí řádového duchovního života.⁷⁹ Úkol špitální péče v řádu sv. Jana jako jediný přežil v téměř nezměněné podobě až do současnosti a je v aktuálních řádových stanovách označen jako *obsequium pauperum*.⁸⁰

Již bylo řečeno, že první špitál řádu sv. Jana vznikl na místě staršího špitálu zbudovaného a udržovaného bratrstvem z italského města Amalfi. Tento špitál ležel jižně od chrámu Božího hrobu a byl johanity využíván až do 12. století, kdy byl v prvních desetiletích zbudován nový konvent vznikajícího řádu spolu s novým špitálem.⁸¹ V původním amalfském špitálu byla podle všeho špitální péče doplňována i pohostinstvím, spočívajícím v přijímání křesťanských poutníků a poskytnutí občerstvení a přístřeší na pouti k Božímu hrobu.⁸²

successoribus tuis et fratribus peregrinorum illie curam gerentibus, quieta semper et integra conservari precipimus.“ *Piae Postulatio Voluntatis*.

⁷⁶ *Domini nostri pauperes* je také možno překládat jako Chudí našeho Pána, jak je mnohdy činěno v obdobných textech se spirituální tematikou. Řád však již od počátku svého působení užívá významu *Naši páni chudí*, zřejmě ke zvýšení akcentu na službu chudým a nemocným. K tomuto překladu se osobně také přikláním.

⁷⁷ „Et vestitus sit humilis, quia Domini nostri pauperes, quorum servos nos esse fatemur, nudi et sordidi incedunt. Et turpe est servo ut sit superbus, et Dominus ejus humilis.“ *Regula Hospitalis Hierosolimitani*, II.

⁷⁸ RILEY-SMITH, Jonathan. *Templars and Hospitallers as Professed Religions in the Holy Land*. Notre Dame 2010, s. 70.

⁷⁹ WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold. *Řád johanitů ve středověku: Kulturní dějiny řádu*. Praha 2008, s. 111.

⁸⁰ FESTING, M. *Membership in the Order of Malta*, s. 26.

⁸¹ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 113.

⁸² KEDAR, B. *A Note on Jerusalem's Bimaristan and Jerusalem's Hospital*, s. 10.

Pozdější jeruzalémský řádový špitál pravděpodobně přejímal prvky východní medicíny a špitální péče, jak je patrné z důkazů archeologické povahy a zpráv očitých svědků, kteří špitál navštívili. Hlavní sál špitálu měl mít až tisíc lůžek pro nemocné ve svém prvotním období, dle zprávy německého mnicha Theoderica z druhé poloviny 12. století.⁸³ Tento poutník patřil mezi očitě svědky chodu špitálu, jelikož byl před rokem 1187 na několik dnů přijat v jeruzalémském johanitském špitálu a popsal jeho podobu a péči, věnovanou rytíři chudým, nemocným a slabým.⁸⁴ Zpráva Jana z Würzburgu ze stejné doby však uvádí, že za dobu jeho pobytu v Jeruzalémě měl řádový špitál na dva tisíce pacientů.⁸⁵ Tento rozdíl v počtech je Benjaminem Kedarem vysvětlován různou situací v době návštěvy obou mužů a především velkou naplněností špitálu v druhém případě. Je tedy pravděpodobné, že špitál měl tisíc stálých lůžek, ale mohl ve výjimečných případech pojmout až dva tisíce pacientů.

Hlavní sál špitálu měl být později navíc rozdělen na jedenáct samostatných stanic, zvaných *vici*.⁸⁶ Každou z těchto stanic měl na starosti jeden *magister*, kterému asistovalo dvanáct *clientes*.⁸⁷ Díky tomuto rozdělení péče ve stanicích mohla být práce v nich vykonávána ve specializovanější a efektivnější formě. Právě v tomto ohledu je patrný východní vliv, jelikož muslimská i řecká špitální péče se již dlouhou dobu specializovala na různé formy zranění a nemocí. Díky tomu bylo ve východních špitálech běžnou praxí i oddělování pacientů s různými chorobami a zraněními. V blízkosti stanic navíc podle dostupných informací stály cisterny s čistou vodou, využívanou k mnoha, ne-li všem špitálním úkonům té doby.⁸⁸

Nemocní byli podle všeho do špitálu přijímáni bez rozlišování národnosti a vyznání, alespoň podle zpráv citovaných Jochenem Burgtorfem.⁸⁹ Zpráva anonymního poutníka ze 12. století doslova říká, že do špitálu je vpuštěn každý, pohan (muslim) i

⁸³ „...siquidem transeuntes per palatium numerum simul accumbentium nullo modo quivimus discernere, lectorum vero numerum millenarium vidimus excedere.“ *Incipit libellus de locis sanctis a Theoderico editus* (latinský přepis z TOBLER, Titus. *Theoderici libellus de locis sanctis, editus circa A. D. 1172, Cui accedunt breviores aliquot descriptiones Terrae Sanctae*. St. Gallen 1865), s. 33.

⁸⁴ „...hospitale beati Johannis Baptistae offertur... quantis domiciliis et lectulis atque aliis utensiliis in usus pauperum et infirmorum atque debiliū exhibendis abundans, quam in substantia pauperum recreationibus impendenda locuples...“ Tamtéž, s. 33.

⁸⁵ JOHN OF WÜRZBURG. *Description of the Holy Land*. London 1890, s. 44.

⁸⁶ WALLIS, Faith. *Medieval medicine: A reader*. Toronto 2010, s. 475.

⁸⁷ „...qui singulis presunt vici, duodecim clientes admittuntur suffraganei, quot sunt vici, tot sunt fratres super eos magistri et tot clientu.“ KEDAR, Benjamin Z. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*. In: NICHOLSON, H. *The Military Orders, Volume 2*, s. 19.

⁸⁸ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 114.

⁸⁹ BURGTORF, Jochen. *The Central Convent of Hospitallers and Templars: History, Organization, and Personnel (1099/1120-1310)*. Leiden 2008, s. 29.

Žid.⁹⁰ To bylo dle západních katolických zvyklostí spíše neobvyklé, ale odpovídalo by to větší toleranci usazených křížáckých dobytých v prostředí Sváté země. Jonathan Riley-Smith ukazuje, že tento přístup byl jedinečný pro špitál johanitů v prostředí Blízkého východu a ukazoval tak ideál lásky k bližnímu společně s bojem proti nevěřícím.⁹¹ Berthold Waldstein-Wartenberg ukazuje, že pro řád sv. Jana byla zásada, že „každý nemocný, muž či žena, křesťan, Žid i muslim, byl bližním Krista, takže musel být přijat a muselo se o něj pečovat,“ ideálním odrazem představy a významy Kristových „nejmenších“, čímž naplňoval představu velmistra Raymonda de Puy o službě řádovým *Domini nostri pauperes*, „pánům nemocným“.⁹² Jistou další známku tolerance vůči jiným náboženstvím lze najít i v řádových stanovách týkajících se předepsané stravy pro nemocné, i když tu lze vykládat dvojím způsobem. Po tři dny v týdnu mělo být dle statutů velmistra Frá Rogera de Moulins podáváno nemocným čerstvé maso, především vepřové a skopové. Těm, kteří nemohli toto maso jíst, mělo být dáno maso kuřecí.⁹³ Tento fakt je možno vysvětlit jak tolerancí k náboženským zvyklostem muslimů a Židů (jak navrhuji někteří odborníci na řád sv. Jana),⁹⁴ tak zdravotními důvody, kuřecí maso totiž mohlo být pro nemocné v určitých situacích vhodnější než těžší maso vepřové a skopové.

Jedinou výjimkou v přijímání pacientů do špitálu byli podle zprávy z 12. století malomocní, kteří nebyli do špitálu přijímáni.⁹⁵ Tato skutečnost může být mít několik možných vysvětlení, nejpravděpodobnějším se však jeví ta, že malomocenství jakožto nakažlivá a velice ostrakizovaná choroba mohla být pokládána za nebezpečnou a malomocní tak jako osoby nežádoucí ve špitálu určeném k léčení či péči o ostatní nemocné či oslabené. Malomocní tedy byli odkázáni na leprosária a později na služby a špitály řádu sv. Lazara. Nejstarší statuta tohoto řádu dokonce uvádějí, že vznikl právě z toho důvodu, že řád sv. Jana malomocné odmítal a „*nechával je ležet venku*.“⁹⁶

⁹⁰ „...pagane professionis homines in ea etiam misericordiam inveniunt, sed et Iudei...“ KEDAR, B. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*, s. 18.

⁹¹ RILEY-SMITH, J. *Templars and Hospitallers as Professed Religions*, s. 20.

⁹² WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 116.

⁹³ „...illis autem, qui hiis caribus vesci non poterant, tribuebantur galine.“ *Statutes of Frá Roger de Moulins, The Chapter-General of 1181* (latinský přepis a německý překlad z LAGLEDER, Gerhard T. *Die Ordensregel der Johanniter/Malteser*. St. Ottilien 1983, anglický překlad z KING, Edwin J. *The Rule, Statutes and Customs of the Hospitallers 1099-1310*. London 1934), 2., I.

⁹⁴ KEDAR, B. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*, s. 7.

⁹⁵ „...pauperes infirmi quacumque infirmitate detenti; sola excipitur lepra...“ Tamtéž, s. 7.

⁹⁶ „vnder anderen armen die armen die vssezic waren enphienc man nuit in dem spital vnd liez sv da sor in kumber vnd in not.“ MOREL, Gall V. *Die ältesten Statuten für die Lazaritenklöster Seedorf, im Gfenn*,

Před vycvičením a vzděláním vlastních řádových lékařů využívali johanité služeb lékařů především z řad Židů, místních východních křesťanů a muslimů, jejichž lékařské znalosti byli díky antickému, byzantskému a muslimskému kulturnímu okruhu na vyšší úrovni než latinská západní medicína.⁹⁷ I díky této skutečnosti a jisté snaze vstřebat vyspělejší špitální poznatky ze svého okolí se johanité vyznačovali značnou mírou spolupráce s místním obyvatelstvem ve Svaté zemi, ať už z prostředí pravoslavného či muslimského. Ve východním prostředí se uchovalo mnoho helénských i římských znalostí z oblasti medicíny i obecné osobní hygieny, které byly v latinském prostoru často na mnohem nižší úrovni.⁹⁸

Přijetí nemocného do johanitského špitálu mělo dle řádových stanov svůj ustálený postup. První řádovým členem, přijímajícím nemocného do špitálu, měl být řádový kněz, jemuž by se pacient mohl vyzpovídat a přijmout od něj svaté přijímání.⁹⁹ Je stále otázkou, zda tento postup pro přijetí pacientů platil pouze pro křesťany latinského vyznání, nebo byl praktikován u všech pacientů, mezi něž patřili zcela jistě i pravoslavní křesťané společně s muslimy a Židy. Řehole velmistra Raymonda říká, že přijetí nového pacienta mělo vypadat následovně: „*když nemocný dorazí, bude přijat takto: pro začátek zbožně vyzná své hříchy knězi a přijme svaté přijímání, poté bude odnesen na lůžko...*“¹⁰⁰ Tento postup by svědčil ve prospěch možnosti nabízení svatého přijímání a zpovědi i nelatinským vyznáním ve Svaté zemi, ale přesnou odpověď na tuto otázku prameny neposkytují.

S nemocnými se po jejich přijetí mělo zacházet jako s pány řádu k docílení řádového hesla. Špitál byl vybaven čistě povlečenými lůžky a nemocničním oděvem, který nahrazoval oděv nemocného. Nemocní byli v pozdější fázi vývoje jeruzalémského špitálu rozdělováni do výše zmíněných specializovaných stanic velkého sálu podle rozsahu jejich zranění nebo druhu nemoci, kde se o ně starali již zmíněné zvláštní skupiny ošetřovatelů. Mezi jejich hlavní úkoly spadala především veškerá starost o pacienty, tedy dohled na čistotu lůžek, jejich hygienu, pomoc při veškerých denních úkonech, jejich nošení či podpírání, pokud byli pohybově nemohoucí a rozdělování

und in Slatte. In: *Der Geschichtsfreund: Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz, V. 4,* Zürich 1847, s. 136.

⁹⁷ BUBEN, M. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*, s. 6.

⁹⁸ BRADFORD, E. *Řádoví rytíři*, s. 34.

⁹⁹ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 117.

¹⁰⁰ „...cum venerit ibi infirmus, ita recipiatur, primum peccata sua presbitero confessus religiose, communicetur, et postea ad lectum deportetur...“ *Regula Hospitalis Hierosolimitani*, XVI.

pokrmů, které byly často měněny, aby byla zachována jejich pestrost a příznivý účinek pro všechny pacienty špitálu.¹⁰¹

Kromě členů řádu byli dle stanov ve špitálu přítomni čtyři studovaní lékaři, kteří pracovali za plat a jejichž úkolem byla diagnostika nemocí a doporučení vhodné léčby pro nemocné. Přítomnost těchto lékařů byla potvrzena statuty velmistra Rogera de Moulins, dle kterých je ve špitálu vyžadována přítomnost čtyř učených lékařů, schopných a kvalifikovaných ke zkoumání moči a diagnóze nemocí, spolu s doporučením a vydáváním vhodných léků.¹⁰² Těmito lékaři jsou pravděpodobně míněni lékaři z prostředí Východu a Svaté země, tedy především Arabové, Arméni, Řekové, Syřané a Židé, kvůli malému počtu studovaných latinských lékařů v této době.¹⁰³ Kromě diagnostických povinností spadala mezi starosti lékařů i ordinace léčby všem ošetřovatelům, kteří vykonávali jejich pokyny. Tímto opatřením se předcházelo případné neodborné péči o pacienty johanitského špitálu.

Ačkoli byl jeruzalémský špitál johanitů dle západních měřítek na velmi vysoké úrovni, stále zřejmě znatelně zaostával za špitály a nemocnicemi byzantskými či muslimskými. Ty kromě oddělených oddělení uvnitř sálu již využívaly zcela separované místnosti pro různé druhy onemocnění, stejně jako větší poměr lékařů k pacientům. Zatímco na stovky křesťanských pacientů připadala hrstka lékařů placených johanity, na příkladech východních nemocnic je patrný mnohem větší počet přítomných lékařů – 28 v nemocnici v Bagdádu a 11 ve špitálu Pantokrator v Konstantinopoli.¹⁰⁴ Benjamin Kedar argumentuje, že návštěvy pacientů v jeruzalémském špitálu řádu byly častější než v muslimských špitálech a rozdíly zřejmě existovaly i ve složení pacientů. V řádovém špitálu mohli většinu návštěvníků tvořit spíše zesláblí poutníci než opravdu ranění či nemocní pacienti a proto bylo zapotřebí méně profesionálních lékařů.¹⁰⁵ Pravdou však zůstává, že špitál řádu v tomto ohledu značně zaostával za soudobými zařízeními muslimskými či byzantskými. V porovnání se západními špitály však byla přítomnost školených profesionálních lékařů něčím novým a inovativní, řád tak tvořil pomyslný most mezi špitální vyspělostí řeckého a islámského Východu a určitou zaostalostí latinského Západu.

¹⁰¹ WALLIS, F. *Medieval medicine*, s. 475.

¹⁰² „...quatuor sapientes medici deputentur, qui urinarum qualitates et infirmitatum diversitates discernere sciunt, et qui in medicinis conficiendis consulere possint eis.“ *Statutes of Frá Roger de Moulins*, I., II.

¹⁰³ RISSE, Guenter B. *Mending bodies, saving souls: A history of hospitals*. New York 1999, s. 145.

¹⁰⁴ RILEY-SMITH, J. *The Knights Hospitaller in the Levant*, s. 75.

¹⁰⁵ KEDAR, B. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*, s. 12.

Latinští křesťanští kněží měli na starosti péči o duševní zdraví raněných a nemocných, která spočívala především v modlitbách po západu slunce, kterých se účastnili především nemocní. Ti měli jakožto „páni špitálu“ dle řádového mínění ve špitálu největší důležitost, jejich modlitby a přání tak měli největší váhu.¹⁰⁶

Při analýze fungování johanitského špitálu v Jeruzalémě nemůže být vynechána otázka jeho financování, jelikož správa špitálu, plat lékařů i finanční nároky na celý chod této instituce jistě netvořily malé částky. Nemocným byla řádová pomoc, spočívající v léčbě, ubytování i péči ošetřovatelů dle řádových stanov a nařízení poskytována zdarma.¹⁰⁷ Počáteční náklady na fungování a provoz špitálu byly zřejmě hrazeny z původního skromného majetku řádu, avšak se zvyšujícím se počtem pacientů a vytížeností řádového zařízení rostly i náklady na jeho chod. Řád měl však již v tuto dobu značné statky a majetek ve Svaté zemi, z velké části tvořený dary prvního z jeruzalémských latinských panovníků, Godefroie z Bouillonu.¹⁰⁸

Po roce 1182 se náklady na provoz johanitského špitálu začaly hradit především z dávek ze zavedené sítě komend a převorství na evropské půdě i v prostoru Svaté země. Některé z těchto dávek existovaly již v době velmistra Raymonda de Puy, v jeho řádové řeholi totiž existuje požadavek na odeslání třetiny chleba, vína a ostatního jídla, spolu s dalšími přebytky z jednotlivých komend do jeruzalémského špitálu.¹⁰⁹ S vládou velmistra Rogera de Moulins se objevuje další oficiální zmínka týkající se dávek z řádových komend. Řádová statuta ukládají převorům Francie a St. Gilles, aby každý rok jejich komendy posílaly do hlavního řádového špitálu stovku prostěradel pro potřeby místních pacientů.¹¹⁰ Od převorů z Itálie, Pisy, Benátek a následně všech bailli mimo území Jeruzalémského království (jmenovitě jsou zmíněni bailli Antiochie, Tripolisu, Tiberiady a Konstantinopole) byly požadovány podobné závazky a dodávky jeruzalémskému řádovému špitálu.¹¹¹ Řád také ve velké míře poskytoval almužny

¹⁰⁶ RISSE, G. *Mending bodies, saving souls*, s. 146.

¹⁰⁷ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 117.

¹⁰⁸ BRADFORD, E. *Řádoví rytíři*, s. 24.

¹⁰⁹ „...et de omnibus obediētiis tertiam partem de pane et vino et de omni nutrimento magister suscipiat; et si superaverit, hoc quod amplius fuerit ad helemosinam conjugat, et Jerosolimis cum suo scripto pauperibus mitat.“ *Regula Hospitalis Hierosolimitani*, VI.

¹¹⁰ „...ut prior Hospitalis Francie annuatim emat costonios ad renovandum copertoria pauperum infirmorum, et in Jerusalem illos transmittat, et illos etiam qui in ejus prioratu amore Dei fuerint oblati pauperibus Hospitalis, ...in hunc modum et in eodem numero mittat prior S. Egidii...“ *Statutes of Frá Roger de Moulins*, I., VIII a IX.

¹¹¹ „Prior etiam Italie...et prior Pise...prior Venetiarum...et quod baylivi omnes partium ultramontane...baylivus vero Antiochie...prior Montispellerini...baylivus de Tabarie...prior autem Constantinopolitanus...“ *Statutes of Frá Roger de Moulins*, I., X - XVII.

chudým ze svého majetku, avšak jejich výše nejsou známy. Jan z Würzburgu, jehož popis Svaté země z druhé poloviny 12. století je důležitým zdrojem pro podobu křižáckých států v tomto období, charakterizuje prostředky dávané na almužny řádem templářů jako značné, avšak nedosahující ani desetiny toho, co dává řád špitálníků, tedy sv. Jana.¹¹²

Kromě samotného jeruzalémského špitálu byla špitální činnost johanitů ve Svaté zemi zaměřena ještě na jednu složku, která byla i v muslimském a byzantském prostředí zřejmě spíše unikátní. Jednalo se o polní špitály poskytující ošetření přímo na bojišti a rovněž odvoz těch, kteří byli raněni příliš vážně, aby v boji pokračovali. První muslimský polní špitál či špitální služba byly zřejmě zřízeny kolem roku 1120 a jednalo se o lékaře a jejich vybavení spolu s velbloudy pro jejich převoz.¹¹³ Zdá se však, že v tomto ohledu byl řád sv. Jana napřed oproti svým jinak v oblasti špitální péče pokročilejším muslimským sousedům.

Roku 1187 byl Jeruzalém dobyt sultánem Salahem ad-Din Yusuf ibn Ayyubem (dále označován v souladu s českou historiografií jako Saladin), avšak s jeho svolením mohl johanitský špitál ještě jeden rok pokračovat ve své činnosti.¹¹⁴ Řádové sídlo bylo přesunuto nejdříve na hrad Margat a následně do Akkonu, znovu získaného křižáky roku 1191. Akkonský špitál byl ve srovnání s řádovým sídlem v Jeruzalémě zprvu malý a pokládán za nedostatečný pro hlavní řádové středisko péče o nemocné ve Svaté zemi. Muselo být proto vynaloženo velké množství finančních prostředků na jeho úpravu a přebudování na hlavní johanitský špitál.¹¹⁵

Není jisté, zda již během této přestavby došlo ke změně charakteru johanitského špitálu tak, aby více odpovídal lékařské praxi, nebo se tak stalo až následně na Rhodu. Nové postupy ve východní medicíně totiž již vyžadovaly vlastní budovy na různé druhy nemocí a poranění, ne pouze rozdělení sálu na specializované stanice. Samotná lékařská praxe se však podle všeho příliš nelišila od praxe zavedené v jeruzalémském řádovém špitálu. Po pádu Akkonu roku 1291 byl zřejmě hlavní řádový špitál společně se sídlem řádu přesunut na Kypr, kde johanité pravděpodobně stále pokračovali v péči o

¹¹² JOHN OF WÜRZBURG. *Description of the Holy Land*, s. 21.

¹¹³ KEDAR, B. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*, s. 7.

¹¹⁴ BURGTORF, J. *The Central Convent of Hospitallers and Templars*, s. 30.

¹¹⁵ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 122.

poutníky.¹¹⁶ Další zmínky o péči v hlavním řádovém špitálu se objevují až z doby řádového působení na Rhodu.

2.2 Řád německých rytířů

Řád německých rytířů byl původně založen jako špitální bratrstvo v Akkonu pro potřeby německých poutníků do Svaté země. Špitální péče nově vzniklého řádu byla formována po vzoru řádu johanitů, avšak její přesná podoba v raných letech německého špitálu není známa. Již od roku 1198 začalo na větší důležitosti nabývat vojensky orientované poslání řádu, špitální péče ale stále zůstávala naplňována. V samotném rituálu přijímání nového člena řádu tento člověk přísahá mezi prvními kromě ochrany Svaté země a řádových panství i péči o nemocné v řádové péči.¹¹⁷ Ostatně stálému špitálnímu poslání řádu napovídá i uchování titulu *Spittler* pro řádového člena majícího na starosti špitální péči, tedy hlavního špitálního.¹¹⁸ Používání tohoto titulu, nebo jeho latinizované formy *hospitalarius*, je doloženo roku od roku 1228,¹¹⁹ ačkoli již předtím se objevuje označení řádového bratra jakožto *custos infirmorum*.¹²⁰ Je evidentní, že řád provozoval svůj špitál v Akkonu, avšak jeho komendy ve Svaté zemi zřejmě širší špitální činnost nevykonávaly. Ani hlavní řádový špitál ve Svaté zemi zřejmě nedosahoval takové úrovně a specializované špitální péče jako johanitský špitál v Jeruzalémě. O chodu teutonského špitálu neexistují téměř žádné pramenné zprávy, zřejmě z důvodu jeho menšího významu i rozsáhlosti, než byl špitán řádu sv. Jana.¹²¹ Špitál také zřejmě sloužil především německým poutníkům a německy mluvící byli i jeho donátoři, což naznačuje zpráva Jana z Würzburgu ze 12. století – „v této ulici stojí špitál a kostel nově zbudovaný na počest sv. Marie a který je nazýván domem Němců, jemuž málokdo z lidí mluvících jiným jazykem poskytuje jakékoli dary“.¹²²

¹¹⁶ SUTHERLAND, A. *The Achievements of the Knights of Malta, vol. I.*, s. 235.

¹¹⁷ „...item ad serviendum infirmis vel ordinis, ...“ *Hec est forma recipiendi personam ad ordinem.* (latinská verze přijímacího rituálu Německého řádu. PERLBACH, Max. *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den Ältesten Handschriften.* Halle am Saale 1890), s. 127.

¹¹⁸ MILITZER, Klaus. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order.* In: NICHOLSON, H. (ed.) *The Military Orders, Volume 2*, s. 52.

¹¹⁹ STREHLKE, E. *Tabulae Ordinis Theutonici*, s. 52.

¹²⁰ Tamtéž, s. 35.

¹²¹ MILITZER, K. *Die Rolle der Spitäler bei den Ritterorden*, s. 227.

¹²² JOHN OF WÜRZBURG. *Description of the Holy Land*, s. 45-46.

Dochovány však byla řádová statuta a řehole, která byla modelována podle řeholí dvou starších řádů – ve vojenské oblasti a v záležitostech duchovních (*clericis et militibus*) podle řehole řádu templářů a v oblasti špitální péče a péče o chudé (*pauperibus et infirmis*) podle řehole johanitů. Tato skutečnost byla potvrzena papežem Innocencem III. roku 1199.¹²³ Tato skutečnost je ostatně zmíněna i v úvodu k samotné řeholi řádu německých rytířů.¹²⁴ Podle ní měli rytíři prokazovat péči všem návštěvníkům špitálu, především poutníkům a chudým.¹²⁵ Jelikož Řád německých rytířů přejal johanitskou řeholi později, než byla vyhotovena, počítal již s jistými změnami a do vlastních oficiálních postupů vložil rozsáhlejší základy špitální péče, včetně užívání léků a přítomnosti školených lékařů v řádovém špitálu.¹²⁶ Tato skutečnost je zakotvena již v řádové řeholi při popisu přijímání pacientů do špitálu, podle nichž by měl počet lékařů odpovídat možnostem špitálu a počtu pacientů. Řádoví členové by dále měli s láskou vůči pacientům vykonávat pokyny lékařů.¹²⁷

Špitální péče byla při jeho vzniku pro bratrstvo velice důležitá, čemuž nasvědčuje i fakt, že v řádové řeholi se objevuje pokyn, aby v řádovém ústředí (nebo jinde na pokyn mistra řádu) byl vždy i hlavní řádový špitál.¹²⁸ Avšak na rozdíl od řádu johanitů Němečtí rytíři zřejmě nezvyšovali a dále nerozvíjeli své standardy špitální péče, takže se zdá, že již od roku 1244 hrála špitální úloha řádu v celkovém řádovém poslání stále menší roli.¹²⁹ Co se týče řádových špitálních standardů, lze vycházet z velké míry pouze z řádové řehole a statut. Stejně jako v případě johanitů byla prvním

¹²³ „Specialiter autem ordinationem factam in ecclesia vestra iuxta modum Templariorum in clericis et militibus, et ad exemplum Hospitalariorum in pauperibus et infirmis, sicut provide facta est et a vobis recepta et hactenus observata...“ 297. 1199 febr. 19 Laterani. Innocentius III hospitalis Theutonici protectionem suscipit, cui ordinationem secundum Templariorum et Hospitalariorum regulas compositam confirmat. STREHLKE. E. *Tabulae Ordinis Theutonici*, s. 266.

¹²⁴ „das leben an den sichen nach dem spital sancti Johannis, und die ritterschaft nach dem orden des tempels.“ *Prima Regula des Deutschen Ordens, Der Prologus* (německý přepis z řádové publikace SCHÖNBUTH, Ottmar F. S. *Das Ordensbuch der Brüder vom deutschen hause St. Marien zu Jerusalem: zum ersten mal in der ältesten abfassung nach einer pergamenturkunde des dreizehnten jahrhunderts*. Heilbronn 1847 a Penn Libraries, Ms. Codex 1087 - Teutonic Knights - [Rule, statutes, and customs of the Teutonic Order]. [online]. [cit. 2018-01-26]. Dostupné z: <http://dla.library.upenn.edu/dla/medren/detail.html?id=MEDREN_9942343163503681/>).

¹²⁵ „...der gest und der pilgram und der arme leutte ...die in den spitalen lighen...“ Tamtéž.

¹²⁶ STERNS, Indrikis. *The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry*. Dissertation in History on the University of Pennsylvania 1969, s. 86.

¹²⁷ „dass man in dem oberften hause do dass haupt ist des ordens ertzte habe nach der macht des hauses und der zal der sichen und nach rath und staten des hauses solman barmheztzliche die sichen handeln und ir pflegen lipliche.“ *Prima Regula des Deutschen Ordens, Wie man der sichen in dem spital pflegen sol*, VII. cap.

¹²⁸ „So setze wir dass man in dem obersten haus, oder do der meister mit capitel zu rath wirt spital zu allen zeite halde.“ Tamtéž, *Von dem spital zu halden*, V. cap.

¹²⁹ STERNS, I. *The Statutes of the Teutonic Knights*, s. 87.

krokem k přijetí nového pacienta jeho zpověď a uložení na lůžko.¹³⁰ Jakmile byl pacient uveden na lůžko, měli se o něj řádoví členové řádně starat dle pokynů hlavního špitálníhoka (*Spittler, Spitelers*), který měl na starosti veškerou starost o nemocné.¹³¹

S posledními lety ve Svaté zemi se tak pojí zhoršování úrovně řádové špitální péče, několik let před pádem Akkonu musela řádová rada dokonce apelovat na řádové rytíře ohledně péče o nemocné a chudé. Velmistr Burchard ze Schwanden musel v souvislosti s tímto apelem kárat jednotlivé komtury a bailli, že řádové špitály jsou určeny především k péči o nemocné, ne o řádové bratry.¹³² Po pádu Akkonu roku 1291 se hlavním špitálem stalo až zařízení v Prusku. Po celou dobu aktivity ve Svaté zemi však Řád německých rytířů prováděl špitální péči, do velké míry po vzoru Řádu sv. Jana.¹³³

¹³⁰ „...dann man in zu der stat der ruhe bringen, so sol er sine sunde bichten...“ *Prima Regula des Deutschen Ordens, Wie man dies siche sal entphan, VI. cap.*

¹³¹ „Dan nach so der siche in die stat des spitals entpfangen ist, so sol her sem nach des spitelers beschaidenheit...“ Tamtéž, *Wie man der sichen in dem spital pflegen sol, VII. cap.*

¹³² MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 55.

¹³³ STERNS, I. *The Statutes of the Teutonic Knights*, s. 93.

2.3 Řád sv. Lazara

Leprosarium neboli zařízení či špitál pro pacienty stížené malomocenstvím, zřejmě existovalo za hradbami Jeruzaléma již v letech před první křížovou výpravou a bylo pod všeobecnou správou Gerarda, prvního představeného Řádu sv. Jana. Je velice pravděpodobné, že nějaká forma špitálu pro malomocné existovala v okolí města již od dob Římské říše, avšak pokusy řádu lazaritů o prokázání kontinuity řádu až do dob 4. století jsou vesměs bez pramenných důkazů.¹³⁴ Malomocenství bylo stále rozšířené v době latinských křížových výprav a v nejstarších řádových statutech se objevuje zmínka, že řád byl založen kvůli neochotě johanitů pečovat o malomocné.¹³⁵ Mezi statuty a řeholi templářského řádu se navíc objevují nařízení, podle nichž se rytíři nakažení malomocenstvím mají přesunout právě do Řádu svatého Lazara.¹³⁶ S tímto krokem se lazarité stáli navíc rytířským špitální řádem, stále více se zapojujícím do vojenského poslání ve Svaté zemi a obraně křížáckých pozic.

Leprosarium bylo však stále v provozu a dle řádových statut pro jeruzalémské období se mělo o potřeby řádových pacientů ve špitálu starat padesát dva řádových bratří.¹³⁷ Ve statutech se skutečně mluví pouze o starosti o pacienty špitálu a ne o jakýchkoli léčebných postupech, kterých zřejmě v souvislosti s malomocenstvím příliš nebylo. Je však pravdou, že podobně jako johanité i Řád sv. Lazara označuje malomocné za své pány, společně se skládáním slibů cudnosti a poslušnosti.¹³⁸ V celých nejstarších řádových statutech je v souvislosti s péčí odkazováno na řeholi sv. Augustina, která však také neřeší formu péče o pacienty. Statuta se především zabývají složením řádu, oblečením, vedením, chováním vznešených i chudých členů, zásadami poslušnosti a dalšími podobnými věcmi, na rozdíl od statut řádu johanitů či německých rytířů, kde je péči o nemocné věnován větší prostor. Zdá se, že hlavní náplní lazaritských špitálů bylo poskytnout malomocným dobrou stravu, odpočinek a pravidelné koupele pro úlevu od projevů choroby.¹³⁹

¹³⁴ SAVONA-VENTURA, C. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*, s. 2.

¹³⁵ MOREL, G. *Die ältesten Statuten für die Lazaritenklöster Seedorf*, s. 136.

¹³⁶ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 10-11.

¹³⁷ „In vnserme convente ze ierusalem svlen sin zwene vnd funfzic siecher bruoder...“ MOREL, G. *Die ältesten Statuten für die Lazaritenklöster Seedorf*, s. 148.

¹³⁸ Tamtéž, s. 144-145.

¹³⁹ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 9.

Po celou dobu jeruzalémského období byl řádový špitál situován za hradbami města kvůli riziku malomocenství, jak dokládá i donace jeruzalémského krále Amalricha I. z roku 1174.¹⁴⁰ Sestávat měl z několika budov – kostela, dvou dormitorií a refektáře a samotného špitálu.¹⁴¹ Jeruzalémský lazarský špitál byl zřejmě přibližně poloviční velikost v porovnání se špitálem sv. Jana, přesto však dokázal na krátký čas pojmout až tisícovku pacientů.¹⁴² Po pádu Jeruzaléma roku 1187 se řád přesunul do Akkonu, kde již dříve získal pozemky z donací křižáckých králů i šlechticů. Špitál zde byl vybudován i jako opěrný bod řádu, nechybělo tedy opevnění špitálu napojené na městské hradby.¹⁴³

Kromě hlavního řádového špitálu existují v době pobytu řádu ve Svaté zemi informace i o dalších menších zařízeních, určených zřejmě k výkonu špitální péče a úlevu malomocným na cestách. Například kostel v Pain Perdu blízko Caesarey, darovaný řádu roku 1235, byl pravděpodobně případem takového zařízení.¹⁴⁴ Lze se domnívat, že ve Svaté zemi fungoval Řád sv. Lazara jakožto centrum boje proti malomocenství a centrum špitální péče o malomocné. Kromě nařízení z řehole řádu templářů tak lze usuzovat i ze zprávy o chodu jeruzalémského špitálu Řádu sv. Jana, kde se objevuje informace o zákazu přijetí malomocných do tohoto špitálu.¹⁴⁵ Další možnou indicií řádové důležitosti v oblasti malomocenství ve Svaté zemi je i zakládání leprosárií po vzoru řádového centra v Jeruzalémě na evropské půdě a donace pozemků na kontinentě ve prospěch řádu.

¹⁴⁰ „...domui Sancti Lazari, que est juxta muros Jerusalem...“ SAVONA-VENTURA, C. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*, s. 57.

¹⁴¹ HYACINTHE, Rafaël. *De Domo Sancti Lazari milites leprosi: Knighthood and Leprosy in the Holy Land*. In: BOWERS, Barbara S. *The Medieval Hospital and Medical Practice*. Ashgate 2007, s. 211.

¹⁴² MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 9-10.

¹⁴³ SAVONA-VENTURA, C. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*, s. 11.

¹⁴⁴ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 12-13.

¹⁴⁵ KEDAR, B. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*, s. 7.

2.4 Špitální péče rytířských řádů ve Svaté zemi

Z tohoto přehledu špitální péče je evidentní, že péče poskytovaná všemi třemi sledovanými řády byla za dobu pobytu ve Svaté zemi značná a ve všech případech zřejmě na nejvyšší úrovni za většinu doby jejich historie. I přesto však vystupuje Řád sv. Jana jako určitý model špitální péče pro ostatní rytířské řády.¹⁴⁶ Nejen kvůli svému brzkému založení, ale především díky svému prvotnímu zaměření právě na špitálnictví a péči o chudé a nemocné a teprve postupné nabytí vojenských cílů si řád johanitů zachoval prvenství ve špitální péči na půdě Svaté země.

Řád sv. Jana provozoval největší ze sledovaných špitálů a stanovoval principy špitální péče, především ve formě sžívání se s východní kulturou a přejímání některých jejích principů, i když ve skromnější míře, než s jakou je provozovaly východní špitály a počínající nemocnice. Tato práce však ukazuje, že v období pobytu ve Svaté zemi byli i řády Německých rytířů a sv. Lazara považovány za velmi prestižní a úspěšné při správě svých špitálů, hlavním rozdílem však byla jejich úzká specializace. U Řádu německých rytířů to byla specializace na ošetření a péči o německé poutníky ve Svaté zemi, zatímco u Řádu sv. Lazara to byla péče o malomocné a správa leprosárií.

Všechny tři sledované špitální rytířské řády mají navíc společné kořeny, vycházející z prostředí jeruzalémských špitálů či přeneseně z Řádu sv. Jana. Řád Německých rytířů má přímo ve své řeholi odkaz na postupy a řeholi johanitů a to právě v oblasti špitální péče, kde se má řídit jejich postupy. U Řádu sv. Lazara je situace obtížnější kvůli absenci specifických postupů při péči o řádové pacienty, což je však pochopitelné vzhledem k jejich stavu a neléčitelnosti jejich onemocnění. I zde se však objevuje zřetelná spojitost právě s Řádem sv. Jana, primárně v historické rovině, kde prvotní řád johanitů měl pod svou správou i jeruzalémské leprosárium, z něhož později vzešel Řád sv. Lazara. I v nejstarších lazarijských statutech se objevují zmínky o Řádu sv. Jana, konkrétně již zmiňovaná klauzule o založení Řádu sv. Lazara z důvodu odmítní péče o malomocné johanity.

Pouze Řád sv. Jana tak zřejmě začal přebírat či se alespoň inspirovat východními lékařskými postupy a podobou špitálu nebo alespoň neexistují zmínky, které by tyto věci přisuzovaly i ostatními dvěma sledovaným řádům. Řád sv. Jana však v době působení ve Svaté zemi vždy stál v popředí špitální péče, což je zřetelně vidět i na všech

¹⁴⁶ WERNHER, A. *Die Armen- und krankenflege*, s. 8.

zprávách očitých svědků, které se dochovaly a byly citovány v této práci. Všichni zmiňují či dokonce i popisují jeruzalémský špitál johanitů a jeho péči o nemocné a chudé, zatímco německý špitál či lazariťské leprosárium zasluhují v očích poutníků vždy pouze zmínky či stručnou větu o důvodech jejich založení. O faktické péči v těchto zařízeních se však v očitých zprávách nedozvíme téměř nic.

Je tedy zřejmé, že do pádu Akkonu roku 1291 měl Řád sv. Jana v oblasti špitální péče vedoucí úlohu mezi sledovanými rytířskými řády a získal si nejvíce pozornosti i významu. Rovněž udával lékařské postupy a přispěl ke zrodu obou dalších řádů, i když jejich další působení bylo již zcela samostatné. Oba johanitské špitály v Jeruzalémě i Akkonu byly zřejmě rozsáhlejší a profesionálnější než hlavní špitály dalších dvou řádů, především díky působení profesionálních placených lékařů a přejímání některých východních lékařských praktik a postupů, včetně rozdělování nemocných a raněných do různých částí špitálu.

3. Špitální péče v řádových sídlech a komendách na evropské půdě

Křesťanské latinské země užívaly v období raného středověku termínů *hospital* a *xenodochium* pro oba typy raných lékařských institucí, tedy jak špitálů poskytujících špitální péči, tak obyčejných hospitálních domů poskytujících péči dle zásad křesťanské hospitality – odpočinek, stravu a drobné ošetření. Na území bývalé římské provincie Galie a také na Apeninském poloostrově lze v období raného středověku nalézt několik zařízení označovaných *xenodochia*, avšak zřejmě se jednalo spíše o jednoduché hospice. Špitály poskytující lékařskou péči na evropské půdě po pádu Římské říše byly zřejmě velice vzácné, avšak lékařské poznatky řecké vědy a římské praxe byly uchovávané, opisovány a studovány v prostředí latinských klášterů a opatství.¹⁴⁷ Tato špitální péče však ve velké míře spočívala pouze v drobném ošetření a zcela jistě nedosahovala kvality řeckých lékařů či soudobé úrovně východního lékařství, reprezentovaného byzantskou a arabskou kulturou. Tato skutečnost byla do jisté míry napravena kolem roku 1100 v jihoitalském městě Salerno, kde byla v tomto období založena nová lékařská škola. Dle tradice byli u zrodu této instituce čtyři učenci – latinský učitel, Žid, Arab a Řek.¹⁴⁸ Touto tradicí je zřejmě míněno především to, že škola byla založena za účelem přejímání a adaptování lékařských poznatků z Východu, stejně jako ve stejné době začaly činit špitální řády ve Svaté zemi. Jedním z prvních přínosů této školy byl překlad klasických řeckých i arabských lékařských spisů a manuálů, které se tak dostaly do povědomí latinských učenců.¹⁴⁹

Špitální péče rytířských řádů pokračovala i po jejich opuštění Svaté země v dalších řádových sídlech, ať už se jednalo o Rhodos, Maltu, Prusko či Francii. V některých případech se tato péče dále zdokonalovala, avšak ve valné většině se řády stále více soustředily na jiné své hlavní úkoly, ať už to byl ozbrojený boj proti muslimům a pohanům či misijní činnost. Určitá forma špitální péče byla provozována špitálními rytířskými řády i v jejich komendách na evropské půdě, byť v menší formě než ve střediscích všech tří řádů.

¹⁴⁷ PORTER, Roy. *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity*. New York 1998, s. 106.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 106.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 107-108.

3.1 Řád sv. Jana

3.1.1 Špitální péče na Rhodu

Po přesunu řádového sídla na Rhodos byl roku 1314 založen nový řádový špitál, který byl vystavěn podle poznatků východní formy špitální péče, možná použitých již v případě akkonského špitálu. Rhodský špitál tak byl přímo vystavěn s oddělenými specializovanými budovami určenými pro různé typy zranění a nemocí. Řád se rovněž po zkušenostech ze Svaté země rozhodl využívat špitál i jako opevněné sídlo a proto bylo centrum řádové špitální péče vybudované s vlastní obrannou zdí a cimbuřím.¹⁵⁰ Původní rhodský špitál byl již na počátku 15. století nevyhovující pro řádovou špitální činnost a roku 1440 se začal budovat špitál nový.¹⁵¹ Dokončen byl roku 1489, přičemž při jeho stavbě řád použil opět zdokonalených a modernějších poznatků jak z východní špitální péče, tak již i vlastních medicínských postupů.¹⁵²

Způsob řádové špitální péče se zřejmě příliš nezměnil, i když z rhodského období chybí podrobnější pramenné důkazy a zprávy o reálné řádové činnosti. Větší podrobností o řádové špitální péči na Rhodu a zprávy poutníků o postupech v péči o pacienty či vybavení špitálu chybí především kvůli zemětřesení, které z velké míry poničilo hlavní řádový archiv v době jeho působení na ostrově. Zachovaly se tak povětšinou pouze řádová statuta vydané velmistrem Frá Jeanem de Lastinem.

Řád se však pravděpodobně snažil udržovat stále stejné standardy špitální péče jako ve Svaté zemi a dosud neztrácel ze zřetele špitálnictví jakožto jeden ze svých hlavních úkolů. Je zřejmé, že se ustálila pozice komtura špitálu (špitálníka), pověřeného vedením hlavního řádového špitálu. Pozici špitálníka dle pravidel zastával rytíř z francouzského jazyka a zdá se, že tato pozice nahradila funkci vrchní špitálníka z dřívějších řádových špitálů.

¹⁵⁰ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 124.

¹⁵¹ SAVONA-VENTURA, Charles. *Knight Hospitaller Medicine in Malta [1530-1798]*. Malta 2015, s. 16.

¹⁵² VANN, Theresa M. *The Archives and Library of the Sacre Infermeria, Malta*. In: BOWERS, B. *The Medieval Hospital and Medical Practice*, s. 21.

Ve rhodském špitálu byla dle řádových statut opět nutná přítomnost odborných lékařů, spolu se dvojicí specializovaných chirurgů.¹⁵³ Malé rozdíly v porovnání s předchozími řádovými špitály se dají najít i v jeho zařízení v důsledku postupujícího vývoje špitální péče. V rhodském špitálu jsou tak lůžka navíc obklopena baldachýny pro větší soukromí pacientů řádu.¹⁵⁴ Nic se od jeruzalémských či akkonských dob nezměnilo ani na formě podávaného jídla, potvrzenou obměnou je však podávání pokrmů pacientům špitálu na stříbrném nádobí, především talířích a mísách.¹⁵⁵ Ve rhodském špitálu je již navíc potvrzená přítomnost vlastní řádové lékárny, která měla sloužit pro potřeby pacientů špitálu dle instrukcí lékařů. Současně velmistr de Lastin cítil za nutné zmínit v řádových statutech, že léky v řádové lékárně jsou určeny pouze potřebám pacientů, což naznačuje, že lékaři s přístupem do lékárny zřejmě nebyly řádovými členy a museli tedy být více kontrolováni.¹⁵⁶

Další změnou, poněkud zásadnější, byla proměna pacientů špitálu, na rozdíl od předchozích řádových špitálů totiž nyní tvořili jeho pacienty poutníci, ale převážně řečtí obyvatelé ostrova či jeho návštěvníci.¹⁵⁷ I z tohoto důvodu se zřejmě za doby pobytu řádu na Rhodu objevují zmínky o pravoslavném duchovním, který sloužil nemocným společně s latinským řádovým knězem. Veškerá řádová špitální péče zůstávala dle řádových stanov i na Rhodu zcela zdarma pro pacienty řádu.¹⁵⁸ Očitý svědek z konce 14. století vypovídá, že do špitálu byli vpouštěni všichni, ať už chudí či bohatí, pokud byli nemocní a poté se o ně řád staral s veškerou péčí.¹⁵⁹ Další návštěvník ostrova z počátku 15. století rhodský špitál označil a jednu z nejlepších charitativních institucí, jaké kdy viděl. Popisuje, že rytíři přijímali do špitálu každého nemocného a blízko prý ležel i hospic pro poutníky do Jeruzaléma, poskytující odpočinek a nocleh.¹⁶⁰

¹⁵³ „...ad curam aegrotorum medici periti et experientes, ...statuimus etiam ut ad idem ministerium habeantur duo chirurgi, prudentes, discreti et artis suae peritissimi.“ *Statuta Hospitalis Hierusalem*, s. 34.

¹⁵⁴ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 129.

¹⁵⁵ SIRE, H. *The Knights of Malta*, s. 216.

¹⁵⁶ „Iubemus, quod Apotheca Infirmariae per Hospitalarium et probos viros, accersitis medicis, visitetur quoties ipsis Hospitalario, et probis viris videbitur. Medici quoque in praesentia eorum diligenter, caute, et prudenter serutentur, si Apotheca munita sit Aromatibus, et, medicinis infirmis congruis et necessariis, ne per Aromatarii culpam infirmorum cura omittatur atque parui pendatur.“ *Statuta Hospitalis Hierusalem*, s. 32.

¹⁵⁷ PORTER, W. *A history of the Knights of Malta, vol. II.*, s. 234.

¹⁵⁸ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 130.

¹⁵⁹ „...ouquel povres et riches sont noblement gouvernés quant ilz sont malades.“ BONNARDOT Francois a LONGDON, Auguste. *Le saint voyage de Jherusalem du Seigneur d'Anglure*. Paris 1878, s. 9.

¹⁶⁰ TAFUR, Pero. *Travels and Adventures, 1435-1439*. London 1926, s. 51-52.

3.1.2 Špitální péče na Maltě

Řád sv. Jana provozoval svou špitální péči i po přesídlení na Maltu, kde byl první špitál založen roku 1533 v místě řádového konventu v Birgu.¹⁶¹ Hlavním řádovým špitálem se později stala nemocnice Sacra Infermeria v novém hlavním městě La Vallettě. Inovací tohoto řádového špitálu byla možnost dopravovat nemocné a raněné do jeho prostor přímo z lodních palub,¹⁶² což podtrhovalo význam, jaký řád přikládal svému loďstvu a námořní podobě svého poslání. Z maltského období řádu je navíc potvrzena přítomnost chirurga či lékaře na všech řádových lodích.¹⁶³ Není přesně doloženo, zda je tato skutečnost maltskou inovací nebo zda byli řádoví lékaři přítomni i na rhodských lodích, z maltského období však pochází také doložené školení vlastních lékařů samotným řádem. Lze tedy usuzovat, že až v době řádového pobytu na Maltě měli johanité dostatek zkušených a kvalifikovaných lékařů k jejich umístění i na řádové lodě. Na palubě každé z nich tak v tomto období sloužil jeden lékař společně s ranhojičem a pomocníky.¹⁶⁴ Podle všeho řád pokračoval v užívání stříbrného nádobí v rámci své špitální péče, alespoň na půdě hlavního řádového špitálu.¹⁶⁵ To je ostatně potvrzeno i z očitě zprávy cestovatele z roku 1791, který říká, že téměř veškeré nádobí ve špitálu je zhotoveno právě ze stříbra z důvodu větší čistoty.¹⁶⁶

Špitál Sacra Infermeria byl založen roku 1575 a při jeho stavbě byly využity poznatky ze Svaté země i Rhodu. Nové řádové centrum špitální péče kombinovalo všechny předcházející řádové domy, mělo tedy oddělené prostory pro muže a ženy, specializovaná oddělení pro různé typy onemocnění a zranění, vojenskou nemocnici, budovu po nalezence a oddělené řádové lékárny. Sacra Infermeria zůstala hlavní řádovým špitálem až do roku 1798, kdy se po dobytí Malty Napoleonem stala nemocnicí vojenskou.¹⁶⁷ Špitál byl po řádových zkušenostech z Východu rozdělen na

¹⁶¹ BEDFORD, William K. R. *Malta and the Knights Hospitallers*. London 1905, s. 58.

¹⁶² BEDFORD, William K. R. *The Regulations of the Old Hospital of the Order of St. John at Valetta*. London 1882, s. IX.

¹⁶³ BUBEN, M. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*, s. 14.

¹⁶⁴ BRADFORD, E. *Řádoví rytíři*, s. 220.

¹⁶⁵ „...polizia degl' infermi l' essere questi serviti mattina, e sera con posate, scudelle, e tondini d'argento...“ *Notizia della Sacra Infermeria, e della Carica delli Commissari* (italský přepis a anglický překlad z BEDFORD, W. *The Regulations of the Old Hospital*), s. 9.

¹⁶⁶ „La vaisselle qu' on y employe est presque toute en argent, la simplicité de son travail annonce que cette magnificence est moins un objet de luxe qu' un moyen de propreté.“ BEDFORD, W. *The Regulations of the Old Hospital*, s. 55.

¹⁶⁷ BARZ, Wolf-Dieter; KIDDER, Ingrid. *The Sacra Infermeria Hospital of the Order of Malta at La Valletta*. Münster 2014, s. 28.

specializovaná oddělení podle druhu nemoci a vážnosti stavu pacienta. Tato oddělení byla navíc rozdělena i dle společenského postavení pacienta či jeho příslušnosti k řádu. Zvláštní oddělení tak bylo vyčleněno pro rytíře a členy řádu, stejně jako pro příslušníky církve, laiky a poutníky. Velké oddělení bylo připraveno pro pacienty s horečkou a dalšími lehčími nemocemi, kdežto pro těžší případy a umírající pacienty bylo vyhrazeno blízké menší oddělení. Další nové oddělení bylo; vyhrazeno pro pacienty se silným krvácením, spolu s pokojem pro pacienty po litotomii. Součástí špitálu byla dále oddělení pro raněné, velké oddělení pro galejníky, duševně choré a dvě oddělení pro pacienty léčené za pomoci rtuti. Posledním oddělením špitálu byl sál pro pacienty dostávající s léčbou horké koupele. Tento sál ležel mimo špitál, zřejmě kvůli zmenšení rizika infekce.¹⁶⁸ Celkem bylo roku 1796 podle očitého svědka těchto oddělení dvanáct, se čtyřmi dalšími pomocnými místnostmi.¹⁶⁹

Na Maltě již měl řádový špitál svůj ustálený personál, jehož složení bylo zakotveno ve statutech špitálu i samotného řádu. Dohled nad chodem nemocnice měl pilier francouzského jazyka z pozice špitálního, zatímco vedoucím špitálu byl rytíř-ošetřovatel, jehož oficiální titul zněl *l'infermiere*. Mezi povinnosti tohoto rytíře byla starost o řádové pacienty, pro které měl najít vhodné oddělení dle jejich stavu. Každé ráno zvoněním oznamoval lékařskou vizitu a měl osobně kontrolovat práci přítomných lékařů. Kontrolu pracovníků špitálu i jeho pacientů měl na starosti i během jídla, stejně jako při další večerní vizitě. V noci kontroloval dodržování klidu a ticha, stejně jako osvětlení všech oddělení špitálu.¹⁷⁰ Podle řádových stanov měl ošetřovatel pod svou správou i budovu La Falanga, určenou pro péči o nalezence. Ta zahrnovala křest, chůvy, vzdělání a zabezpečení při dospělosti těchto nalezenců – sňatek nebo služba u osoby, kterou řád pokládal za „*persona onorate*“.¹⁷¹ Další personál maltského hlavního špitálu se dělil na čtyři skupiny – lékaře, duchovní, řádové členy a pomocné pracovníky.

¹⁶⁸ „Si osserva nella Sacra Infermeria la dovuta separazione dei morbi, e condizione di malati, ...sala per li cavalieri, e persone dell' Abito, ...sala vecchia per le persone civili, e regolari, e pelligrini. Sala grande per gli febricitanti, e altri morbi legieri. Saletta per li gravi, e moribondi, ...sala nuova per li flussanti, noc due camere per quelli, che si tagliano la pietra. Sala delli feriti noc due camere. Salane grande per le genti di catena, ...stanza per li matti...sale due per quelli dell' unzione mercuriale...una sala per quelli che pigliano le stufte fuori dell' Infermeria per ovviare ogni sospetto di mal' aria, che potessero causare.“ *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 8.

¹⁶⁹ BEDFORD, W. *The Regulataions of the Old Hospital*, s. X-XI.

¹⁷⁰ „L'Infermiere é un cavaliere professo, al di cui zelo é raccomandata la cura dell'infermie, i quale deve provvedere, di letto, secondo la loro condizione, e bisogno...“ *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 3.

¹⁷¹ „Ha in oltre cura speciale della casa, detta la Falanga, nella quale la Sacra Religione fa nodrire i poveri bambini esposti, ...facendoli prima munire del santo battesimo, e per allattare in casa di balie, e educare

Lékaři v hlavním řádovém špitálu byli zřejmě tím nejdůležitějším článkem jeho personálu. Tři hlavní lékaři měli spolu se dvěma asistujícími lékaři na starosti kontrolu péče o pacienty, spočívající v největší míře ve sledování předepsaného jídla a léků pro nemocné.¹⁷² Starost o nemocné byla hlavní povinností lékařů, jelikož raněné měli na starosti řádoví chirurgové. Těch bylo celkem jedenáct, jednalo se o tři chirurgy, dva praktiky (do jejich povinností spadal především dozor nad řádným vykonáváním příkazů chirurgů) a šest asistentů zvaných *barberotti*.¹⁷³ Jeden chirurg je uváděn zvlášť od ostatních, zřejmě kvůli jeho specializaci na užívání pijavic, léčivých obkladů a dalších, zřejmě méně užívaných metod. K dispozici měl tento specializovaný chirurg další dva placené pomocníky.¹⁷⁴ Posledními členy odborného lékařského personálu hlavního řádového špitálu byli lékař, pořádající veřejné přednášky o anatomii,¹⁷⁵ hlavní lékárník řádové lékárny a jeho pět asistentů.¹⁷⁶

Duchovní péče byla vždy důležitým prvkem řádového špitálního poslání a není proto divu, že hlavní řádový špitál měl ve svém stálém personálu i členy zaměřené na duchovní péči o pacienty. Celou duchovní správu špitálu měl na starosti převor, který přijímal nemocné do špitálu, měl na starosti jejich zpovědi a dohlížel na udělování svátostí a péči o umírající.¹⁷⁷ Samotné udělení svátostí měl na starosti maltský vicepřevor, který navíc dle řádových statutů řídil pohřby na řádovém hřbitově, vykonával akt zpovědi a pečoval o umírající pacienty. Oběma duchovním vypomáhalo osm kněží společně s kostelníkem, který také asistoval při mších a svatém přijímání.¹⁷⁸ V souvislosti s duchovní péčí v řádovém špitálu je nutno zmínit přítomnost vlastní kaple

nella miglior forma, procurando, di collocarli, adulti che siano, o in matrimonio, ó al servizio di persona onorate...“ *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 4.

¹⁷² „Li medici principali sono tré, ...visitandola tutta due volte il giorno, ...notando nelle tabelle affisse a cadaun letto il mangiare, e medicamenti. Per ajuto di questi vis ono due altri medici pratici...“ Tamtéž, s. 6.

¹⁷³ „Li chirurgi primari sono tré, ...curare i fediti d’ ogni sorte, ...a questi sono annessi nella istessa guisa due pratici, i qualli hanno l’ incombenza di far ’eseguire ciò, che da’ chirurgi si ordina...vengono doppo questi sei giovani ajutanti, che si dicono barberotti, ...“ Tamtéž, s. 7.

¹⁷⁴ „...un barbiere fisico...e há la cura dell’ insagnie, cataplasmi, ...ed altro spetante alle fisica, e tiene sotto la sua disciplina due giovani salariati.“ Tamtéž, s. 7.

¹⁷⁵ „...salariato un medico per la publica lettura quotidiana-di anatomia...“ Tamtéž, s. 6.

¹⁷⁶ „L’ officiali della speziaria sono un speciale primario, e cinque ajutatanti salariati per la distribuzione dell’i medicamenti.“ Tamtéž, s. 7.

¹⁷⁷ „...Priore, ...che há cura di far riconciliare tutti gl’ infermi che entrano nell’ Ospedale...e invigila sopra l’ amministrazione de’ sacramenti, e assistenza de’ moribondi...e confessa li ammalati.“ Tamtéž, s. 5.

¹⁷⁸ „Il Vice-Priore, che é nazionale Maltese...conduce ivi morti nel cimitero contiguo al Infermeria, ascolta le confessioni, e assiste di notte come di giorno alli moribondi...per ajuto di questi, due vi sono otto sacerdoti fra cappellani d’ ubbidienza...il Sagrestano oltre l’ assistenza alle messe, e comunione...“ Tamtéž, s. 5-6.

v každém ze zmíněných oddělení hlavního špitálu, kde se tak mohly pořádat mše i za účasti pacientů s omezenou možností pohybu po špitálu.¹⁷⁹

Kromě ošetřovatele bylo ve špitálu přítomno ještě několik členů řádu. Dva profesní rytíři, zvaní *prodomi*, se měli starat o množství a kvalitu dávek řádovým pacientům, distribuci léků a množství zásob a pokrmů vydávaných ve špitálu. Spolu s tím se starali i o denní výdaje a spotřebu veškerého zařízení špitálu.¹⁸⁰ Dva služební bratři byli pověřeni správou specializovaného vybavení a služeb špitálu, jeden z nich stříbrné nádoby řádového špitálu (*l'armoriere*), zatímco druhý soupisy poslední vůle těžce nemocných pacientů.¹⁸¹

Pomocnými pracovníky špitálu můžeme nazvat světské osoby, které přímo nepatřily mezi řádové členy, avšak byly jim ku pomoci. Mezi ně patřil sekretář rytířů *prodomi* (starající se o vedení knih), *linciere* (pečující o sklady prádla a nábytku, spolu s jejich údržbou, výměnou i čištěním) s pomocníkem, *bottigliere* s pomocníkem (starost o víno, chléb, olej a další potraviny), úředník starající se o záznamy výdejů pokrmů, dva kuchaři spolu s několika pomocníky a dva dveřníci, kteří střežili hlavní vchod do řádového špitálu.¹⁸² Zbytek personálu špitálu tvořilo čtrnáct dozorců, kteří měli pečovat o pacienty ve dne v noci.¹⁸³

Řádovou špitální péči měli za povinnost všichni členové řádu, nikoli jen stálý špitální personál. V určené dny a časy se měli řádoví rytíři dostavit do špitálu, aby přijímali příchozí pacienty, odváděli je k jejich lůžkům, ohřívali či upravovali pokrmy předepsané konkrétním pacientům a poskytovali jim veškerou péči nebo pomoc.¹⁸⁴

¹⁷⁹ „Ogni sala nell' Infermeria ha la sua Cappella ben' adorna per comodo della messa, ...“ *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 8.

¹⁸⁰ „...diece cavalieri professi probihomini, detti volgarmente Prodomi, che devono provedere del bisognevole l'infermi invigilando sopra la qualità, e quantità delle pitanze, sopra la distribuzione de' medicamenti, e di tutte vettovaglie, e commestibili necessari. Devono di più notare la spesa d' ogni giorno, e il consumo di tutto ciò, che se usa nell' Infermeria...“ Tamtéž, s. 4.

¹⁸¹ „L'armoriere suol' essere un frá serviente d'armi, al quale é consegnata tutta l'argenteria dell' Infermeria, che é per uso degl' infermi, per la sua polizia e sicurezza... Vi é un' altro frá serviente d'armi, ...e ha l' incompensa di stendere i testamenti, che fanno l'infermi...“ Tamtéž, s. 4.

¹⁸² „Lo Scivano de' Prodomi é un Secolare...notando tutto ciò, che concerne la carica de' medesimi nelli libri distinti, ...Il Linciere é un Secolare, a chi sta consegnata tutta la biancheria, e masserizie, invigilando a farla ben biancheggiare, mutare e accomodare... Il Bottigliere tiene in consegna tutto il vino, pane, oglio ed altro...Lo Scivanello há il carico di notare il mangiare... Sieguono a questi due cuochi...due portieri che del continuo sono di guardia per la custodia delle porte.“ Tamtéž, s. 5.

¹⁸³ „Vis ono quattordici servi, che si chiamano guardiani, ...e fanno le loro guardie di giorno e di notte per la custodia dell' infermi, al servizio de' quali devono accudire.“ Tamtéž, s. 5.

¹⁸⁴ „Si esercitá da' Fratelli dello Ordine Gerosolimitano la S. ospitalità, e perón el tempo della mancia vengono a servire l'infermi noc portare loro dal luogo dove si dispenza il mangiare sino alli letti le pitanze ordinate, ...a' quali i predetti Fratelli sogliono secondo riscaldare anche le pitanze, e prestarli tutta l'assistenza dovuta.“ Tamtéž, s. 10.

Služba ve špitálu byla rozdělena podle řádových jazyků na určité dny. Neděle tak byla přidělena jazyku Provence, pondělí jazyku Auvergne, úterý jazyku francouzskému, středa jazyku italskému, čtvrtek jazyku aragonskému, pátek jazyku německému a sobota jazyku Kastilie a Portugalska.¹⁸⁵

Ohledně hlavního řádového špitálu se však objevují i negativní zprávy, týkající se především jeho nevhodné polohy. V maltském ostrovním klimatu prý byly pro špitální péči důležité i zdravé větry a další podmínky, které však zůstaly kvůli poloze špitálu nevyužity, a dokonce byl prý špitál dle této zprávy vystaven špatným větrům a klimatickým podmínkám.¹⁸⁶

Špitální péče na Maltě se však netýkala pouze hlavního řádového špitálu a johanitských lodí. Velmistr jmenoval dva rytíře do pozice Komisařů chudých nemocných, jejich povinností byla služba nemocným ve čtveřici maltských měst, Vallettě, Birgu, Bormole a Isole, stejně jako na zbytku ostrova. Tito rytíři měli každý týden sestavovat seznam těch, kteří potřebovali pomoc řádu a také dohlížet na práci lékařů mimo řádový špitál i na vydávání léků těmito lékaři.¹⁸⁷ Lékařů činných mimo hlavní řádový špitál bylo na ostrově pět – dva ve Vallettě a jeden v každém dalším ostrovním městě, Birgu, Bormole a Isole. Pět bylo i chirurgů, kteří měli na rozdíl od lékařů na starosti raněné a ne nemocné.¹⁸⁸

Roku 1798 existovalo na maltském souostroví osm řádových zařízení poskytujících různou úroveň špitální péče. Byly to Sacra Infermeria ve Vallettě (s kapacitou 400 lůžek), ženská nemocnice Ospidalletto (kapacita 160 lůžek, také v hlavním sídle řádu), dvě zařízení v Rabatu – špitál Santo Spirito (40 lůžek) a nemocnice Saura (80 lůžek), ženský špitál Zebbug (15 lůžek), hospic ve Florianě (280

¹⁸⁵ „La Domenica per la lingua di Provenza. Il Lunedì per quella di Alvernia. Il Martedì per quella di Francia. Il Mercoledì per quella d'Italia. Il Giovedì per quella d'Aragona. Il Venerdì per quella d'Alemagna. Il Sabato per Castiglia e Portugallo.“ *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 11.

¹⁸⁶ BEDFORD, W. *The Regulaitions of the Old Hospital*, s. 44-45.

¹⁸⁷ „Accioché le povere inferme esistenti nelle quattro città Valletta, Borgo, Isola, e Bormola, e nell' Isola di Malta habiano il soccorso dovuto si nominano dall' Eminentissimo Gran Maestro due cavalieri professi... commissari delle povere inferme, ..hanno lacura di fare ogni principio di settimana una lista delle povere inferme che si trovano nelle quattro città per darle il convenevole mantenimento. Invigilano sopra i medici...devono rivedere ad una per una tutta le polize de' medicamenti, scritte da' medici, e firmarle di proprio pugno, ...“ *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 13.

¹⁸⁸ „Li medici sono cinque, cioè: Due per la Città Valletta. Uno per il Borgo. Uno per l' Isola. Uno per Bormola. Li chirurgi sono ancora cinque, come i medici, e distribuiti nell' istessa maniera, e questi si regolano come i medesimi.“ *Tamtéž*, s. 14.

lůžek), špitál na ostrově Gozo (20 lůžek), spolu s pouze ženským špitálem na stejném ostrově.¹⁸⁹

Novým prvkem ve špitální péči johanitů za pobytu na Maltě je zřízení vlastních lékařských škol.¹⁹⁰ Řád si tak začal školit vlastní lékaře a přestával spoléhat na služby placených lékařů jiných vyznání. Tato změna může mít několik pravděpodobných příčin, mezi těmi hlavními byly zřejmě vývoj špitální péče a její větší specializace, stejně jako nepřítomnost většího počtu školených a zkušených židovských, pravoslavných či muslimských lékařů na rozdíl od prostředí Svaté země a Rhodu. Řád však stále využíval i služeb placených chirurgů a lékařů, o jejichž původu či vyznání však nejsou žádné pramenné důkazy.¹⁹¹ Je tedy zcela možné, že se již jednalo o specialisty vyškolené na řádových školách na samotné Maltě. Roku 1675 byla založena lékařská škola na půdě řádového špitálu Sacra Infermeria a roku 1771 fakulta medicíny na Maltské univerzitě.¹⁹²

Hlavní řádový špitál platil roční rentu představenému pravoslavné církve (označovanému jako „řecký papež“, pravděpodobně konstantinopolský patriarcha) na úhradu svátostí, poskytovanou lidem řeckého vyznání nebo jazyka.¹⁹³ Není jasné, zda jsou tím míněni poutníci či rhodští obyvatelé a námořníci, kteří mohli na Maltu přesídlit společně s řádem. Avšak tato renta ukazuje trvalou johanitskou toleranci vůči nekatolickým vyznáním. Za pobytu řádu na Maltě se navíc objevují první známky řádové „humanitární“ pomoci. Ta dnes tvoří hlavní poslání Řádu sv. Jana, avšak její počátky můžeme sledovat v pomoci obyvatelům Sicílie po zemětřesení roku 1693.¹⁹⁴ Po zemětřesení na Sicílii a jižní Itálii roku 1783 řád znovu vypomohl postiženým oblastem a vytvořil tak precedens pro své budoucí úkoly.¹⁹⁵

¹⁸⁹ SAVONA-VENTURA. Ch. *Knight Hospitaller Medicine in Malta*, s. 82-83.

¹⁹⁰ BUBEN, M. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*, s. 14.

¹⁹¹ PORTER, W. *A history of the Knights of Malta*, vol. II., s. 235.

¹⁹² VANN, T. M. *The Archives and Library of the Sacre Infermeria*, s. 22.

¹⁹³ „...annua gratificazione al papas Greco, il quale viene dalla sua parrocchia per amministrare i sacramenti a quelli del suo rito, e nazione...” *Notizia della Sacra Infermeria*, s. 6.

¹⁹⁴ PORTER, W. *A history of the Knights of Malta*, vol. II., s. 393.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 426.

3.1.3 Špitální péče v komendách

Dle řádových pravidel měli špitální péči vykonávat rytíři řádu ve všech jeho domech, ale kvůli praktickým možnostem těchto komend a řádových statků byla řádová špitální péče zřejmě v největší míře vykonávána v hlavních řádových špitálech. Zdá se, že za doby působení řádu ve Svaté zemi existovaly řádové špitály ve větší míře než v pozdějších obdobích, menší řádové špitály totiž existovaly i v dalších městech mimo řádové sídlo, jak je patrné z případu přestěhování řádového sídla do již existujícího špitálu v Akkonu po pádu Jeruzaléma.

V běžných evropských řádových domech a komendách byla tedy špitální péče vykonávána spíše ve smyslu zásobování hlavního řádového špitálu.¹⁹⁶ Na evropské půdě se tak v největší míře špitální péče vracela spíš k původnímu úkolu řádu, *hospitalis*, tedy spíše ve významu pohostinství, ubytování a drobného ošetření.¹⁹⁷ První řádové domy poskytující takovouto formu špitální péče zřejmě vznikaly v Itálii a Francii na používané poutnické cestě do Svaté země. Zde se objevují i specializované formy řádového majetku poskytující i možnost většího a specializovaného ošetření, o kterých již zřejmě můžeme mluvit jako o řádových špitálech. První takovou stavbou byla komenda v Cremoně, založená roku 1151, po které následovaly špitály v Miláně (založený roku 1152) a Veroně (roku 1157).¹⁹⁸ Podobného typu byly specializované špitální kostely, umístující nemocné pacienty do zvýšeného patra (ne nepodobné oddělování nemocných od raněných formou separátních oddělení). Současně se nemocní v těchto kostelech mohli účastnit spirituální řádové péče a duchovního života řádu díky propojení zvýšeného patra s kostelem. Takovéto typy řádových kostelů existovaly například v Janově, Řezně či Torpichonu.¹⁹⁹

Řádové špitály však nevznikaly pouze poblíž poutní cesty do Svaté země, ale i dalších poutních cest. Jendou z nejznámějších byla cesta vedoucí do Santiaga de Compostella. Některé z komend na této cestě zřejmě sloužily spíše k ozbrojené ochraně poutníků, zejména komendy na sever od Pyrenejí jako Bordeaux, Saint Gilles a Toulouse.²⁰⁰ Komenda Saint Gilles byla nejen křižovatkou několika poutních cest, ale i

¹⁹⁶ SIRE, H. *The Knights of Malta*, s. 103.

¹⁹⁷ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 131.

¹⁹⁸ SIRE, H. *The Knights of Malta*, s. 161.

¹⁹⁹ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 131-132.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 105.

administrativním centrem řádu v Provensálsku.²⁰¹ Dle historika řádu Waldstein-Wartenberga sledovaly johanitské komendy celou poutní cestu až do jejího cíle ve vzdálenosti zhruba každých 10-12 kilometrů.²⁰² Mezi komendy se špitály pro ošetření poutníků patřily komendy Puente Itero, Puente Órbigo, Portomarín, Leon, Navarrete, Atapuerca, Sarria a Mellid.²⁰³

Úroveň řádové špitální péče v komendách se začala snižovat koncem 13. století v důsledku krize řádu, zřejmě především kvůli pádu Akkonu. Mnoho špitálů ve městech bylo předáváno do správy městským radám, přeměňováno na pečovatelské domy či prodáváno kvůli neudržitelným standardům z doby řádového pobytu ve Svaté zemi.²⁰⁴ Po překonání krize uvnitř řádu a se získáním Rhodu se však objevují nové donace a fundace řádových špitálů, například v Cacán (1313, Küssnacht (1358), Wildungenu (1372) či Štrasburku (1381).²⁰⁵

²⁰¹ SIRE, H. *The Knights of Malta*, s. 117.

²⁰² WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 105.

²⁰³ RODRÍGUEZ-PICAVEA, Enrique. *The Military Orders and Hospitaller Activity on the Iberian Peninsula during the Middle Ages. Mediterranean Studies, V. 18, 2009*, s. 28.

²⁰⁴ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku*, s. 132-133.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 134.

3.2 Řád německých rytířů

Po pádu Akkonu roku 1291 a ztrátě hlavního teutonského špitálu se řádové sídlo mělo přesunout do Benátek, avšak přítomnost špitálu v tomto městě není prameny doložena.²⁰⁶ Nový hlavní řádový špitál je doložen až roku 1309 s přesunem sídla řádu do pruského Malborku, avšak hlavní špitál byl zřízen ve městě Elblag.²⁰⁷ Zde, ve špitálu Duchy svatého, byl hlavní řádový špitálník označován jako *Oberster Spittler*, kterému v řízení špitálu asistoval pobočník, *Unterspittler*.²⁰⁸ Hlavní řádový špitál hospodařil s vlastním rozpočtem, což byl případ některých dalších rozvinutých zařízení, např. špitálu v Norimberku, taktéž s vlastním rozpočtem v rámci německé baillivy.²⁰⁹

Řád německých rytířů byl vnímán jako bližší alternativa a kompetentní správce špitálů především v prostoru Svaté říše římské, avšak donace majetku se objevují i z prostoru jižní Francie či celého Apeninského poloostrova. V polovině 13. století měl řád ve své správě téměř třicet špitálů a nemocnic, včetně zařízení ve městech Bolzano (Bozen), Friesach, Haale (Halle – nejstarší řádový špitál na německém území),²¹⁰ Marburg a Sterzing.²¹¹ Avšak již ke konci 13. století řád ztrácí své postavení významného špitální řádu v porovnání s řádem johanitů, jak bylo viditelné i ve zhoršující se úrovni špitální péče v posledních letech řádového pobytu ve Svaté zemi. Důvodem poklesu řádové úrovně špitální péče byla především rostoucí vojenská úloha řádu, který se nyní čím dál více věnoval boji proti pohanům a christianizaci Pobaltí. Tato skutečnost je vidět i na příkladu Kypru, kde Němečtí rytíři na rozdíl od johanitů či templářů nijak nepečovali o uprchlíky z Akkonu a Svaté země.²¹² Řád však zakládal a spravoval nové špitály na vlastním území a v širší oblasti celého Pruska. Kromě pozdějšího hlavního řádového špitálu v Elblagu byl ve správě řádu i špitál v Thornu (od roku 1257), spolu se špitály ve městech Gdaňsk a Královec.²¹³ Zakládání a správa nemocnic a špitálů se netýkaly oblasti Livonska, kde Řád mečových rytířů působil pouze jako vojenský řád a ani po jeho začlenění do Řádu německých rytířů se zde nové

²⁰⁶ MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 52.

²⁰⁷ DEMEL, B. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order*, s. 64.

²⁰⁸ MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 53.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 53.

²¹⁰ DEMEL, B. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order*, s. 62.

²¹¹ MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 54.

²¹² Tamtéž, s. 55.

²¹³ Tamtéž, s. 57.

samostatné špitály neobjevují.²¹⁴ Existují sice zmínky o špitálech v komendách Riga a Reval,²¹⁵ zůstává však otázkou, zda se skutečně jednalo o špitály nebo o pouhé ošetrovny pro řádové členy, které řád budoval ve svých komendách od konce 13. století.²¹⁶

Počátkem 14. století se řád přiklonil ještě více směrem ke svému vojenskému poslání, což se negativně promítlo na úrovni špitální péče i míře jejího poskytování. Obyvatelé Marburgu a Norimberku měli četné stížnosti na Řád německých rytířů kvůli velkým špitálům v jejich městech, ve kterých řád neposkytoval péči nemocným a chudým, ale místo toho poskytoval ubytování bohatým donátorům.²¹⁷ Podobný trend, i když nebyl bez výjimek, se stával stále častějším napříč všemi řádovými špitály, které přestávaly poskytovat bezplatnou špitální péči a místo toho se soustředily na přijímání bohatých hostů. Dokonce i obyvatelé pruských území si brzy stěžovali na úpadek řádové špitální činnosti a na upřednostňování movitých klientů před potřebnými nemocnými a chudými.²¹⁸ I když zde řád zakládal nové špitály i ve 14. a 15. století,²¹⁹ jednalo se zřejmě pouze o špitály v podobném duchu jako byl popsán, tedy především o výdělečnou činnost řádu. Rovněž na rozdíl od johanitských špitálů se v těch náležejících Řádu německých rytířů nevyužívaly ve velké míře nové arabské a byzantské poznatky v oblasti špitální péče a řádová péče tak spíše stagnovala a nevyvíjela se.²²⁰ To, že johanitské špitály byly na vyšší úrovni díky jejich větší specializaci potvrzuje i fakt, že ve špitálech Německých rytířů nebyl přítomen lékařský personál, a to dokonce ani v hlavním řádovém špitále.²²¹ Řád tak ve velké většině nové špitály nezakládal ani nerozšiřoval a stávající špitály od 13. století přebíral především jako monetární a věcnou podporu svých vojenských aktivit, ať už ve Svaté zemi či později v Pobaltí.²²² Tohoto názoru je i Klaus van Eickels, který však dodává, že po opadnutí křížáckého nadšení v Evropě přikládal řád větší důraz efektivní správě špitálů, především z důvodu

²¹⁴ MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 58.

²¹⁵ DEMEL, B. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order*, s. 64.

²¹⁶ MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 58-59.

²¹⁷ MILITZER, K. *Die Rolle der Spitaler bei den Ritterorden*, s. 235-236.

²¹⁸ MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 57.

²¹⁹ Tamtez, s. 57.

²²⁰ Tamtez, s. 57.

²²¹ MILITZER, K. *Die Rolle der Spitaler bei den Ritterorden*, s. 238.

²²² MILITZER, K. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*, s. 59.

dobrého obrazu veřejné charity a v zájmu zachování konkurenceschopnosti s dalšími řeholními řády.²²³

Podle všeho existoval řádový špitál i za jeho existence ve městě Mergentheim, ale není jisté, zda šlo opět pouze o špitál určený členům zmenšeného řádu či o veřejnou instituci. Řádové sestry byly během 19. století obnoveny v Tyrolsku a Slezsku a jejich posláním bylo především vzdělávání dívek a péče o pacienty v běžných městských nemocnicích a vlastních ošetrovnách.²²⁴ Řád německých rytířů byl do jisté míry aktivní i za první světové války, avšak byl oficiálně zrušen a jeho majetky zabaveny s nástupem Adolfa Hitlera k moci.

²²³ VAN EICKELS, Klaus. *Knightly Hospitallers or Crusading Knights? Decisive Factors for the Spread of the Teutonic Knights in the Rhineland and the Low Countries, 1216-1300*. In: NICHOLSON, H. *The Military Orders, Volume 2*, s. 80.

²²⁴ DEMEL, B. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order*, s. 66.

3.3 Řád sv. Lazara

Řád svatého Lazara byl zcela jistě aktivní i na evropské půdě ještě před pádem svých komend a sídla ve Svaté zemi, pozdější řádové sídlo Boigny bylo řádu francouzským králem darováno již roku 1154.²²⁵ Řád samotný měl v Evropě větší počet komend, např. ve Skotsku (darované přibližně roku 1153), Anglii (1155), Uhrách (1161) a Svaté říši římské (1226).²²⁶ Není však zcela jasné, zda tyto komendy měly své vlastní špitály a leprosária či zda vůbec poskytovaly špitální péči nebo jen odesílaly příspěvky a materiál do hlavního řádového špitálu. Podle všeho bylo účelem komend zřízovaných na evropské půdě právě roční odesílání příspěvků, označovaných jako *responsium*, do hlavního řádového špitálu, ať už v Jeruzalémě či Akkonu.²²⁷

Dle zdokumentovaných zdrojů však jako špitály sloužily minimálně dvě říšské komendy řádu - špitál Sv. Máří Magdalény ve městě Gotha (zal. 1227) a leprosárium v Sangerhausenu, předané do správy řádu roku 1262. Na francouzské půdě jsou první zmínky o řádové špitální péči spojeny s komendou Sv. Tomáše ve Fontenay-le-Comte, kde byla však zřejmě poskytována jen základní špitální péče. Pravým špitálem pro malomocné byl La Lande d'Airou v Manche, darovaný řádu roku 1235. Na apeninském poloostrově řád spravoval dva významné špitály pro malomocné a leprosária Capua (Neapol, předána řádu roku 1226) a Sv. Agáty v Messině (1266).²²⁸ Mnoho z těchto donací bylo inspirováno působením řádu ve Svaté zemi a existovalo zřejmě všeobecné přesvědčení, že řád vykonává péči o malomocné kvalitně a svědomitě a bude ji vykonávat i na evropské půdě za stejných principů jako ve Svaté zemi. Dle názoru Davida Marcomba se tak však na evropské půdě dělo v mnohem menší míře, než tomu bylo ve Svaté zemi.²²⁹

Řádová statuta redigovaná na počátku 14. století (konkrétně články II, XI a XXVI), prý uvádějí, že řád má se záplem sloužit, krmit a oblékat ty, kteří jsou nakaženi nevyléčitelnými nemocemi (míněno zřejmě především malomocenství) a přijímat do svých špitálů poutníky, chudé a další potřebné.²³⁰ Ještě minimálně roku

²²⁵ SAVONA-VENTURA, C. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*, s. 7.

²²⁶ Tamtéž, s. 7.

²²⁷ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 19.

²²⁸ Tamtéž, s. 17.

²²⁹ Tamtéž, s. 17.

²³⁰ „Les articles II, XI, XXVI de ces Statuts, prescrivent de servir avec un zèle ardent les malades, de garder, nourrir, habiller ceux dont les maladies deviennent incurables, de recevoir charitablement dans

1682 patřila k úkolům řádu i péče o poutníky a další pocestné.²³¹ Řád vždy vystupoval jako řád špitální, ale ve většině jeho statut se špitální péče vyskytuje pouze výjimečně nebo je jen zmíněna. Příkladem jsou i statuta z roku 1649, kde je špitální péče zmíněna na předposledním místě. Rytíři dle nich mají povinnost navštěvovat špitály a leprosária a vykonávat zde charitativní péči určenou nemocným i vězňům.²³² Po opuštění Svaté země se však začínají ve francouzských řádových statutech a historiích rozlišovat tři pojmy – *commanderies*, *hospitaux* a *maladeries*.²³³ Především rozlišení špitálu (*hospitaux*) a leprosária neboli lazaretu (*maladeries*) značí, že přinejmenším v prvních letech působnosti řádu na francouzské půdě řád provozoval nejen klasické komendy (*commanderies*), ale i rozlišené špitály (zřejmě pro poutníky a chudé) a leprosária pro nakažené malomocenstvím.

Řád se však v oblasti špitální péče nejvíce specializoval na péči o malomocné a po ústupu malomocenství v 15. století začala tato řádové péče postupně mizet. S ubývajícím počtem malomocných se leprosária začala zřejmě přeměňovat na domy pro staré a nemohoucí.²³⁴ Ústup malomocenství na anglické půdě byl evidentně ještě dřívější, jelikož špitál Sv. Mikuláše v Yorku byl založen ve jménu malomocných (Sv. Lazara), ale byl určen i podpoře starých a nemohoucích v tomto městě.²³⁵ Ve 14. století se již většina leprosárií na anglické půdě přeměnila na klasické špitály pro chudé a potřebné či přímo pouze zařízení poskytující pohostinnost.²³⁶ Poslední velkou donací řádu bylo leprosárium v St. Giles-in-the-Fields roku 1299 anglickým králem Eduardem I.²³⁷ Řád však po pádu Akkonu nedokázal špitál efektivně spravovat a celá špitální péče ztrácela v odtržených částech na důležitosti. Již roku 1327 se objevují stížnosti, že ve špitálu jsou malomocní pacienti odmítáni kvůli jeho naplnění členy samotného řádu.²³⁸

l'hôpital, les pèlerins, les pauvres & les autres misérables abandonnés qui sont hors d'état de gagner leur vie.“ DE SIBERT, Gautier. *Histoire des ordres royaux, hospitaliers-militaires de Notre-Dame du Mont-Carmel et de Saint-Lazare de Jérusalem*. Paris 1772, s. 115-116.

²³¹ „...à l'hospitalité que ledit Ordre es obligé de garder pour les pèlerins & passans...“ *Code des loix, statuts et réglemens des Ordres*, s. 248.

²³² „Ils doivent souvent visiter les Hospitaux & Leproseries, les malades & prisonniers; & exercer avec un soin extraordinaire les ceuvres de Charité, & de Misericorde.“ CELLIER, Antoine. *Memoires, Regles et Statuts, Ceremonies et Privileges des Ordres Militaires de Notre Dame du Mont Carmel et de S. Lazare de Jerusalem*. Lyon 1649, s. 104.

²³³ Srov. *Code des loix, statuts et réglemens des Ordres* a DE SIBERT, G. *Histoire des ordres royaux*.

²³⁴ CLAY, Rotha Mary. *The Mediaeval Hospitals of England*. London 1905, s. 28.

²³⁵ Tamtéž, s. 28.

²³⁶ MARCOMBE, D. *Leper Knights*, s. 137.

²³⁷ Tamtéž, s. 161.

²³⁸ Tamtéž, s. 162.

Zřetelně je zde tedy vidět podobný vývoj jako v případě evropských komend Německých rytířů, totiž funkce špitálů jako center řádového panství a laxní přístup k veřejné špitální péči. Petice ohledně italského převorství Capua z roku 1567 ještě před jeho odtržením tento trend potvrzuje, obyvatelé si v ní totiž stěžují na chátrání kostelů i nemocnic Řádu sv. Lazara, na špatnou péči o řádové pacienty a malomocné a že všeobecné zanedbávání povinností členy řádu.²³⁹ Zaznamenána je i velmistrova odpověď, ve které nespokojeným obyvatelům přislíbil prošetření a nápravu.

Co se týče špitální péče jako takové, kvůli nedostatku informací o zavedených postupech se lze domnívat, že zůstávaly podobné jako v období působení ve Svaté zemi a příliš se tedy nelišily od poskytnutí základních potřeb v rámci hospitality – jídla, odpočinku a ubytování. V případech péče o malomocné rovněž existují důkazy o zakládání leprosáří v blízkosti léčebných pramenů,²⁴⁰ zřejmě užívaných ke koupelím z důvodu úlevy od bolesti.

²³⁹ „...perché da questa assentia e lontananza sua si causa il mal governo degli ospetali e delli poveri che vi sono, la prontezza, la contagione nelle città e luoghi dove conversano leprosi la negligenza ed il delinquere ed il mancamento del servitio del culto divino delle chiese e la rovina delle esse chiese e loro ospetali, non senz'offesa della coscienza sua massime che li leprosi secondo intendemo ogni di crescono al contorno e van dispersi per esserne discacciati dalli luoghi abitati e non trovano luoco dove ricettarli.“ *Petition from the city officials directed to the Master-General of the Order Giannetto Castiglione in Rome dated 18th August 1567 and his reply dated 28th August 1567*. [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z:

<https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/handle/123456789/2222/OSL_119.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²⁴⁰ CLAY, R. *The Mediaeval Hospitals of England*, s. 63.

3.4 Špitální péče mimo Svatou zemi

Všechny tři sledované řády vykonávaly špitální péči v jisté formě i po pádu Akkonu roku 1291 ve svých dalších sídlech a některých evropských komendách. Všechny řády rovněž v období po pádu posledního křižáckého opěrného bodu ve Svaté zemi hledaly nový smysl své existence a prošly výraznou militarizací a proměnou identity. Úspěšná komparace špitální péče je obtížná nejen vzhledem k proměňujícím se úlohám všech řádů, ale i ke geografickým a faktickým odlišnostem sledovaných řádů po opuštění prostředí Svaté země. Řád sv. Jana i Řád německých rytířů oba získaly své nezávislé a suverénní území na Rhodu (Maltě) a v Prusku, zatímco Řád sv. Lazara se brzy začal štěpit na jednotlivé větve a velká převorství, s tím největším v Boigny pod ochranou francouzského krále.

Řád sv. Jana provozoval specializovaný špitál zaměstnávající placené a později i vlastní učené lékaře po celou dobu svého působení na Rhodu i Maltě a stále prokazatelně přicházel s inovacemi či přejímáním a rozvíjením východních lékařských praktik a postupů, ať už se jednalo o používání stříbrného nádobí, rozdělování špitálů na zvláštní místnosti a budovy z důvodu oddělování pacientů s různými typy nemocí a poranění či přítomnost lékařského personálu na řádových lodích. I když byla špitální péče zřejmě vykonávána v menším rozsahu než ve Svaté zemi, řád ji stále vykonával, zakládal nové špitály a adaptoval se novým situacím – příkladem může být založení nového hlavního špitálu na Maltě po ztrátě Rhodu.

Řád německých rytířů sice založil nový řádový špitál po přesunu svého sídla do Pruska, ale teutonská řádová péče po opuštění Svaté země navázala na zhoršující se kvalitativní trend z posledních let pobytu řádu v Akkonu. Řád sice stále dostával do správy další špitály a zakládal nové, špitální péče v nich však upadala či byla zcela nedostatečná a komendy na evropské půdě sloužily především k financování řádových vojenských aktivit. Řád dokonce přestal využívat služeb profesionálních lékařů v běžném špitálním provozu a lékaři byli povoláváni pouze ve výjimečných případech. Rovněž se objevují stížnosti obyvatel německých měst s velkými řádovými nemocnicemi na ubytovávání majetných donátorů místo proklamované služby chudým a nemocným.

Řád sv. Lazara jako jediný ze sledovaných řádů nedisponoval vlastním suverénním územím a místo toho provozoval svou činnost pod ochrannou

francouzského krále, alespoň tedy řádové komendy a statky řízené z jeho oficiálního sídla Boigny. Na francouzské půdě měli lazarié zdánlivě privilegované postavení, alespoň co se týče péče o malomocné a správu leprosárií. Existovala dokonce myšlenka podřídit všechny podobné instituce řádu, neexistují však pramenné důkazy o jejím naplnění. Řád se brzy po opuštění Svaté země začal fragmentovat a jednotlivé komendy byly víceméně samostatné a špitální péče v nich upadala. Jelikož se navíc lazarié specializovali na péči o malomocné, o jejich služby byl v tomto ohledu klesající zájem v souvislosti s ústupem malomocenství na evropské půdě v průběhu 14. a především 15. století. Špitály řádu se začaly stejně jako špitály Německých rytířů přeměňovat na ubytovny bohatých donátorů či řádových členů a řád samotný se začal více věnovat vojenskému poslání a podpoře francouzských panovníků. Existují rovněž důkazy o stížnostech na řádovou péči o malomocné a dá se tedy říci, že lazarié špitální péče, i její specializace na péči o malomocné, se na evropské půdě postupně zhoršovala.

Z analýzy špitální péče sledovaných řádů v jejich sídlech po roce 1291 a komendách na evropské půdě je patrné, že Řád sv. Jana opět vykonával špitální péči v největší míře a jako jediný se pokoušel zvyšovat její úroveň a aplikovat nové špitální a lékařské postupy. Oba další sledované řády po opuštění Svaté země evidentně snižovaly standardy své špitální péče, i když oba z jiných důvodů. Řád německých rytířů využíval všechny dostupné prostředky ke svému vojenskému poslání v Pobaltí a christianizaci místních pohanů, spolu s následným bojem za udržení vlastního území, zatímco Řád sv. Lazara kvůli své úzké specializaci na péči o malomocné sám přicházel o pacienty důsledkem klesajícího rozšíření této choroby na evropské půdě. Na špitální péči johanitů se nám navíc nedochovaly žádné významné stížnosti místních obyvatel, na rozdíl od obou dalších řádů. I když již řády zřejmě nebyly ve vzájemném kontaktu jako ve Svaté zemi a nedá se říci, že by se Němečtí rytíři či lazarié inspirovali nebo přejímali johanitské postupy, můžeme konstatovat, že Řád sv. Jana si i po opuštění Svaté země počínal jako řád špitální, a nejen rytířský. Špitální péče johanitů zůstávala stále důležitým prvkem řádové identity a byla jedním z řádových úkolů, i když ve zmenšené formě než tomu bylo v Jeruzalémě či Akkonu.

4. Moderní špitální péče

Všechny tři sledované špitální rytířské řády v současné době vykonávají své špitální poslání, mnohdy ve větší míře, než tomu bylo po velkou část jejich historie. Možným vysvětlením tohoto stavu je ztráta všech oficiálních samostatných řádových území a také ztráta vojenských možností všech tří řádů. Všechny tak v moderní době provozují své nemocniční a špitální poslání jak samostatně, tak s pomocí různých mezinárodních podpůrných organizací. I když se všechny řády odvolávají ke svým historickým počátkům, jediným řádem oficiálně potvrzeným Apoštolským stolcem ve Vatikánu je Suverénní vojenský hospitální řád sv. Jana z Jeruzaléma, Rhodu a Malty.²⁴¹ Ostatní dva řády sice dokazují své napojení na středověké řády, avšak především u řádu sv. Lazara je historická kontinuita současného řádu (a jeho různých obediencí) velice sporná a je nutno k ní přistupovat kritičtěji než u zbylých dvou řádů.

²⁴¹ VATICAN INFORMATION SERVICE. *Note Of Clarification From The Secretariat Of State*. Publikováno 16. 10. 2012 [online]. [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://catholicnews.sg/index.php?option=com_content&view=article&id=7987:note-of-clarification-from-the-secretariat-of-state&catid=196:vis-vatican-information-service&Itemid=473&lang=en/>.

4.1 Řád sv. Jana

Po pádu Malty a krátké epizodě s ruským carem jakožto velmistrem řádu se pozůstatky johanitů usídlily v Římě pod ochranou papežského stolce. Právě od první poloviny 19. století se řád věnoval již téměř výlučně špitální a nemocniční péči, především díky podpoře a práci jeho velkopřevorství a různých národních asociací uvnitř řádu. Řád byl aktivní v obou světových válkách a v poválečném období se angažoval v mnoha ohledech péče o nemocné a raněné. Za první světové války provozoval řád několik zařízení první pomoci a nemocničních vlaků, které se mohly pohybovat mezi různými bojišti a frontami. Jedním z největších přínosů se v tomto období pyšnilo velkopřevorství rakousko-české, jehož nemocniční vlaky nacestovaly přes 800 000 km a bylo v nich ošetřeno přes čtvrt milionu vojáků i civilistů.²⁴²

Nyní je hlavním dokumentem řádu namísto středověké řehole či statutů řádová ústava, která však odkazuje na původní řádovou řeholi i další historické dokumenty. Podle tohoto dokumentu je nyní oficiálním účelem řádu „...zvyšování (*podpora*) Boží slávy skrze posvěcení jeho členů, službu víře a Svatému otci a pomoc bližnímu svému, v souladu se svými starodávnými tradicemi.“²⁴³ Současně řád oficiálně proklamuje své poslání pečovat o nemocné, potřebné a uprchlíky bez rozdílu náboženství, rasy, původu či věku. Tyto úkoly se snaží plnit svou špitální péčí spolu se sociálními a zdravotními službami, stejně jako pomocí obětem náhlých katastrof či válek a také duchovní péčí všem potřebným.²⁴⁴ Špitální aktivity řádu má stále na starosti člen rady v pozici Velkošpitálního (*Grande Ospedaliere*), jehož hlavní starostí je koordinace a dohled nad činnostmi převorství, asociací a všech dalších řádových organizací, stejně jako všech charitativní aktivit řádu.²⁴⁵ Samotná špitální činnost řádu v jednotlivých zemích spadá do kompetencí Národních asociací či převorství v regionech, kde tyto asociace nejsou.²⁴⁶

Řád je aktivní na všech kontinentech, přičemž největší zastoupení má v Africe, kde se věnuje lékařské, zdravotnické i sociální pomoci a jeho části se angažují v pomoci

²⁴² *Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta, Activity Report 2016*. Rome 2016, s. 70.

²⁴³ *Constitutional Charter and Code of the Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta*. Rome 1998, Ch., A. 2, P. 1.

²⁴⁴ Tamtéž, Ch., A. 2, P. 2.

²⁴⁵ Tamtéž, C., A. 155, P. 1.

²⁴⁶ Tamtéž, C., A. 237, P. 1.

obětí mnoha válečných konfliktů a katastrof na tomto kontinentu. Dalším z velice potřebných regionů dle zprávy řádu je americký kontinent, především střední a jižní Amerika. Právě zde působí přes dvacet řádových misí, zaměřujících se především na zdravotní pomoc v nemocnicích a domech pro seniory, programy pro děti žijící na ulici, osoby nakažené virem HIV či pomoci lidem bez domova a postiženým.²⁴⁷ Třetí z méně výrazných oblastí, kde řád v současnosti působí, je oblast od Balkánu a Ukrajiny přes Indický poloostrov až po Indonésii a Austrálii. V této oblasti se řád soustředí především na zlepšování zdravotní a celkové životní úrovně potřebných osob. Řád je kromě těchto svých misí aktivní i ve svých „tradičních“ centrech, tedy Evropě a v oblasti Blízkého východu. Na evropské půdě působí řád především v rámci pomoci uprchlíkům, postiženým a seniorům, stejně jako na různých školení zdravotnického a sociálního personálu.²⁴⁸

V souvislosti s globální migrační krizí řád sv. Jana pomáhá především v oblasti Středozemního moře, Iráku a Libanonu, kde provozuje mobilní řádové kliniky. Právě v souvislosti s migrační krizí se agentura Malteser International zaměřovala na pomoc uprchlíkům v Sýrii, Turecko a Libanonu. Od roku 2012 agentura poskytla pomoc a nezbytné věci více než 300 000 potřebným a od léta 2014 bylo jen v severním Iráku ošetřeno více než 23 000 pacientů.²⁴⁹ Kromě pomoci uprchlíkům se řád věnuje i krizové pomoci v oblastech zasažených přírodními katastrofami, příklady nedávných akcí řádu po přírodních neštěstích zahrnují Nepál, Filipíny, Roh Afriky a také Evropu, kde řád zasahuje po vážných záplavách.²⁵⁰

Kromě takto sledovaných lokalit je však agentura angažována i v regionech v Africe a Asii a to jak v dějištích válečných konfliktů, tak i přírodních katastrof. V tomto ohledu řád sv. Jana spolupracuje i s těmi nejdůležitějšími mezinárodními organizacemi a činiteli, jako je např. Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR). Libanonská národní asociace řádu navíc vytvořila mobilní kliniku, především operující v oblasti severní hranice se Sýrií, tedy v převážně sunnitsko-muslimském regionu.²⁵¹ Řád stále provozuje nemocnici i ve Svaté zemi, konkrétně nemocnici v Betlémě, která své pacienty také

²⁴⁷ *Sovereign Military Hospitaller Order Activity Report 2016*, s. 86.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 102.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 24.

²⁵⁰ *Order of Malta, Emergency aid and long-term sustainable development*. [online]. [cit. 2018-04-05]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/humanitarian-medical-works/disaster-relief-prevention/>>.

²⁵¹ *Sovereign Military Hospitaller Order Activity Report 2016*, s. 43-44.

přijímá převážně z muslimského palestinského prostředí.²⁵² V obou těchto případech je vidět charakter řádu jako křesťanské instituce, jejíž pomoc však není nábožensky ani lokálně omezena.

Podle reportu řádu z roku 2016 provozoval v té době řád 1500 nemocnic a sociálně-nemocničních center a účastnil se 50 klíčových lékařských intervencí při následcích přírodních katastrof po roce 2000.²⁵³ V současné době má řád kolem 13 500 členů, 80 000 stálých dobrovolníků a 25 000 kvalifikovaných profesionálů, především z řad lékařského personálu a záchranářů.²⁵⁴ Řád operuje především skrze své Národní asociace, sbory dobrovolníků a především mezinárodní agenturu Malteser International. Celkem v současnosti řád provozuje několik stovek lékařských center, 20 nemocnic a 110 domů pro seniory, stejně jako posádky ambulancí a středisek první pomoci.²⁵⁵

²⁵² *Order of Malta, The Holy Family Hospital in Bethlehem, Palestine*. [online]. [cit. 2018-04-05]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/humanitarian-medical-works/bethlehems-hospital/>>.

²⁵³ *Sovereign Military Hospitaller Order Activity Report 2016*, s. 2.

²⁵⁴ *Order of Malta, Hospitaller mission*. [online]. [cit. 2018-02-15]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/humanitarian-medical-works/>>.

²⁵⁵ Tamtéž. [online]. [cit. 2018-04-05].

4.2 Řád německých rytířů

Podobně jako řád johanitů, i Řád německých rytířů vděčil za ztrátu svého nezávislého území do velké míry osobě Napoleona Bonaparte. Větší ránu však řádu přinesla druhá světová válka a jeho zákaz v Rakousku. Obnovení činnosti řádu po druhé světové válce bylo obtížné, ale v Rakousku a jižním Tyrolsku byl řádu navrácen určitý majetek a mohl se tu začít věnovat svým úkolům – péči o nemocné, péči ve školkách a provoz různých zařízení zaměřených na všeobecnou lékařskou i hospitalní péči pro mladistvé i seniory.²⁵⁶

Roku 1957 byl založen dům pro pocestné v Římě,²⁵⁷ který byl od té doby doplněn několika dalšími – ve Vídni, Gumpoldskirchenu, Schöfwegu a Wildbadu.²⁵⁸ I když řád v současnosti nevydává běžně přístupný roční či jiné reporty o své činnosti jako ostatní ze sledovaných řádů, stále vykonává charitativní práci o nemocné, staré, chudé a potřebné v různých formách sociální péče, spolu s křesťanským vzděláváním dětí, dospívajících i dospělých.²⁵⁹ Řád se nyní věnuje především péči o staré (14 zařízení), děti a mladistvé (7 zařízení), postižené (3 zařízení) i závislé (29 klinik a specializovaných center).²⁶⁰ Při péči o staré a nemohoucí se řád snaží zabezpečit prostředí svých center tak, aby co nejvíce připomínalo domov, přičemž v různých řádových domech jsou poskytovány různé služby, od obyčejného bydlení, přes denní krátkodobou péči až k celkové péči a péči o pacienty v koma.²⁶¹

Řádové sestry našly velké uplatnění především v Německu a Rakousku, při pracích ve školách, školkách, nemocnicích i zařízeních pro seniory. Roku 1953 byl v Pasově založen dům pro matky, tvořený bývalým augustiniánským klášterem.²⁶² Sestry působí na mnoha místech i v současnosti a tvoří nedílnou součást širšího řádu, se

²⁵⁶ *Deutscher Orden, Ein kurzer Blick in die Geschichte.* [online]. [cit. 2018-04-05].

²⁵⁷ *Deutscher Orden, Die Geschichte des Deutschen Ordens.* [online]. [cit. 2018-04-06].

²⁵⁸ *Deutscher Orden, Gästehäuser des Deutschen Ordens.* [online]. [cit. 2018-04-06]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.at/site/gaestehaeuser/>>.

²⁵⁹ *Deutscher Orden, Spiritualität.* [online]. [cit. 2018-04-08]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.at/site/spiritualitaet/>>.

²⁶⁰ *Deutscher Orden, Ordenswerke.* [online]. [cit. 2018-02-15]. Dostupné z: <<http://www.ordenswerke.de/>>.

²⁶¹ *Deutscher Orden, Altenhilfeeinrichtungen.* [online]. [cit. 2018-04-23]. Dostupné z: <<http://www.ordenswerke.de/altenheime/>>.

²⁶² *Deutscher Orden, Ein kurzer Blick in die Geschichte.* [online]. [cit. 2018-04-06].

všemi jeho popsanými úkoly. Provozují jak domy pro péči o staré, tak o děti a dospívající, stále poskytují řádovou hospitalitu a vydávají jídla bezdomovcům.²⁶³

Kvůli absenci pravidelných reportů o špitální či jiné řádové péči však nelze péči poskytovanou v současnosti Řádem německých rytířů uspokojivě analyzovat, jako je tomu v případech zbylých dvou sledovaných řádů.

4.3 Řád sv. Lazara

Řád sv. Lazara má v současnosti zřejmě nejobtížnější pozici se všech tří sledovaných řádů, především díky své značné roztržitésti na různé obediencie, které si všechny nárokují postavení pokračovatele středověkého řádu. Za nejlegitimnějšího pokračovatele řádu lze zřejmě považovat Řád sv. Lazara, oficiálně ustanovený roku 1910 a znovusjednocený ze dvou obediencí (pařížské a maltské) roku 2008. Tento řád v současné době pokračuje ve špitální a nemocniční tradici původní lazaritského řádu a zaštiťuje různé charitativní programy po celém světě. Kromě tohoto řádu, považovaného nyní za zřejmě nejlegitimnější lazaritskou entitu díky pokračujícímu patronátu řecko-katolických patriarchů, existují dva další řády odvolávající se na středověký Řád sv. Lazara – tzv. obediencie orleánská a jeruzalémská. Všechny odnože řádu do jisté míry plní špitální poslání Řádu sv. Lazara, pro účely této práce byl však jako pokračovatel lazaritského řádu zvolen řád s obediencí maltsko-pařížskou.

Řád sv. Lazara má nyní svou vlastní ústavu, v níž je hned v prvním článku charakterizován jako vojenský a špitální řád, současně je však označen jako řád ekumenický.²⁶⁴ Důvodem tohoto kroku je skutečnost, že lazaritský řád jako jediný ze tří sledovaných řádů za své členy nepřijímá jen členy katolické církve, ale i členy jiných křesťanských vyznání. Právě z toho důvodu se v proklamacích řádu objevují termíny jako *“křesťanská víra a tradice“* místo označení katolická. Mezi vytyčené cíle řádu, charakterizované v článku 3, patří uchovávání a obrana křesťanské víry, společně s pomocí chudým, nemocným a postiženým, především ve spojitosti s onemocněním

²⁶³ *Deutscher Orden, Apostolat*. [online]. [cit. 2018-04-23]. Dostupné z: <<http://www.deutschordensschwester.de/Apostolat/apostolat.html/>>.

²⁶⁴ *Saint Lazarus, Constitution of The Order*. [online]. [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: <<https://www.st-lazarus.net/en/the-order/constitution/>>.

malomocenstvím a podobnými chorobami.²⁶⁵ Speciální dedikace řádu pro postižené malomocenství se objevuje i v oficiálních úkolech řádu, zdůvodněná především historickými kořeny řádové špitální péče v oblasti malomocenství a podobných chorob.²⁶⁶ Podobně jako u ostatních dvou řádů má špitální aktivitu řádu na starosti velkošpitálník (*Grand Hospitaller*). Podle článku 9.1.6 řádové ústavy musí být velkošpitálník zkušeným lékařským pracovníkem řádu, který je zodpovědný za asistenci velmistrovi řádu, jeho radě a všem národním jurisdikcím řádu, s nimiž by měl konzultovat špitální aktivity řádu.

Nejdůležitějším centrem řádového špitálního snažení je v současné době Indický poloostrov a to především péče spojená s bojem proti malomocenství. Řád zde provozuje operační středisko ve městě Bhuvaněšvar, kde jsou prováděny především operace a péče spojená s léčbou malomocenství, které se právě v tomto indickém regionu vyskytuje ve zvýšené míře.²⁶⁷ I z oficiálního řádového špitálního reportu za rok 2017 je patrné, že řád se stále v největší míře věnuje péči v oblasti malomocenství, věrný svým historickým kořenům. Ihned na druhém místě je dle řádových výdajů péče o seniory a s tím spojená lékařská péče, následovaná péčí o děti a rodiny, postižené a mezinárodními aktivitami řádu.²⁶⁸ Léčba malomocenství se však za účasti řádu neodehrává pouze v Indii, ale např. i v Mexiku, kde řád podporuje dvě kliniky pro malomocné. Řádová péče o malomocné nespočívá pouze v lékařské péči na klinikách, ale i v domácích návštěvách, poradních službách, dodávkách léků a dalšího materiálu, včetně jídla a pití.²⁶⁹

Veškerá současná řádová péče je praktikována především jednotlivým komendami, převorstvími a hlavně národními jurisdikcemi, které řídí jednotlivé části širší řádové péče. Řádový velkošpitálník pak především dohlíží na koordinaci a provádění jednotlivých úkolů, které komendy provozují zcela samostatně. V Německu kromě běžných řádových organizačních struktur působí ještě řádová struktura Mezinárodního velkopřevorství evropského a lazaritská pomoc (*The Humanitarian*

²⁶⁵ *Saint Lazarus, Constitution of The Order*. [online]. [cit. 2018-02-23].

²⁶⁶ *Saint Lazarus, Aims and Obligations of The Order*. [online]. [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: <<https://www.st-lazarus.net/en/the-order/aims-and-obligations/>>.

²⁶⁷ *Saint Lazarus, International Charity Projects 2014-2016*. [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <<https://www.st-lazarus.net/en/charity/international-charity-projects-2014-2016/>>.

²⁶⁸ *The Military and Hospitaller Order of Saint Lazarus of Jerusalem, International Hospitaller Report 2017*. [online]. Dostupné z:

<<https://www.st-lazarus.net/en/charity/international-hospitaller-report/download/38-hospitaller-reports/863-international-hospitaller-report-2016-2017/>>, s. 9.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 13.

Grand Priory Europe and Lazarus Hilfswerk - GPEU/LHW).²⁷⁰ Tato řádová struktura je nyní včleněna do německého zdravotního systému a zaměřuje se především na správu domů a lékařskou péči pro seniory a postižené.

4.4 Moderní lékařská a špitální péče rytířských řádů

Všechny tři sledované rytířské řády jsou v současné době aktivní v oblasti lékařské a špitální péče a moderní doba jim poskytla černé příležitosti ke zlepšení výkonu jejich poslání a jeho globalizace. Řády a jejich přidružené organizace tak v současnosti mohou zasahovat a působit i v odlehlejších regionech, než tomu bylo po většinu jejich historie a také prostředky dostupné k tomuto cíli jsou větší a lépe dostupné než v minulosti.

Řád sv. Jana provozoval špitální péči po celou svou historii, po ztrátě svého suverénního území však procházel těžkou krizí. S obdobím po druhé světové válce se pojí rekonstrukce řádu v Římě a založení Národních asociací spolupracujících s jednotlivými velkopřevorstvími řádu a řád si tak stále udržoval svůj mezinárodní charakter, velice podobný rozdělení řádových rytířů do jednotlivých jazyků v rhodském období. Řád navíc v posledních desetiletích své činnosti získal pomoc od mnoha tisíců dobrovolníků a jeho síť lékařské pomoci je nyní největší a nejaktivnější ze sledovaných řádů. O své činnosti řád vydává pravidelné roční reporty a mnoho zpráv a je také jediným ze tří řádů oficiálně potvrzeným Apoštolským stolcem jako legitimně nástupnický špitální rytířský řád. Vysvětlení, proč právě johanitský řád jako jediný ze sledovaných řádů zůstal po celou dobu své historie až do současnosti v popředí špitální péče, není zcela jednoznačné a může se skládat z několika různých faktorů.

Zprvu, Řád sv. Jana provozoval svou špitální činnost po celou svou historii, i v obdobích, kdy působil spíše jako řád vojenský a jeho hlavním posláním byl ozbrojený boj proti Islámu, ať už ve Svaté zemi či za svého pobytu na Rhodu a Maltě. Zadruhé, řád si po celou dobu udržoval svůj nadnárodní charakter a přijímal členy různých národností a jazyků. A konečně zatřetí, řád se vždy ke svému špitálnímu poslání vrátil jako k jakémusi prvotnímu středu svého rozvětveného poslání vždy, když zažil nějaký

²⁷⁰ *The Military and Hospitaller Order of Saint Lazarus, International Hospitaller Report 2017*, s. 82.

zásadní otřes. Po pádu Jeruzaléma se řád přesunul do svého špitálu v Akkonu a dále zde vykonával špitální činnost, po pádu Akkonu a opuštění Svaté země řád nejprve vykonával špitální péči ve svém špitálu v kyperském Limassolu a po obsazení Rhodu zde nejprve opět jako první vybudoval svůj špitál, než reformoval své ostatní řádové cíle a stal se nástrojem křesťanské námořní války proti muslimům. Po přesunu sídla na Maltu nebyl sice tento postup tak znatelný, jelikož řád hledal nové sídlo rovněž jako lokalitu s dobrým přístavem pro pokračování svého námořního poslání, ale i na Maltě bylo jedním z prvních kroků řádového vedení přebudování původního maltské špitálu a po obležení ostrova Turky vybudování špitálu nového. Po ztrátě Malty řád nezakl, ale reformoval se v Římě a za pomoci svých Národních asociací se vrátil ke svému prvotnímu poslání špitální péče v mnohem větším měřítku než kdykoli dříve a nyní provozuje celosvětovou síť svých center, klinik a různých stanic. Řád se reorganizoval a provozuje nyní svou činnost i za velké účasti dobrovolníků a dalších pomocných členů a stal se skutečnou mezinárodní humanitární organizací.

Řád německých rytířů na rozdíl od johanitů přerušil svou činnost v období druhé světové války a byl obnoven až po konci války v Rakousku a jižním Tyrolsku. Tomu odpovídá i současný stav, kdy řád sice provozuje určitý počet lékařských a špitálních zařízení v Rakousku a Německu, avšak tento počet je neporovnatelný s počty johanitůvých zařízení v mnoha zemích světa. Němečtí rytíři se ve svém poslání omezují právě na německy mluvící země (s výjimkou České republiky, Slovenska a Slovinska, kde však mají malé zastoupení), čímž stále udržují své středověké standardy, které ostatní sledované řády již překonaly. Řád navíc příliš neinformuje o své lékařské a sociální činnosti jako ostatní dva sledované řády, což dále stěžuje úspěšné posouzení plnění jeho proklamovaných cílů. Stejně jako v případě úspěchu johanitů a jejich trvajících vysoké úrovně a rozšíření lékařské péče, i poněkud skromnější humanitární příspěvek Německých rytířů má své důvody.

Zaprvé, řád prošel velkou militarizací ke konci 13. století a především za svého působení v Sedmíhradsku a Prusku. Ozbrojený boj proti pohanům nabýval mnohem většího významu než špitální péče a i když řád stále zakládal špitály a provozoval ve svých komendách špitální činnost (i když zřejmě čím dál více zaměřenou spíše na péči o členy řádu a movité pacienty), čím dál více řádových statků sloužilo spíše k financování jeho vojenského poslání. Zadruhé, Řád německých rytířů neodvozoval svůj název pouze ze založení německého špitálu ve Svaté zemi, ale členy byli

především příslušníci německy mluvící šlechty, místní křesťanští obyvatelé a němečtí osadníci v Pobaltí (myšleno především nešlechtické členy řádu). Špitály byly zakládány a přejímány řádem především na území Říše a tyto statky tvořily téměř po celou řádovou historii jeho hlavní opěrné body. Řád tak nikdy nedosáhl nadnárodního a vícejazyčného charakteru jako např. Řád sv. Jana. Právě tyto dva důvody spolu se zánikem suverénního řádového území jsou hlavními faktory toho, že Řád německých rytířů je v současnosti opět aktivní především v německy mluvících oblastech a jeho lékařská péče nedosahuje takové rozšířenosti ani povědomí jako péče johanitská.

Řád sv. Lazara má v současnosti obtížnou pozici kvůli své roztržiténosti na několik různých obediencí, které si všechny nárokují historickou kontinuitu se středověkým lazarským řádem. Sledovaná pařížsko-maltská obedience vykonává v současnosti rozsáhlou lékařskou činnost, především v oblasti boje proti malomocenství po celém světě v duchu řádových tradic a poslání. Řád operuje skrze své pomocné organizace po celém světě a jeho členy jsou i příslušníci nekatolických vyznání, především díky ekumenickému charakteru řádu. Tímto krokem se sice změnila původní katolická podoba řádu, ale řád tím dosáhl větší veřejné dostupnosti pro svou členskou základnu a mohl se dále rozvíjet. Řád o své činnosti informuje v pravidelných, veřejně přístupných reportech, a i když rozsah jeho pomoci není dosud tak velký jako ta poskytovaná Řádem sv. Jana, blíží se jí mnohem více než pomoc Řádu německých rytířů.

Řád sv. Lazara prošel podobně jako Řád německých rytířů ke konci 13. století výraznou militarizací a s opuštěním Svaté země a přesunem do Boigny na francouzské půdě se výrazně omezilo jeho špitální působení a péče o malomocné. Ve velké míře tomu napomohla roztržiténost různých řádových komend a nejednotnost jeho vedení po pádu Akkonu a opuštění tamního leprosária. Různé řádové větve a obedience působily téměř autonomně, a i když stále zakládaly a spravovaly leprosária, s postupem doby a ústupem malomocenství v Evropě se jejich zařízení měnila na pečovatelské domy pro staré a později i movité pacienty. Zřetelně je zde vidět podobný trend jako u komend Německých rytířů a lazarská zařízení začala sloužit jako zdroj financí pro život rytířů v hlavních řádových komendách. Po ztrátě řádových území a reformaci řádu se však objevuje nový trend humanitární pomoci. Řád byl reformován jako řád ekumenický, sdružující různá křesťanská vyznání v poskytování lékařské péče a humanitární pomoci. Právě tento krok byl důležitým faktorem pro současnou rozvětvenou síť řádové lékařské

péče, kterou lze spíše porovnávat s mezinárodní pomocí johanitů než se skromnějším a spíše lokálním působením Německých rytířů. Prvním důvodem pro lazariťský vzestup a evidentní překonání Řádu německých rytířů v objemu a rozsahu prováděné lékařské péče a humanitární pomoci je zřejmě historický nadnárodní charakter samotného řádu. Negativním faktorem nadnárodního uspořádání řádu byla absence jednotného vedení po opuštění Svaté země a následné roztržštění jednotlivých čelných komend v různých evropských zemích. Řád tak je stále rozdělen na několik různých obediencí nebo v některých zemích zcela zanikl či ztratil na důležitosti. Druhým důležitým faktorem pro rozšíření lazariťské péče je ekumenický charakter řádu pro jeho členy, na rozdíl od především katolického charakteru jak Řádu sv. Jana, tak i Německých rytířů. Právě díky těmto dvěma faktorům je v současnosti Řád sv. Lazara zřejmě aktivnější a rozšířenější než po dlouhou dobu své historie.

Z analýzy současné lékařské a špitální péče sledovaných rytířských řádů vyplývá, že Řád sv. Jana se opět projevuje jako řád nejaktivnější a s nejširší sítí lékařských center, komend a pomocných organizací. Řád sv. Lazara je také velice aktivní v oblasti lékařské péče, i když kvůli své trvalé specializaci na boj s malomocenstvím mají jeho aktivity užší charakter než ty sledované u johanitského řádu. Oba řády jsou si však nyní mnohem podobnější než v minulosti, i když rozdíly samozřejmě existují. Na rozdíl od Řádu německých rytířů však johanité i lazariťové vykonávají svou činnost v celosvětovém měřítku, pravidelně o ní informují veřejnost ve volně dostupných reportech a jejich lékařská péče je tak dobře hodnotitelná a transparentní pro další financování a podporu. Řád německých rytířů tak z této analýzy vychází v současnosti jako nejméně aktivní v celosvětovém porovnání s ostatními dvěma sledovanými řády, nejméně transparentní a působící téměř výlučně v německy mluvících oblastech dle své trvalé historické tradice.

Závěr

Hlavním úkolem této práce bylo sledovat, analyzovat a zhodnotit vývoj špitální a lékařské péče tří rytířských špitálních řádů – Řádu sv. Jana, Řádu německých rytířů a Řádu sv. Lazara. Tento vývoj byl sledován od vzniku jednotlivých řádů a jejich působení ve Svaté zemi, přes aktivitu na evropském kontinentě do počátku 19. st., kdy byla většina jejich zařízení zrušena a jejich majetek zabrán, až do současnosti, kdy opět působí v oblasti špitální a lékařské péče v mnoha případech ve zvýšené míře a s větším dosahem, než tomu bylo v minulosti. Pro účely efektivní analýzy byla řádová špitální péče rozdělena na tři samostatné části – působení ve Svaté zemi, činnost na samostatných řádových územích a komendách na evropské půdě a konečně současná podoba řádové špitální a lékařské péče.

Analýza špitální péče ukázala, že v období působení řádů ve Svaté zemi byl vůdčím z nich v této oblasti Řád sv. Jana, dle jehož stanov a postupů koncipovaly svou špitální péči i oba další sledované řády. Lékařská a špitální péče johanitů byla v některých případech přímo zakotvena i ve statutech ostatních řádů, jako např. v řeholi Řádu německých rytířů. Ta přímo říká, že v oblasti špitální péče se má nově vzniklé bratrstvo řídit příkladem a postupy Řádu sv. Jana. Nejstarší statuta Řádu sv. Lazara naproti tomu obsahují zmínku o tom, že řád vznikl z důvodu nedostatečné péče věnované johanity malomocným. I když přímo netvrdí, že lazariťská špitální péče či špitály vznikaly po vzoru těch johanitských, tato zmínka zřetelně ukazuje, že Řád sv. Jana byl dřívější a v době vzniku lazariťského řádu již zavedenou institucí. Nesporným faktem zůstává, že co do rozsahu a kvality poskytované špitální péče ve Svaté zemi byl johanitský špitál v Jeruzalémě (do menší míry i později v Akkonu) nejkvalitnějším ze zařízení sledovaných řádů. Johanitský špitál se zřejmě inspiroval východními byzantskými a muslimskými špitálními praktikami a standardy a byl tak pravděpodobně na vyšší úrovni než soudobé latinské instituce, ať už ve Svaté zemi či v Evropě. Špitál kromě péče o velký počet pacientů zaměstnával profesionální placené lékaře, s největší pravděpodobností z prostředí místních obyvatel. Rovněž existují důkazy o rozdělení špitálu do separovaných stanic podle východního vzoru, i když není zcela jisté, zda sem byli pacienti rozdělováni podle druhu nemoci či poranění nebo zda šlo pouze o praktické uspořádání pro zlepšení administrace špitální a lékařské péče.

Špitál Německých rytířů poskytoval již od svého počátku špitální péči především německy mluvícím poutníkům do Svaté země, byl však zřejmě do velké míry profesionální a s vysokou úrovní péče, minimálně v porovnání se soudobými latinskými institucemi. Zřetelně se ve svých postupech inspiroval johanitským špitálem a již v samotné řádové řeholi je zakotven požadavek na přítomnost učených lékařů ve špitálu. Německý špitál, ať už v Jeruzalémě či Akkonu, však nikdy nedosáhl širšího věhlasu a zřejmě ani rozsahu či kvality špitálu johanitského, z velké části i díky skutečnosti, že se zaměřoval pouze na německy mluvící poutníky a mezi jeho donátory patřila také povětšinou německy mluvící šlechta. Na druhou stranu Řád německých rytířů již za svého pobytu ve Svaté zemi získal rozsáhlé statky na území Říše a díky již probíhající christianizaci Pobaltí nebylo přesunutí řádového sídla zřejmě tak problematické a ztrátové jako v případě ostatních dvou sledovaných řádů.

Lazaritské leprosárium za hradbami Jeruzaléma bylo vůbec tím největším, jaké řád provozoval za celou dobu své historie. Z řádových statutů není jasné, zda lazarité při péči o své pacienty využívaly služeb profesionálních lékařů, z důvodu malých možností léčby pro osoby nakažené malomocenstvím je však tato skutečnost nepravděpodobná. Řádová péče o malomocné s největší pravděpodobností spočívala především v pravidelné stravě, noclehu a léčebných koupelích, ale opomenout nelze ani spirituální péči a fakt, že právě v péči lazaritů nebyli malomocní ostrakizováni jako v ostatních špitálních institucích. Lazarité byli za svého působení ve Svaté zemi zřejmě považováni za jakousi autoritu v oblasti boje proti malomocenství a péče o malomocné a z tohoto důvodu řád obdržel mnoho pozemků i mimo Svatou zemi na evropské půdě. Většina komend sloužila k financování hlavního řádového leprosária, které tak mohlo na svém vrcholu pojmout velký počet pacientů. Co se však týče širší špitální péče ve Svaté zemi, byl Řád sv. Lazara vždy omezen svou specializací na péči o malomocné, podobně jako Řád německých rytířů svou péčí především o německy mluvící poutníky.

Všechny tři řády byly ve Svaté zemi aktivní a vykonávaly špitální péči v mnohem větší míře, než v pozdějším období po pádu Akkonu roku 1291. Z analýzy v této práci je však patrné, že Řád sv. Jana působil jako jakýsi vzor a průkopník v oblasti špitální péče v latinském křesťanském prostředí. Není zcela jisté, zda johanité přejímaly strukturu špitálu z byzantského či muslimského prostředí nebo byli ovlivněni prolínáním obou kulturních okruhů v oblasti Svaté země, faktem však zůstává, že jejich

špitální péče byla z pohledu latinských křesťanů inovativní a profesionální, především v porovnání s typickými soudobými západními špitálními zařízeními.

Po opuštění Svaté země již sledované řády neoperovaly na stejném území a dva z nich, Řád sv. Jana a Řád německých rytířů, dokonce získaly zcela autonomní území. Řád sv. Lazara se naopak roztržil na několik oddělených větví, z nichž francouzská sídlící v Boigny si nárokovala prvenství a autoritu nad všemi ostatními. Všechny sledované řády vykonávaly špitální činnost i po opuštění Svaté země, již se však mezi nimi objevují zásadnější rozdíly způsobené vlivy národnostními, existenčními i geografickými. Všechny řády prošly výraznou militarizací a špitální péče ustoupila do pozadí, přičemž tento jev je patrnější v případech Německých rytířů a Řádu sv. Lazara.

Řád sv. Jana po opuštění Svaté země a krátkém pobytu na Kypru získal ostrov Rhodos a přilehlé menší ostrovy jako své suverénní území. I když řád přehodnotil své poslání a z důvodu opuštění Svaté země se začal více soustředit pouze na ozbrojený boj proti muslimům a možné znovudobytí Jeruzaléma, stále se věnoval špitální péči ve svém novém sídle, i když v mnohem menší míře než ve Svaté zemi. Faktem zůstává, že i na Rhodu si řád udržel své standardy ze Svaté země a stále se snažil o inovace ve formě špitální péče. Johanité i ve svém rhodském období přejímali východní způsoby a postupy v oboru špitální a lékařské péče, čemuž odpovídá i rozdělení špitálu na různé sekce a později budovy podle druhu nemoci či zranění. Opět byli ve špitálu zaměstnáváni profesionální lékaři, a i dobové zprávy mluví o vysoké kvalitě johanitské péče na Rhodu (bráno z latinského úhlu pohledu – východní lékařská péče byla po celou dobu působení špitálních rytířských řádů stále na vyšší úrovni).

Vysoká úroveň špitální péče se udržela i po přesunu na Maltu, i když zde nebyly tak příhodné podmínky jako na pravoslavném Rhodu s blízkostí byzantského a muslimského kulturního okruhu. Na Maltě byl zbudován jeden z nejslavnějších johanitských špitálů, Sacra Infermeria, a řád zde pokračoval ve svém špitálním poslání, i když stále v menší míře než ve svém prvotním období v Jeruzalémě. Maltské období řádové špitální péče přineslo další inovace ze strany johanitů, především působení lékařů a ranhojičů na palubách řádových lodí či založení vlastní lékařské školy. Právě školení vlastních lékařů na Maltě je jedinou takovou potvrzenou skutečností z prostředí rytířských špitálních řádů. Řád sv. Jana tak po celou dobu svého působení na vlastním suverénním území prováděl špitální péči ve velké kvalitě v porovnání s podobnými latinskými institucemi, i když byla tato péče v pozadí řádového poslání ozbrojeného

boje proti muslimům ve Středomoří. Co se týče péče v evropských komendách, ta je v případě johanitů opět nejrozšířenější a nejlépe doložená ze všech tří řádů. Řád poskytoval pohostinnou, špitální i lékařskou péči nejen ve svém hlavním špitálu, ale i v komendách ve většině zemí Evropy. Přejímal a spravoval špitály od měst i soukromých donátorů, a i když zřejmě tento trend pomalu skomíral s finanční krizí řádu po ztrátě Rhodu, v pramenech se neobjevují žádné stížnosti na johanitskou špitální či lékařskou péči jako v případech obou dalších sledovaných řádů.

Řád německých rytířů po opuštění Svaté země založil první špitál v pruském Elblagu, kde alespoň zpočátku svého působení provozoval veřejnou špitální péči. Po pádu Akkonu však řád již neučinil žádný pokus o navrácení do Svaté země ani o boj proti muslimům. Místo toho soustředil svou pozornost na christianizaci pobaltského území, spolu se správou špitálů na území s většinou německého obyvatelstva. Právě zaměření Řádu německých rytířů na německy mluvící obyvatelstvo a území bylo zřejmě hlavním důvodem, proč se řád nestal pravým nadnárodním špitálním rytířským řádem ve smyslu johanitů či lazaritů. Špitální péče v řádovém sídle se však brzy soustředila spíše na ošetření členů řádu či jejich pohodlný život, a ubytování movitých pacientů. Kvůli nedostatku očitých zpráv o chodu špitálu není zřejmé, zda řád nějak inovoval své špitální a lékařské postupy, díky absenci jakýchkoli nových statutů a nařízení týkajících se této oblasti však můžeme usuzovat, že řád buď vykonával péči stejně jako ve Svaté zemi nebo od ní spíše upouštěl, a proto mu staré postupy postačovaly. Je velice pravděpodobné, že řád prováděl ve svém hlavním špitále spíše špitální péči bez péče lékařské, vše totiž nasvědčuje tomu, že ve špitálu již nebyli zaměstnáváni profesionální lékaři. Ti byli k dispozici pouze velmistři a vysoce postaveným členům řádu, a to ještě po přechozí domluvě, což naznačuje, že lékař nebyl ani přítomen přímo v řádovém sídle. Co se týče špitální péče v řádových komendách, řád přejímal správu špitálů v převážně německých městech, a dokonce zakládal i špitály vlastní. Brzy se však objevují zprávy o stížnostech na řádovou špitální péči v těchto zařízeních a přebírání špitálů zpět do správy jednotlivými městy. Komendy Řádu německých rytířů ve velké většině zřejmě neprovozovaly špitální péči, ale pouhou hospitalitu, a sloužily především jako zdroj financí pro řádové vojenské posláni.

Řád sv. Lazara se jako jediný ze sledovaných řádů po opuštění Svaté země zcela roztržtil a jeho nejednotnost se velice odrazila na plnění předsevzatých úkolů a řádového posláni. Kvůli svému zaměření na boj proti malomocenství a péči o

malomocné řád ani ve Svaté zemi neprovozoval klasickou špitální péči, dostával však do správy nejen leprosária, ale i špitály na evropské půdě. Řád dostával do své správy zařízení po celé Evropě, v největší míře na území Říše, Francie a na Apeninském poloostrově. Není jisté, do jaké míry řád poskytoval ve svých komendách lékařskou péči, v leprosáriích však zřejmě nemocní dostávali především pravidelnou stravu a nocleh, podobně jako ve Svaté zemi. Řád však musel čelit ústupu malomocenství v Evropě, čímž přicházel o své hlavní poslání péče o malomocné. Již dříve opustil boj proti muslimům a na francouzské půdě se z něj postupně stával řád určený pro příslušníky francouzské šlechty a propojený s královským rodem. S ústupem malomocenství se řádové komendy transformovaly v obyčejné domy pro staré a potřebné, i když stále více se prosazoval trend ubytování movitých klientů, podobně jako u Řádu německých rytířů. Řád tak celkově upustil od své špitální péče i péče o malomocné, do velké míry z důvodu roztržství na jednotlivé oblastní komendy a ústupu malomocenství v Evropě, a přetvořil se tak ve víceméně klasický rytířský řád.

I po opuštění Svaté země je tak z analýzy patrné, že pouze Řád sv. Jana nepřestal praktikovat své špitální poslání, i když v menší míře než v prvotním období svého působení. Jako jediný z řádů však stále poskytoval špitální i lékařskou péči jak ve svém hlavním špitálu, tak i v některých ze svých komend, a na jeho působení se neobjevují žádné stížnosti od místního obyvatelstva. V johanitských špitálech je rovněž stále zdokumentována přítomnost profesionálních lékařů a řád se stále pokoušel svou špitální péči inovovat a upravovat novými poznatky z východní medicíny, jak dokládají jednak archeologické pozůstatky a očitě zprávy z řádových špitálů, tak i dochovaná statuta popisující podobu řádové špitální a lékařské péče. I ve druhé sledované sféře řádového špitálního působení tak Řád sv. Jana vystupuje jako řád s nejkvalitnější a nejrozšířenější péčí po celé sledované období.

Při analýze současného rozšíření a úrovně lékařské péče a humanitární pomoci poskytované jednotlivými řády bylo vycházeno především z jejich oficiálních dokumentů a prohlášení, v případě Řádu sv. Jana a Řádu sv. Lazara byly analyzovány pravidelné reporty obou řádů. V případě Řádu německých rytířů byla analýza obtížnější z důvodu spíše lokálního působení tohoto řádu v současnosti a absence jakýchkoli relevantních dokumentů či pravidelných reportů a zpráv. Práce tak vychází především z veřejně dostupných oficiálních informací poskytnutých řádem o podobě jeho činnosti.

Řád sv. Jana v současné době provozuje nejširší síť lékařské a humanitární pomoci ze sledovaných řádů, v čemž mu vypomáhají především jeho velkopřevorství, jednotlivé Národní asociace a organizace Malteser International. Řád je aktivní na všech kontinentech, i když centrum jeho činnosti leží v rozvojových a chudších zemích Afriky a Asie. Řád kromě svých členů využívá služeb mnoha tisíc dobrovolníků a rozsah jeho aktivit v oblasti lékařské a humanitární pomoci je skutečně celosvětový. Řád provozuje kliniky i různé lékařské stanice a jeho členové, pracovníci i dobrovolníci jsou stále aktivní v mnoha potřebných lokalitách. Řád se zcela vzchopil ze ztráty svého suverénního území na Maltě a přehodnotil své dlouhodobé cíle a poslání, mezi nimiž má nyní nejdůležitější úlohu právě prvotní špitální a lékařská péče, nyní spojená i s humanitární pomocí. Její počátky se objevovaly již ke konci řádového působení na Maltě v pomoci obyvatelům italských měst po ničivých zemětřeseních, nyní má však díky moderním možnostem řádu daleko větší rozsah. Řád sv. Jana tak pokračoval ve svém špitálním poslání po celou dobu své historie, i ve složitých obdobích po ztrátě Malty a obou světových válkách až do současnosti, kdy je jednak jediným potvrzeným nástupnickým špitálním rytířským řádem dle Apoštolského stolce ve Vatikánu, a také nejrozšířenějším takovým řádem v současnosti.

Řád německých rytířů v současné době působí pouze v několika zemích, z nichž většina je německy mluvících či leží v prostředí střední Evropy a je nástupnickým státem Rakouska-Uherska. Toto lokální působení řádu je z velké míry důsledkem zaměření řádu na německy mluvící země na rozdíl od nadnárodního uspořádání johanitů a lazaritů. Řád se však v současné době vrátil k provozování špitální a lékařské péče, ale ve větší míře se soustředí právě na špitální péči. Řád tak provozuje domy pro seniory, mladistvé a drogově závislé a pouze v malé míře se věnuje lékařské péči a humanitární pomoci. Řádovou špitální péči poskytují především řádové sestry, v moderní době sloučené s mužským Řádem německých rytířů. Řád se kromě této péče zabývá především vzdělávací a pastorační činností, špitální a lékařská péče tak díky tomu stále zůstává v pozadí na rozdíl od ostatních sledovaných řádů.

Řád sv. Lazara, či alespoň jeho sledovaná nástupnická větev, obediencie maltsko-pařížská, působí v současné době jako rozvětvený špitální ekumenický řád poskytující rozsáhlou lékařskou i humanitární pomoc především v oblastech se zvýšeným výskytem malomocenství, jako jsou Indický poloostrov či země střední Ameriky. Řád se svou péčí o malomocné po reorganizaci vrátil ke svému původnímu poslání, které však

v současnosti znatelně rozšířil a nyní poskytuje i kvalitní lékařskou péči spojenou jak s péčí o malomocné, tak o staré, chudé či nemocné v rizikových oblastech. Řád je nadnárodní, tvořený různými převorstvími a tisíci dobrovolníky a operuje na celém světě. Ekumenická povaha řádu mu dává větší volnost při přijímání členů, než je tomu v případech johanitů či Německých rytířů a umožnila tak Řádu sv. Lazara expandovat nebývalou rychlostí v průběhu 20. století. Lazarité tak stejně jako ostatní dva řády redefinovali své poslání a vrátili se k prvotnímu cíli boje proti malomocenství, obohacenému o širší lékařskou péči a humanitární pomoc. Moderní prostředky a ekumenický charakter řádu mu navíc pomohly v nábore nových členů i mimo katolické prostředí a řád tak působí nejmodernějším dojmem ze všech tří sledovaných řádů, i když jeho lékařská pomoc ještě nedosahuje takového rozsahu a mezinárodního povědomí jako péče johanitská.

Analýza současné podoby řádové špitální a lékařské péče ukázala, že ze sledovaných řádů pouze Řád německých rytířů nepůsobí v celosvětovém měřítku a spíše na lokální úrovni, zatímco Řád sv. Jana i Řád sv. Lazara poskytují svou péči a pomoc globálně a mají nadnárodní charakter. Oba tyto řády se plně navrátily ke svému původnímu poslání špitální a lékařské pomoci, které dále posunuly vlivem moderních technologií a prostředků a mají nyní možnost provozovat svá zařízení po celém světě. Řád sv. Jana zůstal katolickým rytířským špitálním řádem pod oficiální autoritou Apoštolského stolce, zatímco Řád sv. Lazara byl reformován jako řád ekumenický, sdružující i nekatolická vyznání. Nelze s jistotou říci, který z řádů je v současnosti v oblasti špitální, lékařské a humanitární péče a pomoci úspěšnější a aktivnější, jelikož oba řády jsou podle svých každoročních reportů velice aktivní v rozdílných oblastech. Zatímco johanité se soustředí především na humanitární pomoc a místní lékařskou péči v oblastech postižených válkou, epidemiemi či přírodními pohromami, lazarité se věnují nejvíce péči o malomocné v postižených oblastech a až na druhém místě klasické humanitární pomoci. Navíc je Řád sv. Jana stále řádem katolickým, zatímco Řád sv. Lazara byl reformován jako řád ekumenický a není tedy personálně vázán pouze na členy z katolického prostředí. Oba řády však ve své současné péči zastihují Řád německých rytířů, kromě rozsahu své péče se od něj odlišují i velkou otevřeností vůči veřejnosti a transparentností svých aktivit.

Z celkové analýzy dlouhodobé špitální a lékařské péče od křížových výprav až do současnosti vyplývá, že pouze Řád sv. Jana plnil své špitální poslání po celou dobu

své historie. Ačkoli míra špitální a lékařské péče kolísala v průběhu této historie vlivem ekonomických, geografických a dalších faktorů, řád za všech okolností poskytoval špitální a lékařskou péči minimálně ve svém hlavním špitálu a nikdy ze svého poslání zcela nevyпустиł tuto oblast. Johanité sice ve svých cílech po opuštění Svaté země upřednostňovali vojenský boj proti muslimům ve Středomoří, přesto však část řádu vždy zachovávala při životě špitální poslání a řád dokázal své lékařské péče využívat i při ozbrojeném boji k efektivnímu nasazení svých sil a rozvoji polní lékařské péče. Řád stále přijímal nové inovace v této oblasti z východních praktik a principů medicíny a přicházel i s vlastními změnami, např. ve formě přítomnosti lékařů na řádových galériách ve Středomoří. Právě z těchto důvodů má Řád sv. Jana ze sledovaných rytířských špitálních řádů největší mezinárodní prestiž, a právě proto měl nejlepší pozici k vybudování současné rozsáhlé sítě lékařské a humanitární pomoci celosvětovém měřítku. Řád si po celou dobu své aktivní činnosti uchovával obraz i identitu špitálního řádu, byť se znatelnými vojenskými úkoly. Vždy však vystupoval jako řád špitální, a i označení Špitálníci je nyní ztotožňováno právě a téměř výlučně s Řádem sv. Jana. Johanité prvenství v oblasti špitální a lékařské péče lze sledovat již od počátků všech tří sledovaných řádů ve Svaté zemi, kdy byly jak Řád německých rytířů, tak Řád sv. Lazara do velké míry ovlivněny právě Řádem sv. Jana. Po pádu Akkonu a opuštění Svaté země se tento vliv ztratil kvůli rozdílnému geografickému působení těchto řádů a lze zřetelně sledovat, že oba zbývající řády pomalu opouštěly své špitální poslání a soustředily se téměř výlučně na svá vojenská poslání. V současné době se sice Řád sv. Lazara reformoval a začal být velice aktivní na poli lékařské a humanitární pomoci, jeho zaměření na boj proti malomocenství, a především pokračující vnitřní roztržitost a spory mezi jednotlivými obediencemi o nástupnictví po středověkém lazariťském řádu způsobují, že řád dosud nedosahuje takové mezinárodní prestiže a všeobecného povědomí jako Řád sv. Jana.

Prameny a literatura

Prameny

BONNARDOT Francois a LONGDON, Auguste. *Le saint voyage de Jherusalem du Seigneur d'Anglure*. Paris 1878

CELLIER, Antoine. *Memoires, Regles et Statuts, Ceremonies et Privileges des Ordres Militaires de Nostre Dame du Mont Carmel et de S. Lazare de Jerusalem*. Lyon 1649

Code des loix, statuts et règlements des Ordres royaux, militaires et hospitaliers de S. Lazare de Jerusalem et de Notre-Dame du Mont-Carmel. Paris 1783

Constitutional Charter and Code of the Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta. Rome 1998

Cum á nobis petitur (latinský přepis z CHERUBINI, Laerzio. *Magnum bullarium romanum, a beato Leone Magno usque ad S. D. N. Benedictum XIII, V. I.* Luxemburgi 1727)

FESTING, Matthew. *Membership in the Order of Malta: Regulations and Commentary*. Rome 2011

Hec est forma recipiendi personam ad ordinem. (latinský přepis z PERLBACH, Max. *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den Ältesten Handschriften*. Halle am Saale 1890)

Incipit libellus de locis sanctis a Theoderico editus (latinský přepis z TOBLER, Titus. *Theoderici libellus de locis sanctis, editus circa A. D. 1172, Cui accedunt breviores aliquot descriptiones Terrae Sanctae*. St. Gallen 1865)

JOHN OF WÜRZBURG. *Description of the Holy Land*. London 1890

MOREL, Gall V. *Die ältesten Statuten für die Lazaritenklöster Seedorf, im Gfenn, und in Slatte*. In: *Der Geschichtsfreund: Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz, V. 4*, Zürich 1847

Notizia della Sacra Infermeria, e della Carica delli Commissari (italský přepis a anglický překlad z BEDFORD, William K. R. *The Regulations of the Old Hospital of the Order of St. John at Valetta*. London 1882)

Petition from the city officials directed to the Master-General of the Order Giannetto Castiglione in Rome dated 18th August 1567 and his reply dated 28th August 1567. [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z:
<https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/handle/123456789/2222/OSL_119.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Piae postulatio voluntatis (latinský přepis z DELAVILLE LE ROULX, Joseph M. A. *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jerusalem, vol 1*. Paris 1894, anglický překlad z *Order of Malta, Text of the Bull Pie Postulatio Voluntatis* [online]. [cit. 2017-11-15]. Dostupné z:
<<https://web.archive.org/web/20150910180520/http://www.orderofmalta.int/pie-postulatio-voluntatis/65473/pope-paschal-ii-to-his-venerable-son-gerard/?lang=en>>)

Prima Regula des Deutschen Ordens. (německý přepis z řádové publikace SCHÖNBUTH, Ottmar F. S. *Das Ordensbuch der Brüder vom deutschen hause St. Marien zu Jerusalem: zum ersten mal in der ältesten abfassung nach einer pergamenturkunde des dreizehnten jahrhunderts*. Heilbronn 1847 a *Penn Libraries, Ms. Codex 1087 - Teutonic Knights - [Rule, statutes, and customs of the Teutonic Order]*. [online]. [cit. 2018-01-26]. Dostupné z:
<http://dla.library.upenn.edu/dla/medren/detail.html?id=MEDREN_9942343163503681/>)

Regula Hospitalis Hierosolimitani, Frater Raymondus de Podio Magister. (latinský přepis a anglický překlad z monografie velmistra řádu FESTING, Matthew. *Membership in the Order of Malta*)

SAVONA-VENTURA, Charles. *The Order of Saint Lazarus Cartulary Volume I: 12th – 14th centuries*. Malta 2014

Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta, Activity Report 2016. Rome 2016

Statuta Hospitalis Hierusalem (latinský originál řádové publikace z roku 1588, vydané za velmistra Frá Huguese Loubenx de Verdala)

Statutes of Frá Roger de Moulins, The Chapter-General of 1181 (latinský přepis a německý překlad z LAGLEDER, Gerhard T. *Die Ordensregel der Johanniter/Malteser*. St. Ottilien 1983, anglický překlad z KING, Edwin J. *The Rule, Statutes and Customs of the Hospitallers 1099-1310*. London 1934)

STERNS, Indrikis. *The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry*. Dissertation in History on the University of Pennsylvania 1969

STREHLKE, Ernestus (ed.) *Tabulae Ordinis Theutonici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*. Berolini 1869

TAFUR, Pero. *Travels and Adventures, 1435-1439*. London 1926

The Military and Hospitaller Order of Saint Lazarus of Jerusalem, International Hospitaller Report 2017. [online]. Dostupné z:

<<https://www.st-lazarus.net/en/charity/international-hospitaller-report/download/38-hospitaller-reports/863-international-hospitaller-report-2016-2017/>>

Literatura

BARZ, Wolf-Dieter; KIDDER, Ingrid. *The Sacra Infermeria Hospital of the Order of Malta at La Valletta*. Münster 2014

BEDFORD, William K. R. *Malta and the Knights Hospitallers*. London 1905

BOOCKMANN, Hartmut. *Der Deutsche Orden: Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München 2012

BORCHARDT, Karl; JASPERT, Nikolas; NICHOLSON, Helen J. *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe*. Aldershot 2007

KEDAR, Benjamin Z. *A Note on Jerusalem's Bimaristan and Jerusalem's Hospital*

BOWERS, Barbara S. *The Medieval Hospital and Medical Practice*. Aldershot 2007

HYACINTHE, Rafaël. *De Domo Sancti Lazari milites leprosi: Knighthood and Leprosy in the Holy Land*

VANN, Theresa M. *The Archives and Library of the Sacre Infermeria, Malta*

BRADFORD, Ernle. *Řádoví rytíři*, Praha 1996

BUBEN, Milan. *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*. Praha 2013

BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů a kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl. Řády rytířské a křížovníci*. Praha 2002

BURGTORF, Jochen. *The Central Convent of Hospitallers and Templars: History, Organization, and Personnel (1099/1120-1310)*. Leiden 2008

CLAY, Rotha Mary. *The Mediaeval Hospitals of England*. London 1905

DE SIBERT, Gautier. *Histoire des ordres royaux, hospitaliers-militaires de Notre-Dame du Mont-Carmel et de Saint-Lazare de Jérusalem*. Paris 1772

HROCHOVÁ, Věra; HROCH, Miroslav. *Křižáci ve Svaté zemi*. Praha 1996

MARCOMBE, David. *Leper Knights: The Order of St. Lazarus of Jerusalem in England, C.1150-1544*, Woodbridge 2003

MATHEUS, Michael. *Funktions-und Strukturwandel spätmittelalterlicher Hospitäler im europäischen Vergleich*. Stuttgart 2005

MILITZER, Klaus. *Die Rolle der Spitäler bei den Ritterorden*

MILLER, Timothy S. *The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West*. *Speculum*. 1978, vol. 53, no. 4

NICHOLSON, Helen J. (ed.) *The Military Orders, Volume 2 – Welfare and Warfare*. Ashgate 2016

DEMEL, Bernhard. *Welfare and Warfare in the Teutonic Order: a Survey*

KEDAR, Benjamin Z. *A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital*

MILITZER, Klaus. *The Role of Hospitals in the Teutonic Order*

VAN EICKELS, Klaus. *Knightly Hospitallers or Crusading Knights? Decisive Factors for the Spread of the Teutonic Knights in the Rhineland and the Low Countries, 1216-1300*

NOONAN JR, James-Charles. *The Church Visible: The Ceremonial Life and Protocol of the Roman Catholic Church*. London 2012

PORTER, Roy. *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity*. New York 1998

PORTER, Whitworth. *A history of the Knights of Malta, or The Order of the Hospital of St. John of Jerusalem, vol. I. a II*. London 1858

RILEY-SMITH, Jonathan. *Templars and Hospitallers as Professed Religions in the Holy Land*. Notre Dame 2010

RILEY-SMITH, Jonathan. *The Knights Hospitaller in the Levant, C.1070-1309*. Hampshire 2012

RISSE, Guenter B. *Mending bodies, saving souls: A history of hospitals*. New York 1999

RODRÍGUEZ-PICAVEA, Enrique. *The Military Orders and Hospitaller Activity on the Iberian Peninsula during the Middle Ages*. *Mediterranean Studies*, V. 18, 2009

SARNOWSKY, Jürgen. *Der Deutschen Orden*. München 2007

SAVONA-VENTURA, Charles. *Knight Hospitaller Medicine in Malta [1530-1798]*. Malta 2015

SAVONA-VENTURA, Charles. *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem*. [online]. Grand Priory of the Maltese Islands Military & Hospitaller Order of St. Lazarus of Jerusalem. Dostupné z:

<http://www.stlazarusmalta.org/pdf_files/The%20Order%20of%20Saint%20Lazarus%20in%20the%20Holy%20Land.pdf>

SAVONA-VENTURA, Charles a ROSS, Michael W. *The Heraldry and Development of the Order of Saint Lazarus of Jerusalem*. In: *The Double Tressure: Journal of the Heraldry Society of Scotland*, No. 36. Edinburgh 2013

SHANKS, Nigel J. a AL-KALAI, Dawshe. *Arabian medicine in the Middle Ages*. *Journal of the Royal Society of Medicine*, V. 77, leden 1984

SIRE, H. J. A. *The Knights of Malta*. New Haven 1996

SUTHERLAND, Alexander. *The Achievements of the Knights of Malta, vol. I.* Edinburgh 1830

WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold. *Řád johanitů ve středověku: Kulturní dějiny řádu.* Praha 2008

WALLIS, Faith. *Medieval medicine: A reader.* Toronto 2010

WERNHER, Adolf. *Die Armen- und krankenpflege der geistlichen Ritterorden in früherer Zeit.* Berlin 1874

Internetové zdroje

Deutscher Orden, Altenhilfeeinrichtungen. [online]. [cit. 2018-04-23]. Dostupné z: <<http://www.ordenswerke.de/altenheime/>>

Deutscher Orden, Apostolat. [online]. [cit. 2018-04-23]. Dostupné z: <<http://www.deutschordensschwestern.de/Apostolat/apostolat.html/>>

Deutscher Orden, Die Geschichte des Deutschen Ordens. [online]. [cit. 2017-11-22]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.de/geschichte/>>

Deutscher Orden, Ein kurzer Blick in die Geschichte. [online]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.at/site/geschichte/ueberblick/>>

Deutscher Orden, Gästehäuser des Deutschen Ordens. [online]. [cit. 2018-04-06]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.at/site/gaestehaeuser/>>

Deutscher Orden, Ordenswerke. [online]. [cit. 2018-02-15]. Dostupné z: <<http://www.ordenswerke.de/>>

Deutscher Orden, Spiritualität. [online]. [cit. 2018-04-08]. Dostupné z: <<http://www.deutscher-orden.at/site/spiritualitaet/>>

Order of Malta, 1048 to the present day. [online]. [cit. 2017-11-16]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/history/1048-to-the-present/>>

Order of Malta, Emergency aid and long-term sustainable development. [online]. [cit. 2018-04-05]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/humanitarian-medical-works/disaster-relief-prevention/>>

Order of Malta, Hospitaller mission. [online]. [cit. 2018-02-15]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/humanitarian-medical-works/>>

Order of Malta, Magistral Palace. [online]. [cit. 2017-11-16]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/government/magistral-palace/>>

Order of Malta, The Grand Masters. [online]. [cit. 2017-11-15]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/history/the-grand-masters/>>

Order of Malta, The Holy Family Hospital in Bethlehem, Palestine. [online]. [cit. 2018-04-05]. Dostupné z: <<https://www.orderofmalta.int/humanitarian-medical-works/bethlehems-hospital/>>

Saint Lazarus, Aims and Obligations of The Order. [online]. [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: <<https://www.st-lazarus.net/en/the-order/aims-and-obligations/>>

Saint Lazarus, Constitution of The Order. [online]. [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: <<https://www.st-lazarus.net/en/the-order/constitution/>>

Saint Lazarus, History of The Order. [online]. [cit. 2018-04-04]. Dostupné z: <<http://www.st-lazarus.net/en/the-order/history/>>

Saint Lazarus, International Charity Projects 2014-2016. [online]. [cit. 2018-02-24]. Dostupné z: <<https://www.st-lazarus.net/en/charity/international-charity-projects-2014-2016/>>

The Alliance of the Orders St. John of Jerusalem. [online]. [cit. 2017-11-19]. Dostupné z: <<http://www.allianceofstjohn.org/>>

VATICAN INFORMATION SERVICE. *Note Of Clarification From The Secretariat Of State.* Publikováno 16. 10. 2012 [online]. [cit. 2018-02-25]. Dostupné z: <https://catholicnews.sg/index.php?option=com_content&view=article&id=7987.note-of-clarification-from-the-secretariat-of-state&catid=196:vis-vatican-information-service&Itemid=473&lang=en/>